

Ш. Наралиева, З. Ташева

*Қозоғистон Республикаси
Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган*

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Ижтимоий-гуманитар йўналиш

**Умумтаълим мактабларининг
10-синфи учун дарслик**

10

Алматы
«Жазушы»
2019

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Ўзб) я 72
Н 23

Шартли белгилар

	савол ва топшириқлар		тақдимот
	муҳокама қиламиз		назарий маълумот
	жуфтликда ишлаймиз		ўқиймиз
	ёзма иш топшириқлари		ёдлаймиз
	гуруҳда ишлаймиз		сўзлаймиз
	якка тартибда ишлаш		

Наралиева Ш., Ташева З.

Н 23 **Ўзбек адабиёти.** Ижтимоий-гуманитар йўналиш умумтаълим мактабларининг 10-синфи учун дарслик / Ш. Наралиева, З. Ташева. – Алматы: Жазушы, 2019. – 320 бет, расмли.

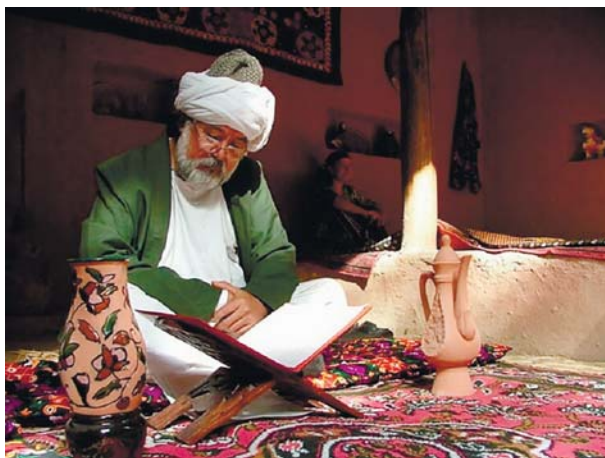
ISBN 978-601-200-678-0

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Ўзб) я 72

© Наралиева Ш., Ташева З., 2019
© «Жазушы» баспасы, 2019

Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкӣ ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

ISBN 978-601-200-678-0

АЗИЗ ЎҚУВЧИ!

Қўлингиздаги ушбу дарслик мазмуни янгиланган умумий ўрта таълим босқичининг ижтимоий-гуманитар йўналишдаги 10-синфи учун мўлжалланган «Ўзбек адабиёти» ўқув фани бўйича таълим дастури асосида тузилди.

«Ўзбек адабиёти» ўқув фанининг мақсади ўрганаётган асарнинг гоёвий-бадий мазмунини, ижтимоий-тарихий ҳамда маънавий-эстетик жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, таҳлил қилишга қодир, мулоҳазали фикрлай оладиган, билимдон китобхонни тарбиялаш, ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини такомиллаштириш устида тинимсиз меҳнат қилишга тайёр инсонни, унинг маънавий қадриятларини шакллантиришда ёрдам беришдир.

Чунки ўзбек адабиёти инсон руҳий ҳолатлари маҳорат билан акс эттирилган дурдоналарга бой. Улар ҳозирги авлод, сизнинг руҳиятингизда, қалбингизда ҳаяжон уйғота олади, сизнинг маънавий такомиллингизга ҳисса қўшиши, шубҳасиз. Муҳими, улар кишига нафақат маърифат берибгина қолмай, унинг бадий диди, маънавий камолотига ҳам хизмат қилади.

Мазкур дарслик «Ҳикматлар – саодатга етаклар», «Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси», «Хар кимки вафо қилса...», «Мисраларда инсон қисмати» бўлимларидан иборатдир.

Сиз «Ҳикматлар – саодатга етаклар» бўлимида доно ҳикматларга бой, маънавиятимизнинг бадий-фалсафий, ижтимоий-ахлоқий қомуси бўлган Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибат

ул-хақойиқ» асарлари, туркий халқларнинг тарихи – маънавий-ахлоқий ҳаётда янги йўналиш, янги илоҳий нуқтаи назар шаклланган, комил инсон ҳақидаги тасаввурлар тўла ойдинлашган Аҳмад Яссавийнинг «Девони ҳикмат» асари, Атойининг бетакрор, Лутфийнинг латиф ғазалларини чуқур ўрганасиз.

«Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси» бўлими эса жаҳон адабиёти ва маънавий олами, маданиятида муносиб ўринга эга бўлган миллий тафаккур тимсоли, умуминсоний қадриятларни тараннум этган буюк сиймо – мутафаккир шоир, ёзувчи, олим, серқирра адиб Алишер Навоий ҳаёти ва ижодий фаолиятига бағишланади.

Машҳур подшоҳлар ҳақидаги турли ҳикоят ва масаллар келтирилган давлатни бошқариш, раият билан муносабат масалалари, инсофли ва адолатли подшоҳ образи тасвирланган Хожа ҳикоялари, ижодида киндик қони тўкилган она юртини дилдан қўмаш, унинг тупроғига талпиниш, ғариблик азобларидан ўтли ҳасрат, ёру диёр соғинчи ва висол илинжи тараннум этилган Бобур лирикаси, моҳиятан инсон қадри-шарафи ва маънавий камолотини улуғлашга, эзгулик ва гўзалликни мадҳ этишга бағишланган Машрабнинг шеърӣй мероси, Муниснинг салмоқли лирик мероси, Увайсийнинг нафис лирикаси «Ҳар кимки вафо қилса...» бўлимида ўрганилади.

«Мисраларда инсон қисмати» бўлими эса Огаҳийнинг латиф лирикаси, жаҳон адабиёти намояндаларидан Абай ижоди, Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони, В.Шекспирнинг «Ҳамлет» фожиасини ўз ичига олади.

Бундан ташқари адабиёт назарияси, бадиӣй адабиёт воситаларини ўрганиш орқали сиз фаол ҳаётӣй кўзқарашларингизни шакллантирасиз.

Шунингдек, бадиӣй асарни таҳлил қилиш асносида мулоҳазали таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш кўникмалари, ўхшашликлари ва сабаб-оқибат алоқаларини ўрнатиш малакалари, ҳодисаларни таснифлаш, мантиқӣй ва мулоҳазали фикрлай олиш, тўғри хулоса чиқариш, баҳолаш ҳамда коммуникатив кўникмаларингизни такомиллаштира-сиз.

Қадрли ўқувчи! Биз сиз билан 10-синфда бир-бирини мантиқан тўлдирадиган «Ҳикматлар – саодатга етаклар», «Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси», «Ҳар кимки вафо қилса...» ҳамда «Мисраларда инсон қисмати» бўлимларини биргаликда ўрганамиз. Шу билан бирга, сиз фақат дарслик билан чекланиб қолмай, адабиёт мажмуасида берилган қўшимча асарларни биргаликда ўқиб ўрганишингиз лозимлигини ёдда тутинг! Адабиётнинг сеҳрли оламида қунт билан билим эгаллашингизда омад ёр бўлсин!

Муаллифлар

I бўлим

ҲИКМАТЛАР – САОДАТГА ЕТАКЛАР

Илм ўқуб қилмаган амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.

Навоий

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ (XI аср)

Зар қадрин зарғар билар

...бу китоб жуда азиздир. Чин донишмандларининг масаллари билан яратилган, Мочин донишмандларининг ашъорлари билан тартиб берилган бу китобни ўқигувчи, бу байтларнинг маъносини чақувчи (киши) китобдан (ҳам) яхши азизроқ бўлади. Мочин олимлари, донишмандлари бир қарорга келдиларки, Машриқ вилоятида, Туркистон элларида Буғраҳон тилида (туркий тилида – Н.М.) бирор кимса ҳаргиз бу китобдан яхшироқ (китоб) ёзган эмас. Бу китоб қайси подшоҳ(лик)га ёки қайси иқлимга етса, ғоят яхшилигидан, ниҳоятидан ортиқ даражада жозибалилигидан ўша элларнинг донишмандлари, олимлари қабул қилиб, ҳар бирлари бир турли от лақаб бердилар. Чинликлар «Адабул -мүлук», машриқликлар «Зийнатул-умаро», эронликлар «Шоҳномаи туркий», туронликлар «Қутадғу билиг» деб айтдилар.

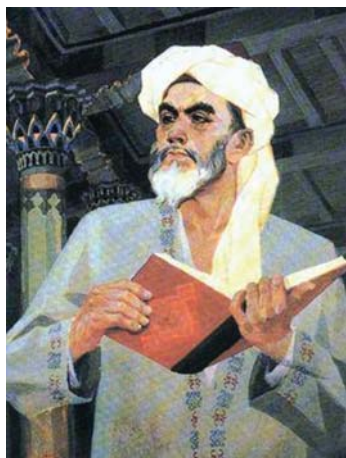
«Қутадғу билиг»дан

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинлаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- асар жанри ва унинг белгиларини аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни баён этамиз.

Матнолди топшириқлар: *Қадимги адабий муҳитнинг ҳозирги адабий муҳитдан қандай фарқи бор деб ўйлайсиз?*

Юсуф Хос Ҳожиб (асл исми Юсуф) (тахм. 1020/21, Боласоғун) – турки-ғўй шоир, мутафаккир, давлат арбоби. «Қутадғу билиг» достони муаллифи. Унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумотлар берувчи ягона манба ҳам «Қутадғу билиг» китобидир. Ушбу китобга кўра, у замонасининг барча асосий илмларини атрофлича ўрганган, араб ва форс тилларини мукаммал билган. Маҳмуд Қошғарий каби туркий тилнинг мавқеини ошириш, унинг маданий-адабий ҳаётдан ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун курашган.

Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» («Саодатга йўлловчи билим», 1069–70) асари исломий туркий адабиётни бошлабгина бермай, уни янги тараққиёт босқичига ҳам кўтарди. У нафақат туркий халқлар адабиёти анъаналари, балки қардош халқлар, жумладан, форсий адабиёт тажрибаларини ҳам ижодий ўзлаштирган ҳолда яратилган. «Шоҳнома» каби мутақориб вазнида ёзилган ва «Туркий Шоҳнома» номи билан шухрат қозонган (73 боб, 6520 байт ва тўртликлардан иборат).

«Қутадғу билиг» – XI аср сўз санъатининг нодир намунаси бўлиб, унда ўз даврининг илғор ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий масалалари

бадий талқин қилинган, туркий халқлар тарихи, маданияти, илм-фани, урф-одат ва анъаналари, турмуш тарзи, қадриятлари хусусида батафсил маълумот берилган.

Юсуф Хос Ҳожиб уни Боласоғунда бошлаб, Қашқарда ёзиб тугатган ва қорахоний ҳукмдор Тавғач Буғрохонга тақдим этган. Буғрохон муаллифни тақдирлаб, унга «Хос Ҳожиб» («Эшик оғаси») унвонини берган. Шундан кейин шоир «Юсуф Хос Ҳожиб» номи билан машҳур бўлган. Лекин достоннинг охиридаги шикоят оҳангларига қараганда, шоир умрининг охири бу давлатнинг таназзули даврига тўғри келган, шунга мувофиқ ҳаёти ҳам оғир кечган. Шоирнинг Қашқардаги мақбараси зиёратгоҳга айланган.

«ҚУТАДҒУ БИЛИГ» ДАН

Матнолди топшириқлар: Асар тилининг ҳозирги адабий тилдан фарқи ва ўхшашлигига эътибор беринг.

ЙАНГЛУҚ АҒИРЛИҚИН ТАНУРЛАЙУР
БИЛИГ БИРЛА (ИНСОННИНГ ҚАДРИ
БИЛИМ БИЛАН БЕЛГИЛАНАДИ)

Тўрутти ўзурди сечу йал(и)нг уқуғ
Ангар берди эрдам билиг ўг уқуғ
(Сечу, яъни ҳар ерда маълум Худо, инсонни яратди,
Танлади, унга ҳунар, билим ва уқув берди).

Кўнгил берди ҳам ма йуритти тилиг
Ўвут берди қилқ ҳам қилинчи силиг
(Унга кўнгил берди, тилини йўриқ (равон) қилди,
Андиша, хулқ ҳамда гўзал феъл ато қилди).

Билиг берди йанглуқ безуди бу кун
Уқуш берди ўтру йазилди тугун
(Билим берди (шу туфайли), инсон бу кун улуғлиққа эришди,
Уқув берди, сўнг (шу туфайли берк) тугунлар ечилди).

Байат кимка берса уқуш ўг билиг
Ўкуш эзгуликка узатти алиг
(Худо кимга уқув, ақл-идрок, билим берса,
У кўп эзгуликлар қилишга қўл узатади).

Билигни безуг бил уқушни улуғ
Бу эkki безутур ўзурмиш қулуг
(Билимни буюк, уқувни улуғ бил,
Бу иккиси танлаган бандасини улуғлайди).

Бу сўзка тануқи муну келди сўз
Бу сўзни эшитгил сўзунг менда ўз
(Бу сўзнинг исботи учун мана шундай сўз бор,
Бу сўзни эшитгин, (тегишли) сўзингни мендан ол).

Уқуш қайда бўлса улуқлуқ бўлур
Билиг кимда бўлса безуглук алур
(Заковат қаерда бўлса, улуғлик бўлади,
Билим кимда бўлса, буюклик олади).

Уқушлиғ уқар-ул билиглиг билир
Билигли уқуғли тилакка тегир
(Заковатли уқади, билимли билади,
Билимли, заковатли тилакка етади).

Билиг маъниси бил неку тер билиг
Билиг билса ўтру йирар эрда иг
(Билим маънисини билгин, билим нима дейди:
Билим билса, сўнг кишидан бало-офатлар йироқлашади).

Билигсиз киши барча иглиг бўлур
Игиг эмламаса киши терк ўлур
(Билимсиз кишилар барчаси дардлик бўлади,
Дардни даволамаса, киши бот ўлади).

Йури эй билигсиз игингни ўта
Билигсиз ўтин-сен э билга қута
(Кел, эй билимсиз, дардингга даво қил,
Билимсиз (бўлсанг)-тубансан, доно (бўлсанг)-бахтлисан).

Уқуш-ул бурундуқ ани йетса эр
Тилакка тегир ул туман арзу йер
(Билим гўё бир бошбоғ кабидир, агар киши унга эриша олса,
Тилакка етиб, туман орзуларга эришади).

Уқуш бўлса эрка кўр асғи ўкуш
Билиг билса ўтру бўлур эр кўшуш
(Кишида заковат бўлса, (унинг) нафи каттадир,
Билим ўрганса, сўнг киши азиз бўлади).

Уқуш бирла ишлар қамуғ иш кузуг
Билиг бирла беглар бу булмиш ўзуг
(Ҳамма (ҳам) иш-амалларни заковат туфайли бажаради,
Беглар давр-давр-давр-давр билгим туфайли эришганлар)...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Изланиш» усули воситасида мавзунини ўрганиб чиқинг. Асарнинг жанрини аниқланг.
2. «Қутадғу билиг» достонининг бош ғоясини аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ўз таассуротларингизга асосланган ҳолда асарнинг мавзуси ва муаммолар доирасини аниқланг.
2. Асар қаҳрамонларининг роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда уларни тавсифланг.

<i>Кунтуғди</i>	<i>Ойтуғди</i>	<i>Ўгдулмиш</i>	<i>Ўзгурмиш</i>	<i>Мисоллар</i>

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

Уқуш бўлса эрка кўр асғи ўқуш
 Билиг билса ўтру бўлур эр кўшуш
 (Кишида заковат бўлса, (унинг) нафи каттадир,
 Билим ўрганса, сўнг киши азиз бўлади) мисраларини «Тўрт гап» усули
 орқали таҳлил қилинг, хулоса чиқаринг.

- бадий асар мазмунни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тингланган ва ўқилган матнларга муносабат билдирамиз;
- адибнинг сўз ва тил, билим ҳақидаги қарашларини таҳлил қиламиз;
- асарда келтирилган мақолларни бугунги кунда ишлатилаётган мақоллар билан қиёсий таҳлил қиламиз.

Матнолди топшириқлар: «Қутадғу билиг» достонидан берилган парчани «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ўзлаштиринг.

КИТАБ ИЗИСИ ЎЗИНГА УЗР АЙУР
(КИТОБ ЭГАСИ ЎЗИГА УЗР АЙТАДИ)

Тилаким сўз эрди э билга бўгу
Кезин келдачика ўзум сўзлагу
(Тилагим сўз эди, эй билагон доно,
Кейин келувчи(лар) учун ўзим айтадиган (сўзлар эди).

Уқуш келди ўтру айур бутру кўр
Сўзунг бўлса йанглуқ сенга бўлга қўр
(Заковат пеш келди, ишонарли қилиб айтади, кўр,
Сўз(лар)инг янглиш-хато бўлса, сен учун зарар бўлади)...

Йашил кўкдин инди йағиз йерка сўз
Сўзи бирла йанглуқ ағир қилди ўз
(Сўз бўз ерга яшил кўкдан тушди,
Сўзи туфайли инсон ўзини улуғ қилди).

Киши кўнгли тубсуз тенгиз-тег турур
Билиг йунжу сани тубинда йатур
(Киши кўнгли тубсиз денгиз кабидир,
Билим инжу каби (унинг) тубида ётади).

Тенгиздин чиқармаса йунжу киши
Керак йунжу бўлсун керак сай таши
(Денгиздан киши инжуни чиқармаса,
У хоҳ инжу бўлсин, хоҳ сой тоши бўлсин (бефойдадир)).

Йағиз йер қатиндақи алтун таш-ул
Қали чиқса беглар башинда туш-ул
(Агар бўз ер қатидаги олтин тош
қазиб чиқарилса, беглар бошида безак бўлади).

Билиглиг чиқармаса билгин тилин
Йарутмаз анин билги йатса йилин
(Билимли билимини тили орқали чиқармаса,
Унинг билими йиллаб ётса (ҳам) ёритмайди).

Уқушли билигли эзи эзгу нанг
Қали булсанг ишлат учуб кўкка тенг
(Заковат (ва) билим – жуда эзгу нарсa,
Агар (уларга) эришсанг, ишлат, учиб кўкка кўтарил).

Неку тер эшитгил бу эл кент беги
Уқушқа билигқа йетурмиш ўги
(Бу эл ва кент беги нима дейди, эшитгин,
Заковатга, билимга фаҳми етган (киши):

Ажун тутғуқа ер уқушлуғ керак
Будун басғуқа ўг керак ҳам йурак
(Жаҳон тутиш учун киши заковатли бўлиши керак,
Халқни босиш учун ақл-фаросат (ва) юрак керак).

Уқуш бирла тутти ажун тутғучи
Билиг бирла баста будун басғучи
(Жаҳонгир(лар) заковат билан олам тутди(лар),
Халқни босувчи(лар) билим билан босди(лар)...

<...> Ўлугдин тиригқа қумару сўз-ул
Қумару сўзи тутса асғи йуз-ул
(Ўлган(лар)дан тирик(ларга) мерос сўздир,
Мерос сўзи (яъни оталар сўзи)ни тутилса, нафи юз-юздир).

Билигсиз қарағу турур белгулуг
Е кўзсуз қарағу билиг ал улуг
(Билимсиз муайян кўрдир,
Эй нобино, кўр, билимдан улуш ол).

Киши кўрки сўз-ул бу сўз-ўк телим
Йури эзгу сўзлуг кишиг ўг тилим
(Кишининг кўрки сўздир, сўз эса талайдир,
Кел, эй тилим, эзгу сўзли киши(лар)ни мадҳ қил).

Масал келди туркча мунар мензатур
Ани сўзладим мен муну йанзатур
(Бунга ўхшатадиган туркча масал бор,
Бунга мослаб шу (масал)ни сўзладим):

Уқуш кўрки сўз-ул бу тил кўрки сўз
Киши кўрки йуз-ул бу йуз кўрки кўз
(Заковат кўрки сўздир, бу тилнинг кўрки сўздир,
Кишининг кўрки юздир, бу юзнинг кўрки кўздир).

Тили бирла йанглук сўзи сўзлайур
Сўзи йахши бўлса йузи сувланур
(Инсон ўз сўзини тили орқали сўзлайди,
Сўзи яхши бўлса, юзи сувланади (яъни обрў қозонади)...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Адиб қайси мавзуларга асосий эътиборни қаратган?
2. Берилган парча, мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушунтиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Икки қисмли кундалик» усули асосида адибнинг сўз ва тил, билим ҳақидаги қарашларини таҳлил қилинг.
2. Сиз инсондаги қайси фазилатларни устун деб биласиз?
3. Асарнинг долзарблиги нимада? Шахсий кўзқарашингизни асардан мисоллар келтириб, далиллаган ҳолда муаммолар доирасини аниқланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Асарда келтирилган мақолларни бугунги кунда ишлатиладиган мақоллар билан солиштиринг.
2. Достондан берилган парчани «*Адабий давра*» усули бўйича таҳлил қилинг.
 - а) таҳлил қилиш – достондан берилган парча мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
 - б) аниқлаш – достондан берилган парчанинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далиллаш;
 - в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш.
 - г) хулосалаш – асарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.

- ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда ижодий ёндашиб, берилган парча мазмунини қайта ҳикоя қиламиз;
- муаммоли саволга асар матнига таяниб, мавзу, сюжет ва тимсолларга ўз мустақил фикримизни билдирган ҳолда жавоб берамиз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида асарни ўрганинг.

АЙТЎЛДИ ЖАВАБИ ЭЛИГҲА (ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГҲА ЖАВОБИ)

Бу Айтўлди айди сўз асғи телим
Қали сўзлайу билса ўш бу тилим
(Ойтўлди айтди: Сўзнинг фойдаси (жуда) кўп,
Агар бу тилим уни таърифлаб бера олса).

Йава сўз билигсиз тилиндин чиқар
Билигсиз кишиг билга йилқи атар
(Беҳуда сўз билимсиз тилидан чиқади,
Билимсиз кишини доно йилқи атайди).

Қара қилқи тенгсиз йава сўзлаган
Йава сўз турур бу қара баш йеган
(Жоҳилнинг одати тенги йўқ беҳуда сўзлашдан иборат,
Қора бошни еган нарса беҳуда сўздир).

Йава сўзласа сўз неча йас қилур
Агар сўзлайу билса асғи бўлур
(Сўзни беҳуда сўзласанг, қанчадан-қанча зиён келтиради,
Агар сўзлай билсанг, унинг фойдаси бўлади).

Қара қарни тўзса кўр уз-тег йатур
Йава сўзка авнур ўзин семритур
(Жоҳил қорни тўйса, ҳўкиздеқ ётади, кўр,
Беҳуда сўзга ғарқ бўлиб ўзини семиртиради).

Йеса тўзса йатса бу йилқи турур
Бу йилқи тедукум бу қилқи турур
(Еса, тўйса ва ётса – бу демақ йилқидир,
Бу йилқи деганим унинг қилиқлари (учун)дир).

Билиглиг кишилар этўз йавритур
Билиг бирла авнур жанин семритур
(Донишманд кишилар ўз жисмларини койитадилар,
Билим билан овуниб ўз жонларига ором берадилар).

Этўз улги барча бўғуздин кирур
Бу жан улги чин сўз қулақдин кирур
(Жисм (тана)нинг ҳиссаси бўғиздан киради,
Жон (рух)нинг ҳиссаси эса чин сўз бўлиб, у қулоқдан киради).

Билиг белгуси кўр эки нанг турур
Бу экки била эр қизил энг урур
(Билимнинг белгиси икки нарсадир, кўр,
Бу икки (наrsa) билан кишининг юзи ёруғ бўлади):

Бири тил турур кўр бириси бўғуз
Бу экки баса тутса асғи ўкуз
(Бири – тил, бири эса бўғиздир (нафсдир),
Шу иккаласини тия билсанг, фойдаси дарё кабидир).

Билиглиг боғуз тилқа эрклиг керак
Бўғуз тил кўдазган билиглиг керак
(Билимли, нафс (ва) тилга иродали бўлиши керак,
Нафс (ва) тилни тиядиган киши билимли бўлиши керак)...

АЙТЎЛДИ ЖАВАБИ ЭЛИГКА (ОЙТЎЛДИНИНГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ)

Бу Айтўлди айди ўкуш сўз ул-ул
Айитмади сўзлаб ирикса кўнгул

(Ойтўлди айтди: Сўзнинг кўпи шулдирки,
Сўрамаган (сўз)ни сўзлаб кўнгилга тегса).

Бу аз сўз ул-ул ким айтмихқа ўз
Жаваб берса сўзка йанут қилса сўз
(Сўзнинг ози шулдирки, сўраганга киши
Жавоб берса, сўзга (тенг) сўз билан жавоб қилса.

Мунгар менгзату айди шаъир сўзи
Тили сўз била тузди ачти йузи
(Шоир сўзини бунга ўхшатиб айтди,
(У) тилини сўз билан безади, юзини очди [яъни хушрўй бўлди]:

Сўзуг йақши сўзла эзу сақну ўз
Айитуқта сўзла йана теркин уз
(Ўзинг жуда ўйлаб сўзни яхши сўзла,
Сўраганда сўзла, яна тезликда тамом қил).

Ўқуш сўз эшитгил телिम сўзлама
Уқуш бирла сўзла билиг бирла туз
(Сўзни кўп эшитгин, лекин ортиқ сўзлама,
Идрок билан сўзла, билим билан андазала)...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда ижодий ёндашиб, қуйидаги парча мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

Йава сўзласа сўз неча йас қилур

Агар сўзлайу билса асги бўлур

(Сўзни беҳуда сўзласанг, қанчадан-қанча зиён келтиради,

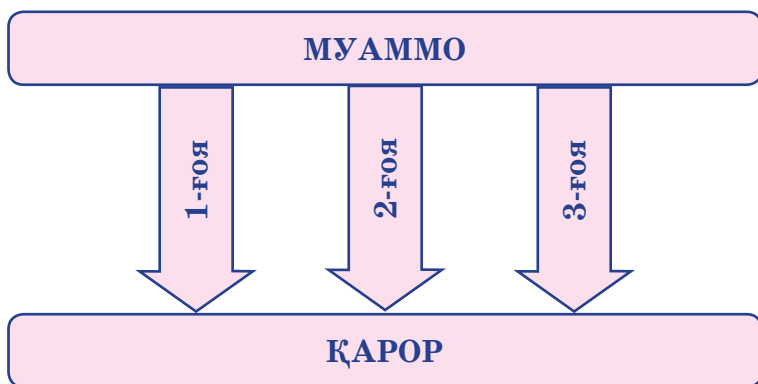
Агар сўзлай билсанг, унинг фойдаси бўлади).

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Асардан олинган парчадан ўзингизга маъқул ўринларни белгиланг.
2. «Қарорлар шажараси» усули асосида асарда кўтарилган муаммолар устида ишланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Билим – бахт белгисими?» мавзусида мунозара уюштиринг.
2. «ПОПС» формуласи асосида асар мазмуни юзасидан ўз қарашларингизни баён этинг.
 1. Гап: Менинг фикримча,...
 2. Гап: ... сабабини мен бундай тушунтираман...
 3. Гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...
 4. Гап: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки,...

Дидактик достон ҳақида

«Дидактика» юнонча сўз бўлиб, «ўқитадиган», «ўргатиладиган» деган маъноларни билдиради. Достон эса, халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётига хос адабий асарнинг бир тури. Кўпинча назм ва наср аралаш келади. Халқ достонлари соз билан айтилади. Дидактик достон дейилганда эса, панд-насихат руҳидаги асар кўзда тутилади. Бу, асосан, ёзма адабиётга хос. Дидактик достончилик адабиётимизда қадим анъаналарга эга. Бу ҳақда Маҳмуд Қошғарий «Девону луғотит турк»да маълумот бериб ўтади ва шеърӣ йўл билан панд-насихат айтувчи билимдон донишманд кишилар кўп бўлганини хабар қилади. Бизнинг адабиётимизда дидактик достоннинг илк намуналари «Қутадғу билиг» ва «Ҳибат ул-хақойиқ»дир. Кейинги асрларда бу хил соф дидактик достонлар деярли учрамайди. Улар кўпинча ишқӣ, маиший саргузашт йўналишлари билан биргаликда келади. Дидактик адабиёт деган тушунча эса, панд-насихат руҳидаги хилма-хил жанр ва турларда ёзилган асарларни қамраб олади.

«Қутадғу билиг»нинг дидактик достонга хос хусусиятларини санаб ўтинг.

Такрорлаш учун саволлар

1. «Қутадғу билиг» достонидаги боблар сони.
А) 74 боб
Б) 73 боб
С) 72 боб
Д) 71 боб
2. «Қутадғу билиг»ни чинликлар қандай номлашган?
А) «Аминул мамлакат»
Б) «Зийнат ул-умаро»
С) «Шоҳномаи туркий»
Д) «Адаб ул-мулук»
3. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонида адолат рамзи.
А) Ойтўлди
Б) Ўзғурмиш
С) Қунтуғди
Д) Ўгдулмиш
4. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонида бахт рамзи бўлган қаҳрамонни аниқланг.
А) Қунтуғди
Б) Ойтўлди
С) достонда бундай рамз мавжуд эмас
Д) Ўзғурмиш
5. «Қутадғу билиг» достонининг муқаддимаси қандай йўл билан битилган?
А) фақат шеърий
Б) шеърий ҳамда насрий
С) савол-жавоб, мунозара шаклида
Д) фақат насрий
6. Насрий-шеърий дидактик асар берилган қаторни топинг.
А) «Қутадғу билиг»
Б) «Гулистон»
С) «Гулшан ул-асрор»
Д) «Махзан ул асрор»
7. Насрий дидактик асарлар берилган қатор.
А) «Қалила ва Димна», «Гулистон», «Ҳайрат ул-аброр»
Б) «Маҳбуб ул-қулуб», «Минг бир кеча», «Қобуснома»
С) «Пантачатра», «Қобуснома», «Мифтоҳ ул-адл»
Д) «Гулистон», «Зарбулмасал», «Гулшан ул-асрор»
8. «Дидактика» сўзининг маъносини аниқланг.
А) ибратли
Б) халқ олқиши

- С) ўтмиш сири
- Д) мерос сири

9. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонидаги ақл образини аниқланг.

- А) Ўғдулмиш
- Б) Ўзғурмиш
- С) Кунтуғди
- Д) Ойтўлди

10. «Қутадғу билиг» достонида асосий воқеалар бошланадиган боб.

- А) 13-боб
- Б) 9-боб
- С) 12-боб
- Д) 5-боб

11. Юсуф Хос Ҳожиб ҳақиқат устунлари деб кимларни назарда тутган?

- А) шоирларни
- Б) қозиларни
- С) шоҳларни
- Д) олимларни

12. «Қутадғу билиг»да таърифланган Кунтуғди ўтирган уч оёқли курси нима-нинг рамзи?

- А) ўлимнинг
- Б) адолатнинг
- С) ақлнинг
- Д) саломатликнинг

13. Одил шоҳ образи кучлироқ акс этган асар.

- А) «Қутадғу билиг»
- Б) «Девони луғотит турк»
- С) «Мажолис ун-нафоис»
- Д) «Ҳибат ул-ҳақойиқ»

14. «Суюкнинг қиммати ичида, илиги борлигидадир, Одамнинг қиммати билимдадир».

Ушбу фикр муаллифини аниқланг.

- А) Юсуф Хос Ҳожиб
- Б) Аҳмад Югнакий
- С) Алишер Навоий
- Д) Ибн Сино

15. «Кўни сўз асалтик, бу ёлғон басал». Байтдаги басал сўзининг маъносини аниқланг.

- А) заҳар
- Б) шарбат
- С) туз
- Д) саримсоқ пиёз

АҲМАД ЮГНАКИЙ

Зар қадрин зарғар билар

Адиблар адиби, фозиллар боши,
Гуҳартин сўз аймиш, этин сўз биши.
(Адиблар адиби, фозиллар боши гавҳардан
сўз айтиб, гўзал сўзлар ўйлаб чиқарди).

Арслонхўжа Тархон

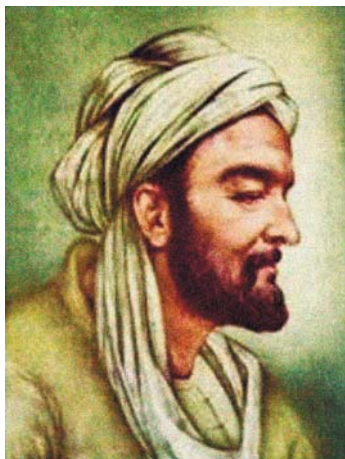
- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- матндан муаллиф кўзқарашини акс эттирувчи парчани аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни билдирамиз.

Матнолди топшириқлар: интернетдан адиблар ҳақида маълумот берувчи тазкиралар ҳақида ахборот тўпланг.

Туркий адабиётнинг бизга маълум намояндаси машҳур «Ҳибат ул-ҳақойиқ» асарининг муаллифи Аҳмад Югнакий бўлганлигини қайд этиш мумкин. Аҳмад Югнакий ҳақидаги маълумотларни биз XV асрга оид Алишер Навоий, Арслон хожа Тархон ва бошқалар ёзиб қолдирган маълумот ҳамда шоирнинг ўз ёзганларидан биламиз.

Манбаларда Аҳмаднинг туғилган жойи Югнак деб аталади. Бу номдаги қишлоқлар қадимги Самарқанд атрофи, Фарғона водийси ва Сирдарё бўйларида мавжуд бўлган. Аҳмад онадан кўзи

ожиз туғилди. Алишер Навоий бу ҳақда шундай ёзади: «Ҳақ субҳонаҳу ва таоло агарчи зоҳир кунин ёпуқ яратгандур, оммо кўнгил кўзин бағоят ёруқ қилғондур». Аҳмад ёшлигидан жуда қобилиятли ва зийрак бўлган. Унинг илмий-назарий рисоалар ёзган ёки ёзмаганлиги бизга номаълум.

Адиб Аҳмад салоҳиятли шоир ва ахлоқ муаллимидир. Ундан бизгача етиб келган ягона яхлит асар «Ҳибат ул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар тухфаси») достони бўлиб, 484 мисрадан иборат. Бу асарнинг бугунгача 3 та тўлиқ қўлёзмаси, 2 та айрим парчалари сақланиб қолган. Улардан энг қадимгиси 1444 йилда Самарқандда Улуғбекнинг нуфузли амирларидан Арслон хожа Тархон топшириғига кўра,

котиб Зайнул Обилии ибн Султонбахт ал-Журжоний ал-Ҳусайний томонидан уйғур ёзувида кўчирилган. Матн орасидаги оят, ҳадис ва айрим байтлар араб ёзувида. Асар номи мазкур нусхада «Атабатул ҳақойиқ» («Ҳақиқат эшиклари») деб кўрсатилган. Кейинги нусха уйғур ва араб ёзувларида бўлиб, 1480 йилда Туркистондан Истамбулга бориб қолган истеъдодли котиб Шайхзода Абдураззоқ бахши томонидан кўчирилган. Турк олими Нажиб Осим 1914–1916 йилларда ушбу нусхани топиб, тадқиқ этиб нашрдан чиқарди. Учинчи қўлёзма араб хатида бўлиб, унга Туркия султони Боязид II (1481–1512)нинг муҳри босилган. Демак, бу нусха ҳам XV аср охири XVI асрнинг бошида кўчирилган бўлиб чиқади. Асар 14 бобдан иборат бўлиб, биринчи 5 бобини муқаддима қисми деб аташ мумкин. Унда ягона Аллоҳи таолога ҳамд, Расулulloҳ (САВ)га наът, тўрт улуғ саҳобалар – хўлафойи рошидин мадҳи, амир Муҳаммад Дод-Сипоҳсолорбек ва фазилат эгаси Анас ибн Муовияларга бағишланган мадҳиявий сатрлар мавжуд. Муқаддима қисмининг охирида дostonнинг ёзилиш сабаби баён этилган. Асар Мовароуннаҳрда ёзилган бўлиши керак, чунки буюк амир Муҳаммад Дод-Сипоҳсолорбек турк ва ажам мамлакатларининг ҳукмдори деб улуғланган, араблар эсга олинмаган.

«Ҳибат ул-ҳақойиқ» асари ёзилган даврда форсий ва туркий дostonлар учун умумий бўлган муайян шеърый шакл ҳали мавжуд эмас эди. Шу сабабдан асарнинг мадҳиявий кириш қисмлари ўша давр араб адабиётига хос бўлган қасида жанридан ижодий фойдаланиб ёзилган. Аммо дostonнинг асосий қисми ва хулосаси қадимги туркий оғзаки адабиётида кенг қўлланилган тўртликлар шаклида ёзилган. Аҳмад Югнакий номига

«Адиб» сўзи қўшиб айтилиши маълум сабабга эга. У ўзини шоир эмас, балки адаб илми намояндаси деб билади. Унинг достони ҳам туркий элатларга исломий одоб қоидалари, маънавий-ахлоқий камолот сирларидан таълим беришга мўлжалланган

«Ҳибат ул-ҳақойиқ» асари асосий қисмининг кейинги 4-, 7-боблари ҳам инсонларнинг юксак фазилатларини таърифлаш, нуқсонларини қоралашга бағишланган. Уларда саховат, қўли очиқлик, тавозеъ, инсонларга меҳрли бўлиш, вафоли, шавкатли, ҳалим табиатли, кечирувчан, камтар бўлиш тарғиб қилинади, бахил ва очкўзлик, молпарастлик, ғазабнок ва такаббурлик, риёкорлик, бесабрлик, зулм ва зўравонлик, сафсатабозлик қаттиқ қораланади. Умуман олганда, «Ҳибат ул-ҳақойиқ» тил жиҳатидан жуда қадимий, аммо асрлар давомида кўп кўчирилиб, котиблар томонидан тушуниш қийин жумлалар соддалаштирилган, кейинги асрлар тил унсурлари асарга анча таъсир кўрсатган.

«ҲИБАТУЛ-ҲАҚОЙИҚ» ДАН

Илм манфаати, жаҳолат зарари ҳақида

*Биликтин айурма, сўзумга ула,
Биликликка йа дўст ўзунгни ула.*
(Билим ҳақида сўзлайман, сўзимга қулоқ сол,
эй дўст илмли кишига ўзингни яқин тут).

*Билик бирла билнур саъадат йўли,
Билик бил саъадат йўлини була.*
(Билим билан саодат йўли очилади,
(шунга кўра) илмли бўл, бахт йўлини изла).

*Баҳалиқ динар ул биликлик киши,
Бу жаҳил биликсиз баҳасиз биши.*
(Билимлик киши баҳолик динордир,
илмсиз жоҳил киши қимматсиз емиш (мева)дир).

*Биликлик биликсиз қачан тенг бўлур,
Биликлик тиши эр жаҳил эр тиши.*
(Илмлик киши билан илмсиз одам қачон тенг бўлади, билимлик хотин киши – эр кишидир, билимсиз эркак – хотин кишидир).

*Сўнакка йилик тек эранга билик,
Эран кўрки ақл ул сўнакнинг йилик.*

(Суякда илик бўлиши лозим эканлиги каби эр кишига билим керакдир, эр кишининг кўрки ақлдир, сўнгакнинг кўрки эса иликдир).

*Биликсиз йиликсиз сўнгак тек хали,
Йиликсиз сўнгакка сунулмас элик.*

(Илмсиз иликсиз сўнгак каби бўшдир, иликсиз сўнгакка эса қўл урилмайди).

*Билик билти бўлти эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук кўргулук.*

(Илмли кишиларнинг (номи) машҳур бўлди, билимсиз (кишилар) эса тириклайин ўлди ҳисоб ва бу унга кўргуликдир).

*Биликлик эр ўлти ати ўлмату,
Биликсиз эсан эркан ати ўлук.*

(Билимли киши ўлса ҳам, унинг номи ўчмайди, илмсиз кишининг ўзи ҳаёт бўлса ҳам, оти ўликдир).

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Адиб Аҳмад ҳақида қайси қадимий манбаларда маълумот берилган?
2. Матндан муаллиф кўзқарашини акс эттирувчи парчани аниқланг.
3. Юқорида берилган парчадан 7 та калит сўз топиб ёзинг. Калит сўзлардан фойдаланган ҳолда матн тузинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Тўплаштириш» усули асосида асарда ифодаланган инсоний фазилатларни кўрсатиб беринг.

2. Асарни «Концептуал жадвал» график органайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган асар ғоясини ёритувчи Жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жиҳат			
2-жиҳат			

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Бурчак» усули асосида матн мазмуни бўйича гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.
2. «Билим – бахт белгиси» мавзусида «Беш дақиқали эссе» ёзинг.

- Ижодий ёндашган ҳолда асар матнини қайта ҳикоя қиламиз;
- дostonда илм ҳақидаги фикрларнинг бугунги кундаги талқин этилиши ҳақида мунозара уюштирамиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни баён этамиз.

Матнолди топшириқлар: «Айланма бекат» усули воситасида матнни ўрганинг.

*Биликлик биринга биликсиз мингил,
Тенгакли тенгади биликнинг тенгин.*

(Билимликнинг бири билимсизнинг мингига тенг,
илмли кишилар илм-маърифатнинг қадрига етади).

*Бақа кўргил эмти уқа синайу,
Не нeнг бар биликтин асиғлиқ ўнгин.*
(Энди ўзинг синаб, уқиб, боқиб кўр,
билимдан фойдалироқ қандай нарсa бор).

*Билик бирла алим йуқар йуқлади,
Биликни биликсиз узун не қилур.*
(Билим билан олим юқорига кўтарилади,
илмсизлик эса кишини тубанлаштиради).

*Билик бил усанма бил ўл ҳақ расул,
Билик кимда эрса сиз арқанг деди.*
(Билимли бўл, ҳеч қачон эринма,
Ҳақ Расул(и) ким илмли бўлса,
уни сиз мақтанг (қидиринг) деб айтди).

*Биликлик биликни эдраган бўлур,
Билик татгинг, эй дўст, биликлик билур.*

(Билимли киши илмни фарқлайди,
Эй дўст, илм қадрини маърифатли одам билади).

*Билик билдурур эрга билик қадрин(и),
Биликни биликсиз узун не қилур.*
(Илмнинг қадрини кишига билим билдиради,
маърифатни нодон, тубан киши нима қилади).

*Биликсизга ҳақ сўз татиксиз эрур,
Анга танд насиҳат асигсиз эрур.*
(Илмсизга тўғри сўз маъносиздир,
унга ўғит-насиҳат фойдасиздир).

*Не турлук ариқсиз арир йув деса,
Жаҳил йуб аримас аригсиз эрур.*
(Турли ювиқсизларга (ифлос кишиларга) ювин деб буюрилса тоза бўлур,
аммо жоҳил қанча ювинмасин пок бўлмайди).

Турлича маъно билдирувчи байтлар ҳақида

*Уқуб сўзла сўзни эва сўзлама,
Сўзунг кизла кезин башинг кизлама.*
(Сўзни уқиб сўзла, шошиб (беҳуда) гапирма,
сўзингни яшир, кейин бошингни яшириб юрма).

*Минг эр дўстунг эрса ўкуш кўмагил,
Бир эр душман эрса ана азлама.*
(Мингта дўстинг бўлса, кўп кўрма,
биргина душманинг бўлса, уни оз дема)...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда ижодий ёндашиб, парча мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

2. Адибнинг шахсий кўзқараши акс этган ўринларни аниқлаб, белгилаб олинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Ҳибат ул-ҳақойиқ» достонида илм ҳақидаги фикрларнинг бугунги кундаги талқини» мавзусида мунозара уюштиринг.
2. Асардан ўзингиз учун муҳим деб билган байтни кўчириб ва танловингизни изоҳланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

Жадвални тўлдиринг:

Байт	Мазмун	Шарҳ

- асар ғоясини ёритамиз;
- асарнинг мавзу ва муаммолар доирасини аниқлаймиз;
- асар сюжетини умумлаштирамыз.

Охирги сўз (сўзнинг) тугалланиш сабаблари

*Битидим китаби мавағиз масал,
Ўқуса татир тил йемиш тек асал.*

(Кишиларга ибрат, таълим берувчи, одобга чақирувчи бу китобни ёз-
дим, ким ўқиса тили асал, мева егандай чучийди).

*Ким эрса бу сўзга азинлар сўзин,
Тенгаса тенгади дурустқа бадал.*

(Ким бўлмасин бу сўзларни бошқалар сўзига алмаштирса,
у унга дуруст (бошқалар сўзини) сўзни тингласин).

*Адиб Аҳмад атим адаб пинд сўзум,
Сўзум мунда қалур барур бу ўзум.*

(Отим Адиб Аҳмад, сўзим панд-насиҳат, сўзим бу дунёда қолиб,
ўзим у дунёга кетаман)...

*Анин уз эрур бу китаб бир сўзуг,
Тўлулаб кетурдум кемиштим йузуг.*

(Бу китоб шунинг учун ҳам нафисдирки,
ҳар бир сўзни тўлатиб ёздим, кераксиз юзаки сўзларни ташладим).

*Навадир сўзуг аз булур азл ўкуш,
Жўз атлас бўлур қиз учузи бўзуг.*

(Бир кийимлик атлас қиммат,
бўз арзон бўлгани каби қимматли сўз оз, ҳазил сўз кўп)...

*Адиблар адиби фазиллар баши,
Гўҳартин сўз аймиш азин сўз биши.*
(Адиблар адиби, фозиллар боши гуҳар каби пухта сўз дурларини
териб айтгандир).

*Уган раҳмат этсун бу сағат анга,
Йарин қўбса бўлсун йаранлар баши.*
(Тангри шу соатда унга ёр бўлсин,
Тангло қиёматда у ёронларга бош бўлсин)...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Адиб сўз ҳақида қандай фикрлар билдиради? Жуфтликда ишланг.
2. Қуйидаги жадвални тўлдириш орқали асар ғоясини ёритинг.

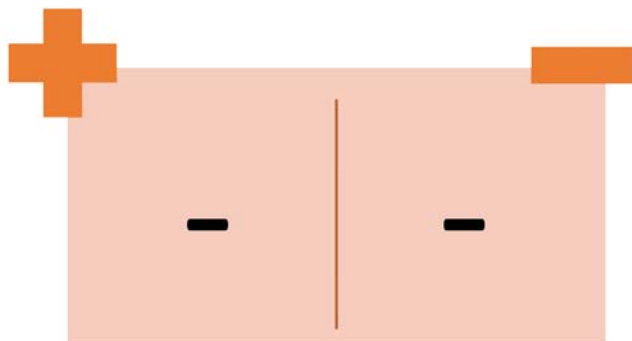
<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	
<i>Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари</i>	
<i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i>	

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Т жадвал» усули асосида билим ва жаҳолатга таъриф беринг.

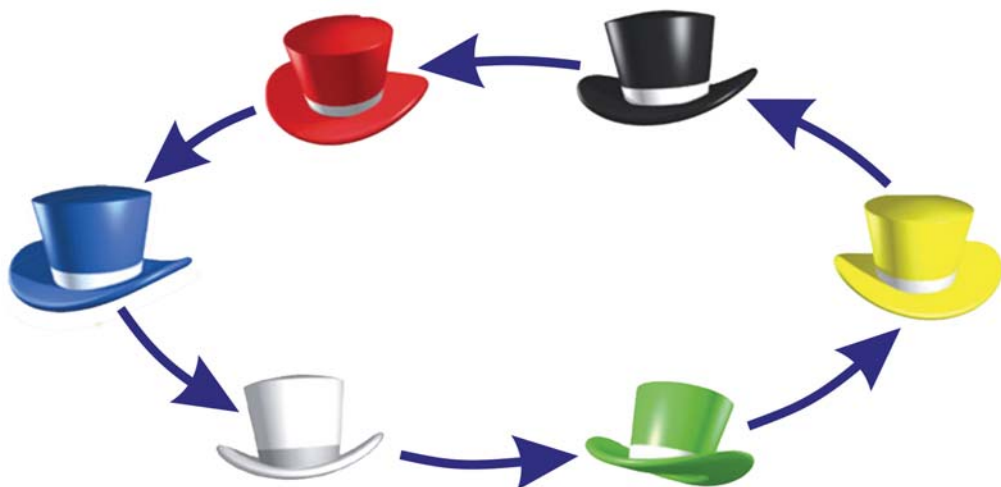

2. Ёшларга билим олишнинг афзаллигига 10 та далил келтиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Оқилнинг олти қалпоғи» усули асосида асар сюжетини умумлаштиринг.

Такрорлаш учун саволлар

1. Аҳмад Югнакий ўз шеърларида тўғри сўз ва ёлғон сўзни нимага қиёслайди?

- А) шакар, пиёз
- Б) асал, саримсоқ
- С) асал, қалампир
- Д) шакар, қалампир

2. *«Кўни бўл, кўнилик қил, атан кўни,
Кўни тию билсун халойиқ сени».* (Аҳмад Югнакий)
Ушбу мисрадаги кўни сўзининг маъносини изоҳланг.

- А) эзгулик
- Б) тўғри
- С) ростгўй
- Д) билимли

3. *Қавоқ солиб осмон кўзи ёш сочар,
Чечак майса қувноқ кулиб юз очар.*
Ушбу байтда қўлланган шеърый санъатни аниқланг.

- А) ташбеҳ, талмеҳ
- Б) жонлантириш, тазод
- С) ўхшатиш, тарсеъ
- Д) ташбеҳ, муболаға

4. Бизгача етиб келган илк туркий достон...

- А) «Ҳибат ул-ҳақойиқ»
- Б) «Гул ва Наврӯз»
- С) «Қутадғу билиг»
- Д) «Юсуф ва Зулайхо»

5. Аҳмад Югнакийнинг фикрича, бахтга етишишнинг йўли битта, у ҳам бўл-са...

- А) одоб-ахлоқ
- Б) тўғрилиқ
- С) бойлиқ
- Д) илм

6. Аҳмад Югнакийнинг фикрича одоб нимадан бошланади?

- А) тўғри сўзликдан
- Б) тилни тиймоқдан
- С) илмдан
- Д) холислиқдан

7. Туркий тилдаги илк бадиий достонни аниқланг.

- А) «Ҳибат ул-ҳақойиқ»
- Б) «Тазкират уш-шуаро»
- С) «Девони луғотит турк»
- Д) «Қутадғу билиг»

8. Аҳмад Югнакий «дунё бир қўли билан...тутса, иккинчи қўли билан... тута-ди. Бу дунё – ...» дейди?

- А) мол-дунё, заҳар, илон
- Б) асал, заҳар, илон
- С) шакар, заҳар, зулмат
- Д) шакар, заҳар, илон

9. Анинг бошидан булут унганур (унинг марҳаматидан булут уялади). Ушбу байтда қандай шеърый санъат қўлланган?

- А) тазод
- Б) ташхис
- С) ирсоли масал
- Д) истиора

10. Баҳолиқ динор ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз баҳосиз биши.
Биликлик биликсиз қачон тенг бўлур,
Биликлик тиши эр, жоҳил эр – тиши. (Аҳмад Югнакий)
Ушбу тўртликда қўлланган шеърий санъатни аниқланг.
А) ташхис
Б) таъдид
С) тазод
Д) тажнис
11. Навоий қайси асарида Аҳмад Югнакий ҳақида маълумот беради?
А) «Насойим ул-муҳаббат»
Б) «Мажолис ун-нафоис»
С) «Махзан ул-асрор»
Д) «Муҳокамат ул-луғатайн»
12. «Ҳақ субҳонаҳу таоло, агарчи зоҳир кўзин ёпуқ яратқондур, аммо кўнгил кўзин бағоят ёруқ қилғондур», – деб Аҳмад Югнакийга баҳо берган адиб ким?
А) Алишер Навоий
Б) Аҳмад Яссавий
С) Юсуф Хос Ҳожиб
Д) Атоийи
13. Адиб Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳақойиқ» асарида мадҳ этилган ҳукмдорнинг исмини белгиланг.
А) Дод Сипоҳсолар
Б) Муҳаммадхўжабек
С) Буғраҳон
Д) Маҳмуд Ғазнавий
14. Ғазалларда иши зулмкорлик, ситамгарлик сифатида таърифланадиган образ қайси?
А) ошиқ
Б) маъшуқа
С) рақиб
Д) гул

АҲМАД ЯССАВИЙ

Зар қасрин заргар билар

«Мақомоти олий ва машҳур, каромоти матаволий ва номаҳсур эрмиш. Мурид ва ашоб ғоятсиз ва шоҳу гадо анинг иродат ва ихлоси остонида ниҳоятсиз эрмиш».

А. Навоий

«Шариатда эди ул офтобе,
Қолибдур бизга ул эрдин китобе».

Сўфи Оллоёр

«...адабиётда тутган йўли содда халқ шоирларимизнинг тутғон йўлидир... Унинг ҳикматлари вазнда, қофияда, услубда халқ адабиёти аталган шеърлар билан баробар...»

А. Фитрат

- мустақил изланиб, адиб ҳақида маълумотлар тўплаймиз ва ўртоқлашамиз;
- тасаввуф таълимоти ҳақидаги билимларимизни кенгайтирамыз;
- Яссавий ижодини ўрганиш бўйича тақдимот ўтказамиз.

XII асрда Марказий Осиёда пайдо бўлган илк тасаввуфий тариқатнинг асосчиси Хожа Аҳмад Яссавий тахминан 1041 йилда Сайрамда, Шайх Иброҳим оиласида дунёга келган. Унинг вафот этган вақти кўпгина қўлёзма манбаларда ҳижрий 562 (1166/67) йил деб ёзилган. Аҳмад ёшлигида онасидан, сўнг отасидан ажралади. Уни бобоси Арслонбоб тарбиялаб вояга етказди. Аҳмад дастлабки таълимотни Ясида машҳур олим Шаҳобиддин Исфижобийдан олади. Сўнггра бобоси Арслонбоб кўрсатмаси билан Бухорога бориб, Юсуф Ҳамадонийдан таълим олади. Аҳмад

Яссавийнинг ўзи «Устоз Юсуф Ҳамадонийнинг ҳузурига 23 ёшида борганини ва ул Ҳазратнинг тарбиясига ноил бўлгонлигини» айтади. У ерда тасаввуфдан таълим олиб, сўнг ўз юрти Туркистонга қайтади, ўз таълимотини тарғиб этиб, шогирд, муридлар тайёрлай бошлайди.

Ривоятларга кўра, Яссавий 63 га (Пайғамбар ёшига) етгач, ер остида хужра ясатиб, «чилла»га кирган, қолган умрини тоат-ибодат қилиб, қимматли ҳикматлар ёзиб, риёзатлар чекиб, ер остида ўтказган. Бир ривоятга кўра, у 125 йил, бошқа ривоятга қараганда, 133 йил умр кўрган.

Яссавий маданиятимиз тарихида илк туркийзабон мутасаввуф шоир сифатида маълумдир. Унинг тасаввуфни тарғиб этувчи туркийда ёзилган шеърлари тилининг халққа яқинлиги, оҳангдорлиги билан тезда машҳур бўлиб кетди.

Алишер Навоий ибораси билан айтганда, «Туркистон мулкининг улуғ Шайх-ул-машойихи» Ҳазрати Хожа Аҳмад Яссавий жуда кўп мутасаввуф донишмандларни тарбиялаб вояга етказган. Маълумки, «Яссавия» тариқатидан кейин Марказий Осиёда икки йирик тариқат пайдо бўлади: «Нақшбандия» (Хўжагон), «Бектошия».

Ислом дини пайдо бўлгандан сўнг унинг доирасида, Қуръон ва Ҳадис аҳкомига мос равишда пайдо бўлган тасаввуфий таълимотлар X–XI асрларга келиб Моварауннаҳрда ҳам кенг тарқала бошлади.

Тасаввуф – Яқин ва Ўрта Шарқ халқларининг маънавий ҳаёти тарихидаги энг мураккаб, ўзаро зиддиятларга тўлиб-тошган ва муҳим ҳодисалардан бири бўлиб, унинг учун таркидунёчилик, бу дунё бойликларидан ва нозу неъматларидан воз кечиш, Аллоҳ васлига етмак учун пок, ҳалол, ўз меҳнати ила яшаш, ихтиёрий равишдаги фақирлик характерли хусусиятлардан ҳисобланган.

Марказий Осиёда тасаввуфий таълимотларнинг пайдо бўлиши Юсуф Ҳамадоний (1048–1140) номи билан боғлиқдир. Юсуф Ҳамадоний Марв ва Бухорода хонақоҳ ва мадраса қурдириб, кўплаб туркигўй, форсигўй шогирдлар тайёрлади. Бухородаги шогирдлари орасида Ҳасан Андоқий, Абдулло Барақий, Аҳмад Яссавий ва Абдухолиқ Ғиждувоний алоҳида ажралиб турарди. Кейинроқ бу тўрт истеъдодли шогирд Ҳамадоний мактабини муваффақият билан давом эттирдилар. «Яссавия», «Нақшбандия» тариқатлари Ҳамадоний таълимоти асосида шаклланди.

«Яссавия» тариқатининг барча ақидалари Аҳмад Яссавийнинг асосий асари бўлмиш «Ҳикмат»да муфассал баён этилган. XII асрдаги туркийзабон шеъриятнинг ажойиб намунаси бўлган, кейинги даврлардаги туркий адабиётга катта таъсир кўрсатган «Ҳикмат» асарида «Яссавия» таълимотидаги поклик, ҳалоллик, тўғрилиқ, меҳр-шафқат, ўз қўл кучи, пешона

тери ва ҳалол меҳнати билан кун кечириш, Аллоҳ таоло висолига етишиш йўлида инсонни ботинан ва зоҳиран ҳар томонлама такомиллаштириш каби илғор умуминсоний қадриятлар ифода этилган.

Бағдодда 922 йилнинг 22 март куни риёкор шайхлар ва мутаассиб ула-молар томонидан худосизликда айбланиб дорга осилган, сўнгра қўл-оёқла-ри кесилиб, танаси куйдирилиб, дарёга ташланган машҳур мутасаввуф олим Мансур Халлож (858–922) ни Яссавий бир талай шеърларида чуқур ҳурмат билан тилга олади, мазкур илғор, довюрак ва жасур мутасаввуф донишмандга катта рағбат кўрсатади:

«Билмадилар мўллолар «Анал-ҳақ» нинг маъносин,
Қол аҳлига ҳол илмин Ҳақ кўрмади муносиб,
Ривоятлар битилди, ҳолин ани билмади,
Мансурдек авлиёни қўйдилар дорга осиб,
Шариатдур, деб олимлар буюрдилар,
Кофир Мансур ўлмади, деб куйдурдилар.
Ахгар қилиб кулин кўкка совурдилар,
Тоғу тузлар «Анал-ҳақ», деб турар эрмиш».

Яссавий ҳам ўзининг пири бузруквори Шайх Юсуфи Ҳамадонийга ўх-шаб мол-дунё тўплашга мутлақо қизиқмаганини, камбағалпарвар ва ға-рибпарвар бўлиб яшаганлигини унинг баъзи бир ҳикматларидан ҳам билса бўлади. Мол-дунёга, бойликка ва давлат орттиришга муккасидан кетган, хасис ва очофат кишиларни Яссавий беаёв танқид қилади:

Бешак билинг бу дунё барча халқдан ўтаро,
Ишонмағил молингга, бир кун қўлдан кетаро,
Ото, оно, қариндош қаён кетди, фикр қил,
Тўрт оёқлик чўбин от бир кун санго етаро.

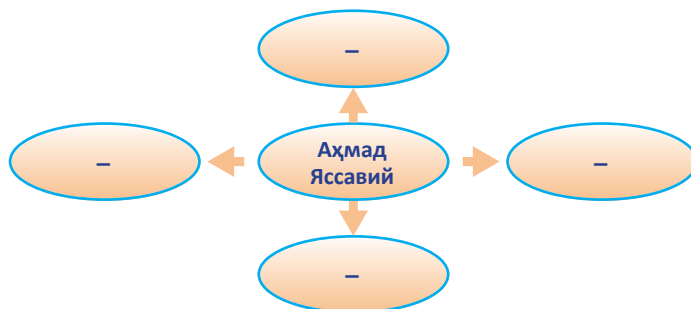
Дарҳақиқат, Хожа Аҳмад Яссавий Марказий Осиёдаги илк тасаввуфий тариқат – «Яссавия»нинг асосчиси, нафақат Хуросон ва Мавороуннаҳр, балки туркийзабон халқларнинг маънавий тарихида кенг маълум бўлган, мутасаввуф донишманд, инсонпарвар шоир ҳисобланади.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Кластер» усули асосида Аҳмад Яссавийга оид маълумотларни келтиринг.

2. «Изланиш» усули воситасида матнни ўрганинг.
 - 1-гуруҳ. Яссавийнинг ҳаёт йўли.
 - 2-гуруҳ. Яссавий ва тасаввуф таълимоти.
 - 3-гуруҳ. «Девони ҳикмат» асари.
 - 4-гуруҳ. Яссавий издошлари.
3. Тасаввуф таълимоти ҳақида қандай тушунчага эгасиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Яссавий таълимоти нималарга асослангани ҳақида жуфтликда муҳокама қилинг.
2. «Елпиғич» усули воситасида гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Яссавий шахсияти ва ижодини ўрганиш» мавзусида тақдимот ўтказинг.
2. Уйга вазифа: «Ислом адабиётининг ёрқин вакили» мавзусида ижодий иш ёзиш.

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинлаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- ҳикматларда келтирилган шеърий санъатларни аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни баён этамиз.

Матнолди топшириқлар: «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ҳикматларни ифодали ўқинг.

«ДЕВОНИ ҲИКМАТ» АСАРИ

Ҳикматлардан намуналар

Нафсинг сени боқиб турсанг, нелар демас,
Зори килсанг, оллоҳ сари бурон сўнмас.
Қўлга олсанг ёбон кушдек қўлга қўнмас,
Қўлга олиб, тун уйқисин қилгил безор.

* * *

Нафс йўлига кирган киши расво бўлур,
Йўлдан озиб, тойиб, тўзиб гумроҳ бўлур.
Ётса, қўпса шайтон билан ҳамроҳ, бўлур,
Нафсни тепкил, нафсни тепкил, эй бадкирдор.

* * *

Нафсдин кечиб, қаноатни пеша қилгон,
Кар ким тепса, рози бўлиб буюнсунгон,
Яхшиларга хизмат қилиб, дуо олгон,
Андак ошиқ маҳшар куни армони йўқ.

* * *

Роҳат ташлаб, жон меҳнатим хушлаганлар,
Саҳарларда жонин қийнаб ишлаганлар,
Хою ҳавас, моумонни ташлаганлар
Чин ошиқдир, ҳаргиз они ёлғони йўқ.

* * *

Ишққа тушдинг, ўтка тушдинг, куйиб ўлдинг,
Парвонадек жондин кечиб ахгар бўлдунг.
Дардга тўлдунг, ғамга сулдунг, телба бўлдунг,
Ишқ дардини сўрсанг ҳаргиз дармони йўқ.

* * *

Зоҳид бўлма обид бўлма, ошиқ бўлгил,
Меҳнат тортиб ишқ йўлида содиқ бўлгил,
Нафсни тепиб, даргоҳига лойиқ бўлгил,
Ишқсизларни имони йўқ ҳам жони йўқ.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Қуйидаги жадвални тўлдириш орқали асар ғоясини очиб беринг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	
<i>Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари</i>	
<i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i>	

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Зоҳид бўлма обид бўлма, ошиқ бўлгил,
Меҳнат тортиб ишқ йўлида содиқ бўлгил,
Нафсни тегиб, даргоҳига лойиқ бўлгил,
Ишқсизларни имони йўқ ҳам жони йўқ» сатрларини шарҳланг.
2. Ҳикматларда ишлатилган шеърий санъатларга мисол келтириб, жадвални тўлдилинг.

Шеърий санъатлар	Мисол

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Шеърӣ матндан калит сўзларни аниқланг. Жуфтингиз билан калит сўзларнинг изоҳли луғатини тузинг. Луғат тузишда интернет манбаларидан фойдаланинг.
2. «Меҳнат бахт келтирадими?» мавзусида эссе ёзинг.

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- Яссавий ҳикматларида одоб-ахлоққа доир қимматли фикрлар келтирилганини далиллаб, изоҳлаб берамиз;
- Тасаввуф таълимоти бўйича тақдирот ўтказамиз.

Матнолди топшириқлар: «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ҳикматларни ифодали ўқинг.

Аё дўстлар, нодон бирла улфат бўлуб,
Бағрим куюб, жондин тўюб ўлдим мано.
Тўғри айтсам эгри йўлға бўйнин тулғор¹.
Қонлар ютуб, ғам захрига тўйдим мано.

Дуо қилинг нодонларни юзин кўрмай,
Ҳақ таоло рафиқ² бўлса, бирдам турмай,

¹ Тулғор – бурар, товлар.

² Рафиқ – дўст, биродар.

Бемор бўлса нодонларни ҳолин сўрмай,
Нодонлардин юз. минг хато кўрдум мано.

Ер остига қочиб кирдим нодонлардин,
Илким очиб, дуо тилаб мардонлардин,
Ғариб жоним юз тасаддуқ донолардин,
Доно топмай, ер остига кирдим мано.

Нодонларни мандин сўрма, кўксум чақа,
Ҳақдин қўрқиб, мотам қурсам, кулар, қаҳқа,
Оғзи очуқ, нафси улук³ мисли лақа⁴,
Нодонлардин қўрқуб санға келдим мано.

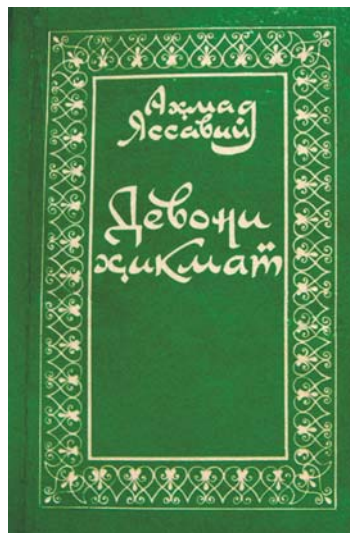
Тамаъ қилма нодонлардин, қадринг билмас,
Зулмат ичра йўл адашсанг, йўлға солмас,
Бўйнунг қисиб, зори қилсанг, қўлинг олмас,
Нодонларни шиква⁵ айлаб келдим мано.

Аввал-охир хублар⁶ кетти, қолдим ялғуз,
Нодонлардин эшитмадим бир яхши сўз.
Доно кетти, нодон қолди, едим афсус,
Йўлни топмай ҳайрон бўлуб қолдим мано.

Доғи ҳижрон эзди бағрим, қони дардманд,
Доно – туфроқ, нодонларни кўкси баланд,
Оят – ҳадис баён қилсам, этмас писанд,
Кўксум тешсанг, дарду ғамға тўлдум мано.

Ман дафтари сони айдим, сизга ёдгор,
Арвоҳимдин мадад тилаб, ўқунг зинҳор,
Дуо қилай, восил қилсун парвардигор,
Раҳмон эгам, арз этгали келдим мано.

Ҳикматидин баҳра олгон кўзга сурсун,
Ихлос билан кўзга суртуб, дийдор кўрсун
Шарти улдур – риёзатға бўюн сунсун,
Жонлар чекиб, жононани кўрдум, мано.

³ Улук – улуг.

⁴ Лақа – лаққа балиқ, наҳанг.

⁵ Шиква – шикоят.

⁶ Хублар – яхшилар.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Луғат билан ишланг.
2. Ҳикматларда қандай мавзулар акс этирилган?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Яссавий ҳикматларида одоб-ахлоққа доир қимматли фикрлар келтирилганини далиллаб, изоҳлаб беринг. Ўз фикрларингизни «ФСМУ» усули асосида тушунтиринг.

Ф	Фикрингизни баён этинг	
С	Фикрингиз баёнига бирор сабаб кўрсатинг	
М	Кўрсатилган сабабни исботловчи мисол келтиринг	
У	Фикрингизни умумлаштиринг	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Яссавий ҳикматларида акс этган ғоялар» мавзусида кичик илмий иш устида ишланг. Мавзуга оид шахсий фикрларингиз билан ўртоқлашинг.
2. Тасаввуф таълимоти бўйича тақдирот тайёрланг.

Ҳикматлар ҳақида

Мумтоз адабиётда муайян тартиб-қоида асосида (масалан, шеърлар. Унда жанрлар алфавит тартиби билан жойлаштирилади) тузилган, шеърининг ғазал, рубоий, туюқ каби хилма-хил турларини қамраб олган тўпламга девон дейилади.

Лекин «Девони ҳикмат»да бунга тўлиқ амал қилинган эмас. Шунинг учун бу ерда девон атамаси шунчаки шеърӣ тўплам маъносида ишлатилган.

Ҳикмат сўзи, аввал айтилганидек, Қуръони карим оятларида Пайғамбаримизнинг ҳақ йўлни кўрсатувчи ваъзлари маъносида қўлланилган. Луғатларда эса, унга илм ва адолат бирлигини кўзда тутувчи ҳақиқатларнинг маърифати; одат ва ахлоққа оид махсус сўз; инсоннинг ҳақиқатни билиб, хайрли ишлар қилмоғи; сирли, яширин сабаб; нарсанинг ич ва таши (сурати ва сийрати) ҳолидан баҳс этувчи илм; ақл ва ҳаракатлардаги уйғунлик; Тангри ҳақиқатини ифода этган диний-тасаввуфӣ хос сўз тарзида таърифлар берилади. Яссавий ҳазратларининг ҳикматларини эса, қисқача қилиб, «диний-тасаввуфӣ йўналишдаги чуқур маъноли шеър» дейиш мумкин. Ҳикматлар X асрдан буён тасаввуфга доир китобларда ишлатилиб келади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Яссавийни «Пири Туркистоний» деб атаган адиб.

- А) Навоий
- Б) Бобур
- С) Боқирғоний
- Д) Фаридуддин Аттор

2. Яссавийни «Шайхул машойих» деб таърифлаган адиб.

- А) Навоий
- Б) Хизр ибн Илёс
- С) Авлиё Чалабий
- Д) Аттор

3. Ривоятларга кўра, Аҳмад Яссавийга болалигида Арслонбоб деган шайх унга Муҳаммад пайғамбарнинг омонатини топширади. Ушбу омонатни атанг.

- А) анор
- Б) анжир
- С) хурмо
- Д) узум

4. *Ялдо кечасини шами шабистон этган,
Бир лаҳзада оламни гулистон этган,
Бир мушkil ишим тушубдир, осон этгин,
Эй, барчани мушкулун осон этгин.*

Амир Темур «Анқара жанги» олдидан ушбу тўртликни неча марта такрорлаган эди?

- А) 68
- Б) 73
- С) 70
- Д) 69

5. Яссавий қандай таълимот асосчиси саналади?

- А) Нақшбандия
- Б) Зоҳидлик
- С) Яссавия
- Д) Ава Б

6. Яссавий 63 ёшида ер остига узлатга чекинади. Адиб бунинг сабабини нима билан изоҳлайди?

- А) нафсни даволаш
- Б) ер юзида нодонлар қўплиги
- С) пайғамбардан ортиқ яшамаслик
- Д) Б ва С

7. Қадим шарқ фалсафасига кўра инсон нималардан яратилган?

- А) ҳаво, яхшилик, нафс
- Б) шамол, ақл, олов
- С) тупроқ, сув, шамол
- Д) яхшилик, шамол, нафс

8. Яссавий ҳикматларида тупроқ ниманинг рамзи ҳисобланади?

- А) нафс, кибр
- Б) қувонч, ғайрат
- С) сабр-тоқат
- Д) ақл, илм

**9. «Илмсиз тирик ўликдир,
Ўзи ҳаёт бўлса ҳам
Номи ўликдир».**

Ушбу ҳикмат муаллифини аниқланг.

- А) Яссавий
- Б) Бухорий
- С) Аҳмад Югнакий
- Д) Кошғарий

10. Яссавийнинг илк устози ким эди?

- А) Сулаймон Бухорий
- Б) Арслонбоб
- С) Ҳасан Андоқий
- Д) Ғиждувоний

11. Қайси шаҳар «Мадинат ул-байзо» номи билан машҳур бўлган?

- А) Қошғар
- Б) Бухоро
- С) Самарқанд
- Д) Сайрам

12. Туркий халқлар орасидан етишиб чиққан биринчи сўфий, тасаввуфнинг буюк вакилини аниқланг.

- А) Аҳмад Югнакий
- Б) Алишер Навоий
- С) Яссавий
- Д) Юсуф Хос Ҳожиб

13. Тасаввуфда соим деб кимни аташади?

- А) йил бўйи рўза тутувчи кишини
- Б) аллоҳ йўлида жон берган кишини
- С) закот берувчини
- Д) А ва Б

14. Тариқат сўзининг луғавий маъносини аниқланг.

- А) йўл, усул
- Б) чизиқ, чегара
- С) устоз, пир
- Д) умид, ишонч

15. Ҳикмат бу ...

- А) Қуръони карим оятларида пайғамбаримизнинг ҳақ йўлни кўрсатувчи ваъзлари
- Б) Илм ва адолат маъноларини бидирувчи сўз
- С) Диний ўзига хос сўз
- Д) барча жавоблар тўғри

АТОЙИ

Зар қадрин зарғар билар

«Мавлоно Атоий Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушхулқ, мунбасит (очиқ чехрали) киши эрди. Ўз замонида шеъри атрок (туркий тилда сўзловчилар) орасида кўп шуҳрат тутти».

Алишер Навоий.
«Мажолис ун-нафоис»дан

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- муаммоли саволга асар матнига таяниб, мавзу, сюжет ва тимсолларга ўз мустақил фикрини билдирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиз;
- лирик қаҳрамон кечинмаларини ифодалашдаги шоирнинг маҳоратини белгилаймиз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида асарни ўрганинг.

Атоийи (15-аср, Балх) – шоир. Яссавий авлодидан. Самарқанд, Бухоро ва Балхда яшаган. Туркий, форс ва араб адабиётларини чуқур ўрганган. Туркий ва форс тилларида ижод қилган. Навоий («Мажолис ун-нафоис») Атоийи ҳаёти ва ижоди ҳақида тўхталиб, «Мавлоно Атоийи Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушхулқ, мунбасит (очиқ чехрали) киши эрди. Ўз замонида шеъри атрок (туркий тилда сўзловчилар) орасида кўп шуҳрат тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ул санамким сув яқосинда паритек ўлтурур,
Ғояти нозуклукидин сув била ютса бўлур.

...Мавлоно кўп туркона (сода, равон) айтур эрди...», дейди. Навоий «Насоим ул-маҳабба мин шамоим илфутувва» («Муҳаббат шабадалари»)

асарида Исмоил ота Аҳмад Яссавийнинг иниси Иброҳим отанинг ўғли эканини айтади. Атоий девонининг муқовасида ва қўлёзманинг охирида «Девони Шайхзода Атоий» деб қайд этилиши ҳам Атоийни шайхлар оиласидан келиб чиққан дейишга асос беради. Навоийнинг хабар беришича, Атоий Улуғбек саройи шоирлари орасида ҳам бўлган.

Атоий – ғазалнавис лирик шоирдир. Унинг ғазалларида муҳаббат мавзуи билан бир қаторда май ҳам куйланади. Майда ҳаёт завқи, унинг барча гўзалликлари ва лаззатлари васф этилади. Май Атоийда Умар Хайём рубоийлари ва Ҳофиз ғазалларидаги каби ҳаёт тимсолидир.

Атоий лирикасида халқ иборалари, таъбирлар, мақол ва маталлар, эртак мавзуларига оид сўзлар кўп. Ғазалларини, асосан, арузнинг рамал баҳрида ёзган; вазни енгил, мисралари қисқа, сўзлари оддий, услуби содда ва рагон. Шунинг учун ҳам унинг шеърлари халқ қўшиқларига айланиб кетган. Атоий тажоҳули орифона, лаф ва нашр каби тасвир восита ва усуллари ҳам яратган. Шоир ижоди бизгача тўла етиб келмаган. Девонининг тахминан 16-асрда кўчирилган, 260 ғазални ўз ичига олган қўлёзма нусхаси Санкт-Петербургда сақланади.

ҒАЗАЛЛАРИ

Юзунг хуршедтеқ тобанда бўлсун,
Жамолинг то абад поянда бўлсун.
Такаллум қил, сочилсун дурри гавҳар,
Табассум қил, жаҳон пурханда бўлсун.
Юзунгдин бурқаъ олғил бир замоне,
Уёлсун ою кун, шарманда бўлсун.
Мени ўлтургали ғамзанг қиличи,
Кўзунгдек кофири бурранда бўлсун.
Пари рухсорларнинг хусрависен,
Сенингтеқ жони ширин қанда бўлсун?
Агар ўлсам тилармен тенгридинким,
Ғаминг жонимға, дардинг танда бўлсун.
«Ғалони қулларимдиндур» демушсен,
Атоий ушбу сўзга банда бўлсун.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Кластер» усули асосида Атойи ҳақидаги маълумотларни келтиринг.
2. Ҳазални ифодали ўқинг.
3. Атойи ҳазалларида ўзига хос оҳангни ҳис этдингизми? Таассуротларингизни сўзланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Атойининг «Бўлсун» радифли ҳазалини қуйидаги чизма асосида таҳлил қилинг.

1. Лирик қаҳрамон кечинмаларини ифодалашдаги шоирнинг маҳорати қайси мисраларда кўринади? Далиллар келтиринг.

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- асар жанри ва унинг белгиларини, ғазалларда қўлланилган шеърий санъатларни аниқлаймиз.

Матнолди топшириқлар: *Ғазалларни ифодали ўқинг.*

Жамолинг равзаи боғи жинондур,
Лабинг сарчашмаи руҳи равондур.

Сочинг сунбул, юзунг сарви санубар,
Кўзунг наргис, янгоғинг арғавондур.

Белинг, оғзинг сўзи ҳар қойда бўлса,
Хаёли нозуку рамзе ниҳондур.

Не ҳожат мунча жавр этмак, равон ол,
Агар мақсуд бу бир қилча жондур.

Неча ғам бутасинда сизғурурсен,
Санга чун нақдиму қалбим аёндур.

Атойини қиёс этма ўзунгга,
Агар сен ўзга бўлдунг, ул ҳамондур.

* * *

Хаста кўнглумдин хаёлинг бир замон кетмас, бегим,
Нечаким, васлинг этакига қўлум етмас, бегим.

Нетайин, дармонда бўлдум мен бу кўнглум илкида,
Сенсизин ҳеч ерда бир лаҳза қарор этмас, бегим.

Гарчи сен дашном этарсен, мен дуочиман сенга,
Ошиқи содиқ жафодин элини четмас, бегим.

Сен мени таъзим этиб қуллар сонинда тутмағил,
Итларинг хайлинда бўлсам, не манга етмас, бегим?!

Таънадин қовмас Атойини эшикиндин рақиб,
Ҳеч гадой ит урса эшикни қўюб кетмас, бегим.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Қуйидаги жадвални тўлдириш орқали асар ғоясини очиб беринг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	
<i>Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари</i>	
<i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i>	

2. Луғат билан ишланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Таънадин қовмас Атоийни эшикиндин рақиб,
Ҳеч гадои ит урса эшикни қўюб кетмас, бегим» мисраларини изоҳ-
ланг.
2. Ҳазалларда қўлланилган бадиий санъатларни аниқлаб, жадвални
тўлдиринг.

Шеърӣ санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

- «3-2-1» усули асосида ҳазаллар таҳлили**
 Ҳазалдаги **3** асосий ахборот;
 Қийинлик туғдирган **2** масала;
 Ҳазалда ёққан **1** жиҳат.

- Атоий ғазалларидаги ўзига хос хусусиятларни аниқлаймиз;
- ғазаллардан калит сўзларни топамиз ва уларнинг маъносини изоҳлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни баён этамиз.

Матнолди топшириқлар: «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ғазаллари ифодали ўқинг.

Ул санамким, сув яқосинда паритек ўлтурур,
Ғояти нозуклукидин сув била ютса бўлур.

То магарким, салсабил обина жавлон қила,
Келди жаннат равзасиндин оби кавсар сори ҳур.

Ул иликким, сувдин ориқтур, юмас они суда,
Балки сувни пок бўлсун деб илик бирла ююр.

Эмди билдим рост эмиш, балки кўрдим кўз била,
Улки дерлар, сув қизи гоҳ-гоҳ кўзга кўринур.

Қошларинг ёсин Атоий кўргали ҳусн ичра тоқ,
Субҳидам¹ меҳробларда сураи ёсин ўқур.

¹ Субҳидам — тонг чоғи.

* * *

Ай гул чехралик сарви равоним,
Фидо бўлсун сенга жону равоним.

Сулаймон мулкудур ҳам Нух умри
Санинг била кечурган бир замоним.

Агар зулфунг учун чопсанг бошимни,
Юз эвурсам манинг бўйнуғга қоним.

Белингда гарчи бир қилча гумон бор,
Вале оғзингда йўқтур ҳеч гумоним.

Жамолинг оятидур ҳусн ичинда,
Не ҳожат бу менинг шарҳу баёним.

Бу доғе ким, қўяр жонимга ҳажринг,
Ажаб қолғай менинг ному нишоним.

Юзунг меҳринда жон берди Атоий,
Демадинг бир кун: ўлди меҳрибоним.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Луғат билан ишланг.
2. Ғазаллардан калит сўзлар топинг ва уларнинг маъносини изоҳлаб ёзинг.
3. Дўстингиз билан Атоийи ғазалларидаги маъно нозиклиги ифодаланган ўринларни аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Муаллиф кўзқарашига матндан мисоллар келтирган ҳолда муносабат билдиринг.
2. Ҳазаллардаги шеърӣ санъатларни аниқланг. Жадвални тўлдиринг.

Шеърӣ санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Атойининг фаолияти ва ижоди бўйича тақдимот ўтказинг.
2. «Атойи – нозик сўз ўйинлари устаси» мавзусида суҳбат уюштиринг.

Такрорлаш учун саволлар

1. Атоийи ғазалларининг асосий мавзуси қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

- А) панд-насихат
- Б) табиат гўзалликлари тасвири
- С) динни тарғиб қилиш
- Д) инсон гўзаллиги ва илоҳий муҳаббат тасвири

2. Навоий Атоийи ижодига, ўзининг қайси асарида юксак баҳо берган?

- А) «Насойим-ул муҳаббат»
- Б) «Мажолис-ун нафоис»
- С) «Хазойин ул-маоний»
- Д) «Тарихи мулки ажам»

3. Атоийи ўз ижодида кўпроқ қандай тасвирлар яратган?

- А) ўхшатишлар, кутилмаган муболаға
- Б) сифатлаш, жонлантириш
- С) сифатлаш, муболаға
- Д) истиора, анофора

4. Эрн сўзи мумтоз шеъриятимизда қандай маъно англатади?

- А) кўз
- Б) лаб

- С) қош
- Д) юз

5. Ўз ғазалида «сув қизи», яъни сув парисининг «гоҳ-гоҳ кўзга кўринишга» имон келтирган шоир ...

- А) Лутфий
- Б) Саккокий
- С) Атойи
- Д) А.Навоий

6. Навоий кимни турк алфозининг булагонларидан деб таърифлайди?

- А) Атойи
- Б) Лутфий
- С) Саккокий
- Д) Жомий

7. «Эй мусъхафи ҳуснимға менгинг нуқтайи оят,
Ислом элига бўлди юзинг нури ҳидоят». Байтда ёр юзи нимага ўхшатишган?

- А) Мусъхаф-Қуръон
- Б) Таврот
- С) Гул
- Д) Инжил

8. Атойи ёрнинг таърифини нималар орқали тавсиф этади?

- А) қадди-қомат
- Б) юзи, кўзи, холи
- С) қоши, сочи, киприги, лаби
- Д) барча жавоблар тўғри

9. Ғазаллар мавзу доирасига кўра қандай турларга бўлинади?

- А) ишқий, ижтимоий-маърифий, ҳажвий
- Б) ишқий, ҳажвий
- С) ишқий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий
- Д) Ишқ-муҳаббат, дўстлик

10. Атойи қаламига мансуб ғазални топинг.

- А) Тор кўнгуллик беклар, манман деманг, кенглик қилинг...
- Б) Жамолинг васфини қилдим чаманда...
- С) Кеча келгумдур дебон ул сарви гулрў келмади...
- Д) Жилва кўрсатди чу ул сарви дилоро боғ аро...

ЛУТФИЙ

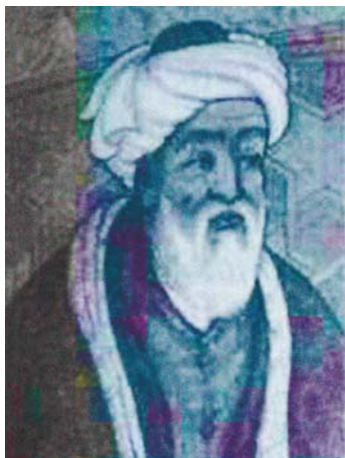
Зар қадрин зарғар билар

«Мавлоно Лутфий сўз лутфида ягонаи даврон эди, ундан илгари ҳеч ким туркий тилда шеърни ундан яхшироқ айта олмаган эди».

Хондамир

- Лутфий ижодини ўрганамиз ва унинг мумтоз адабиётдаги ўрнини белгилаймиз;
- асар жанри ва унинг белгиларини аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни билдирамыз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида адибнинг ҳаёт йўлини ўрганинг.

Лутфий (1366, Хирот – 1465), Мавлоно Лутфий – туркий шоир, ориф ва мутафаккир. Ўз замонининг «малик ул-каломи». Яқин вақтларгача Лутфийнинг таваллуд топган ва вафот этган жойи Хиротнинг Деқиканор мавзеси деб кўрсатиб келинган. Шайх Аҳмад Тарозийнинг Мирзо Улуғбекка бағишлаб ёзилган «Фунун ул-балоға» асари топилгач, ундаги «маъдан ул-латоъиёф Лутфийи Шоший» жумлаларига асосланиб, Лутфийнинг она ватани Тошкент бўлган, деган фикр ҳам илгари сурилди.

Лутфийнинг ҳаёт йўли сингари, ижодий тақдири ҳам жуда ибратли: у 99 йил яшаган. Умри-

нинг асосий қисми ўқиш, ўрганиш ва бадиий ижод меҳнати билан ўтган. Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида маълумот берилишича, Лутфий умрининг охирларида «офтоб» радифли бир шеър ёзган, ўша замоннинг кўп шоирлари унга татаббуъ қилганлар, аммо улардан ҳеч бири Лутфийнинг «панжасига панжа» ура олмаганлар. Навоийнинг ёзишича, Лутфий 90 ёшдан ўтганда, Абдурахмон Жомий отиға радифи «сухан» сажъ қасидаэ айтиб эрдик, замон хушгўйлари барча хўблиққа мусаллам» тутмишлар («Насойим ул-муҳаббат»).

Лутфий ҳам зоҳирий-дунёвий, ҳам диний-тасаввуфий илмларни чуқур эгаллаган, давр ва замониға очик назар билан қарашға қодир, ҳақиқат ва маърифатға содиқ ижодкор эди. Навоий сўзи билан айтганда, у «форсий ва туркийда назирӣ йўқ» шоир бўлган. Лутфий гарчи ўз она тили – туркий тилда яратилган шеърлари билан машҳурликка етишган бўлса-да, форсийда ҳам ўзининг шоирлик иқтидори ва маҳоратиға кўпчилиқни иқдор эта олган. Иккинчидан, Лутфий шеърият билан тариқатни, мажоз билан ҳақиқатни уйғунлаштирган эди. Аммо у сўнгги нафасиғача шоирлик бурчи ва илҳомиға содиқ қолиб, ўзбек шеърияти хазинасини бири биридан қимматли назм дурдоналари билан бойитди. Шу билан бир қаторда, шоирлик нечоғлик «маъруф ва машҳур» бўлмасин, «дарвешлик тариқини дағи илиқдан» (Навоий) чиқармаган эди. Худди шу нарса унинг нафақат ўз замондошлари ва ижод аҳли орасида, балки давр ҳукмдорлари олдида ҳам юқори мавқеға кўтарилишиға бир асос бўлган.

Ҳақиқатан қам Лутфийнинг шеърияти – хилма-хил шакллардан таркиб топган мазмундор, рангин шеърият. Бизғача шоирнинг XVI–XX асрлар мобайнида кўчирилган туркий девонининг 33 қўлёзма нусхаси етиб келган бўлиб, улар Тошкент, Душанба, Истанбул, Техрон, Лондон, Париж, Санкт-Петербург кутубхоналари ва қўлёзма фондларида сақланади. Олим Э.Аҳмадхўжаевнинг аниқлаши бўйича, Лутфий каламиға мансуб мавжуд шеърларнинг умумий миқдори 2774 байт ёки 5548 мисрадан ортиқ. Уларнинг катта қисми (2086 байти) ғазал жанрида ёзилган. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, Лутфий ғазалнавис сифатида Шарқ адабиётида барқарорлашган адабий-эстетик анъаналар билан халқ оғзаки ижодиёти тажриба тамойили ва усуллариини ниҳоятда моҳирлик билан мувофиқлаштирган. Шу боисдан ҳам унинг ғазалларида миллий ҳис-туйғулар нурланиб, инсоний дард, армон, қайғу ва шодлик тасвири такрорсиз бир таъсирчанлик касб этган. Лутфий наинки ғазалларида, рубоий, туюқ, қитъа, фардға ўхшаш бошқа жанрлардаги шеърларида ҳам нафосат ҳисси шаклланган, дид ва савияси баланд кишиларнинг – зукко ва ҳаётсевар халқ вакиллариининг фикру туйғуларини тараннум этган. Шоирнинг:

Сенсан севарим, хоҳ инон, хоҳ инонма,
Қондур жигарим, хоҳ инон, хоҳ инонма, –

каби мисраларини ўқиганда, уларнинг бундан бир неча аср муқаддам ёзилганига баъзан ишониш ҳам қийин бўлади. Чунки улар шу даражада содда, оғзаки нутққа яқин ва китобий безакдорликдан йироқ ва самимийдир.

Лутфий девонидаги бош мавзу ишқ ва асосий мақсад ошиқнинг ҳасбу ҳолини тасвирлашдан иборат бўлса-да, шоир деярли ҳар бир шеърида мавзуга янгича ёндашиб, бетакрор оҳанглар яратади, моҳиятига мос поэтик образлар топади, бир-бирига ўхшамайдиган бадиий санъатларни қўллайди. Лутфий девонида ташбеҳ, талмеҳ, тазод, ийҳом, хусусан, ирсоли масал санъати намоён бўлган. Лутфий рубоий, туюқ, қитъаларини ҳам санъат намунаси мақомига кўтара олган.

Яқин-яқингача «Гул ва Наврўз» достони Лутфий асари деб келинган эди. Кейинги тадқиқотлар натижасида бу дoston муаллифи Ҳайдар Хоразмий эканлиги аниқланди. Лутфий – туркий шеъриятда мактаб яратган санъаткор. Бу ижод мактабидан Алишер Навоий ва Мирзо Бобур сабоқ олишган. Роқим, Амирий, Султонхон тўра Адо, Табибий сингари шоирларнинг Роқим, Амирий, Султонхон тўра Адо, Табибий сингари шоирларнинг девонларидан Лутфий ғазаллари илҳомида битилган мухаммаслар жой олган. Лутфий шеъриятининг таъсири фақат Ўрта Осиё билан чегараланиб қолмасдан, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларига ҳам етиб борган. Атоқли турк олими М.Ф. Кўпрулизоданинг эътироф этишича, Лутфийнинг шеърлари ёлғиз чиғатой шоирлари орасида эмас, балки «Харобот» муаллифи Зиё Пошого қадар бўлган усмонли турк шоирлари орасида ҳам завқ билан ўқилган.

Иброҳим Ҳаққулов

ҒАЗАЛЛАРИ

Мени шайдо қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул,
Хору расво қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Ўқдайин қоматимизни қора қошлиғлар учун,
Муттасил ё қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Мени ёзгурма «севар» деб, ки менинг ҳаддим эмас,
Ул таманно қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Борма дерлар эшики сори дамо-дам, нетайин,
Кўп тақозо қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Қора мўйин ҳаваси бирла қоронғу кечада,
Жонни савдо қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Душману дўст орасинда мени ғофилни мудом
Бе сару по қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

Ўзгадин кўрмаки кўзунг ёшини, эй Лутфий,
Айни дарё қиладурғон бу кўнгулдур, бу кўнгул.

* * *

Қаду оғзингга боқсам, оҳ дерман,
Сени кўрган сайин Оллоҳ дерман.

Тилар кўнглим сени оламдау бас,
Бу нисбатин сени дилхоҳ дерман.

Мени ҳаддим эмаски, истаса васл,
«Кўз учи бирла боқ гоҳ-гоҳ» – дерман.

Қусури табъдин дерман сени сарв,
Эрур ул нораво бир оҳ дерман.

Этагингга кишининг илки этмас,
Сени бу важҳ ила мен моҳ дерман.

Сенинг қаддинг била нозик юрурда,
Эрур ўзга нима ҳамроҳ дерман.

Жамолинг Лутфий сўзин қилди рангин,
Сенинг ҳуснунгга «шайъанлиллоҳ» дерман.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазалларни ифодали ўқинг.
2. Лутфий ҳазалларига басталанган қўшиқни тингланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ҳуфтингиз билан Лутфийнинг мумтоз адабиётимиз ривожигаги ўрнини таҳлил қилинг.
2. Ҳазалларида ифодаланган шеърӣ санъатларни аниқланг.
3. Қуйидаги жадвал асосида шоир ҳазалларида ифодаланган мазмун-ғояни изоҳланг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	
Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари	
Байтларнинг тарбиявий аҳамияти	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСЫЙ ТАҲЛИЛ

1. «Ўз даврининг малик ул-каломи» мавзусида тақдимот тайёрланг.
2. Лутфий ва Навоий муносабатига баҳо беринг.

- ғазаллардан муаллифнинг бадий маҳоратини белгиловчи парчаларни аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни баён этамиз;
- ғазаллардан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ ўринларни аниқлаймиз.

Матнолди топшириқлар: *Ғазалларни ифодали ўқинг.*

Қон бўлди кўнгул фироқингиздан,
Жон куйди ҳам иштиёқингиздан.

Дину дилу ақл бўлди яғмо,
Жон олғувчи ул қароқингиздан.

Ўқтек бўйимиз эгилди ёдек,
Ул фитналик икки тоқингиздан.

Су бўлди жоним, вале дамо-дам
Ўтқа ёқилур дудоқингиздан.

Олтун каби чехра бўлди сориг,
Ул сим тикин сақоқингиздан.

Кўрсам керак ою кун булутсиз,
Сочни кеторинг яноқингиздан.

Бу Лутфийи хастани сўрунгким,
Бечора ўлар фироқингиздин.

* * *

Кўзунг қораси фитна, вале оқи балодур,
Жонлар оладур, ваҳ, не бало кўзи қародур?

Кўз устида жон олғувчидур холию қоши,
Бир-бирга бари фитна қотилган не балодур?

Ҳамдардтур айтай анга ҳолимким, инонғай,
Гулшандин ўшул булбули мискин, ки жудодур.

«Бош ўйнайину жон берайин васл учун» – айттим,
Хуш-хуш кулуб айтур мангаким: «Яхши баҳодур!»

Кўп қилма анинг жавридин, эй Лутфий, шикоят,
Ким, ҳусн элининг шеваси пайваста жафодур.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазаллардан муаллифнинг бадиий маҳоратини белгиловчи парчаларни аниқлаб ёзинг.
2. Муаллифнинг лирик қаҳрамонларга муносабатини ифодалаш усуллари аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ғазал композициясини таҳлил қилинг.

Топшириқлар	«Қон бўлди кўнгул фироқингиздан...» ғазали	«Кўзунг қораси фитна...» ғазали
Матлаъ		
Мақтаъ		
Радиф		
Қофия		
Ғоя		

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Сўз мулкининг султони» мавзусида эссе ёзинг.
2. Ғазалдаги нафислик, софликни айнан қайси мисраларда кўришимиз мумкин? Бундай тасвир шоирнинг қандай қобилият эгаси эканлигидан далолат беради?

Ирсоли масал, талмеҳ ҳамда лаф ва нашр санъатлари

Ирсоли масал арабча сўз бўлиб, сўзма-сўз маъноси масал келтирмоқдир. Шоир ўз шеърида айтмоқчи бўлган гапига мос тушувчи бирор мақолни келтириш орқали фикрини далиллашга ҳамда таъсирли қилишга уринади. Бу фақат бадиий ижодда эмас, кундалик жонли нутқда ҳам кўп

ишлатилади. Лутфийнинг «Аёқингга тушар ҳар лаҳза гису, Масалдурким: «Чароғ туби қаронғу» матлаъли ғазали бошдан охиригача шу усул асосига қурилган.

Талмеҳ санъатида шоир шеърда ўтмишдаги бирор тарихий шахс ёхуд воқеага ишора қилади ва унинг ёрдамида фикр ёки тасвир таъсирчанлигига эришади. Талмеҳ ҳам арабча «ламаъот» (чақмоқ чақнаши) сўзидан олинган. Қоронғу кечада яшин чақнаганда атроф ёришиб, илгари кўринмай турган нарсалар кўриниб кетганидай, бирор машҳур шахс ёхуд воқеага ишора айтилмоқчи бўлган фикр ёки тасвирланаётган манзаранинг аниқроқ ва жонлироқ чиқишга ёрдам беради. Лутфий ғазалларининг бирида машҳур Юсуф пайғамбар ва Исо алайҳиссалом номлари келтирилиши билан тасвирнинг бадий таъсирчанлиги ортган.

Лаф ва нашр. «Лаф» сўзи арабчадан олинган бўлиб, «йиғиш», «нашр» эса, ёйиш маъноларини англатади. Шоир бирор нарса ёхуд ҳодисани олдин санайди, сўнг шу тартибда уларга тегишли ўхшатишларини тизиб чиқади. Лутфийнинг юқорида кўриб чиқилган ғазалидаги:

Қошинг, эрнинг, юзунг, эй рашки ризвон,

Ҳилолу кавсару боғи жинондур.

байтида маъшуқа вужудига мансуб нарсалар: «қош», «эрн – лаб», «юз» бир қаторга тизилган, яъни йиғилган бўлса, улар ўхшатилаётган нарсаларнинг: «ҳилол», «кавсар», «боғи жинон» тарзида турли-туманлиги ёйилганлигини кўрсатади.

Такрорлаш учун саволлар

1. «Мавлоно Лутфий ўз замонасининг малик ул каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди ва туркча девони машҳурдир». Лутфийга ушбу таъриф ким томонидан берилган?
А) Жомий
Б) Алишер Навоий
С) Бобур
Д) Саккокий
2. «...*Тўқсон тўққиз ёшида оламдан ўтди. Қабри Деҳиканордадур, ўз маскани эрди*». Лутфий тўғрисидаги ушбу фикр кимнинг қайси асаридан олинган?
А) Навоий «Хазойин ул-моний»
Б) Хондамир «Мақорим ул-ахлоқ»
С) Бобур «Бобурнома»
Д) Навоий «Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват»
3. Лутфий «Девон»и қандай жанрларда ёзилган шеърлардан ташкил топган?
А) ғазал, рубоий, туюқ, қитъа, фард
Б) ғазал, рубоий, қасида, мустазод
С) 10 дан ортиқ жанрлардаги шеърлардан
Д) қитъа, ғазал, рубоий, муашшар
4. Лутфийнинг «Хоҳ инон, хоҳ инонма» радифли ғазалига қайси шоир назира битган?
А) Ҳусайний
Б) Навоий
С) Машраб
Д) Бобур
5. Лутфийни ўз замонасининг аҳли адаби ва аҳли физоласи нима деб эъзозлаган?
А) «малик уш-шуоро»
Б) «нуран - маҳдум»
С) «фозил ул-фузоло»
Д) «малик ул-калом»
6. *Яъқуб бикин кўп йигидин қолмади сенсиз
Нури басарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.*
Лутфий қаламига мансуб ушбу байтда қандай бадий санъат қўлланган?

- А) ташхис
- Б) талмеъ
- С) истиора
- Д) талмех

7. Лутфийнинг «Бу кўнгулдур, бу кўнгул» ғазали қайси мавзуда?

- А) Оллоҳнинг ишқи
- Б) ватан соғинчи
- С) анъанавий ишқ
- Д) фарзанд ва она муносабати

8. ... бир шари шуки, шу икки ёки ундан ортиқ маънонинг бири аниқ юзага чиқиб туради-ю, асл мақсад ана ўша яшириниброқ ётган маъно бўлади. Ушбу таъриф қайси бадий санъат ҳақида берилган?

- А) ийҳом
- Б) муашшах
- С) таърих
- Д) муаммо

9. Соф туркий шеърӣ жанри белгиланг.

- А) қитъа
- Б) туюқ
- С) фард
- Д) рубоӣ

10. Бир неча адабий-бадий талаб туюқ жанрининг асоси қондасига айланган. Қуйида келтирилган фикрларнинг қайсилари туюқнинг 4 та қондаларига мисол бўла олади?

- 1) *туюқ – тўрт мисрадан иборат бўлади;*
- 2) *туюқ – сочма шеър тарзида бўлиши керак;*
- 3) *а-а-а ёки а-а-б-а тарзида қофияланади;*
- 4) *туюқ – рамали мусаддаси маҳфуз вазнида ёзилиши керак;*
- 5) *туюқда қофияга олинган сўзлар, омоним (тажнисли) бўлиши керак;*
- 6) *туюқ – маснавий тарзида ёзилиши керак;*
- 7) *туюқ – беш мисрадан ошмаслиги керак.*

- А) 1, 3, 4, 7
- Б) 1, 3, 4, 5
- С) 1, 3, 4, 6
- Д) 1, 2, 5, 6

11. Мумтоз адабиётимизда гўзаллик рамзи ҳисобланган пайғамбарни аниқланг.

- А) Яқуб
- Б) Нуҳ
- С) Муҳаммад
- Д) Юсуф

12. Берилган асарлардан қайси бири Лутфий қаламига мансуб?

- А) «Бобурнома»
- Б) «Гул ва Наврўз»
- С) «Хамса»
- Д) Тўғри жавоб йўқ

13. Лутфий меросининг умумий миқдори қанча?

- А) 2086 байт
- Б) 1026 байт
- С) 3086 байт
- Д) 2774 байт

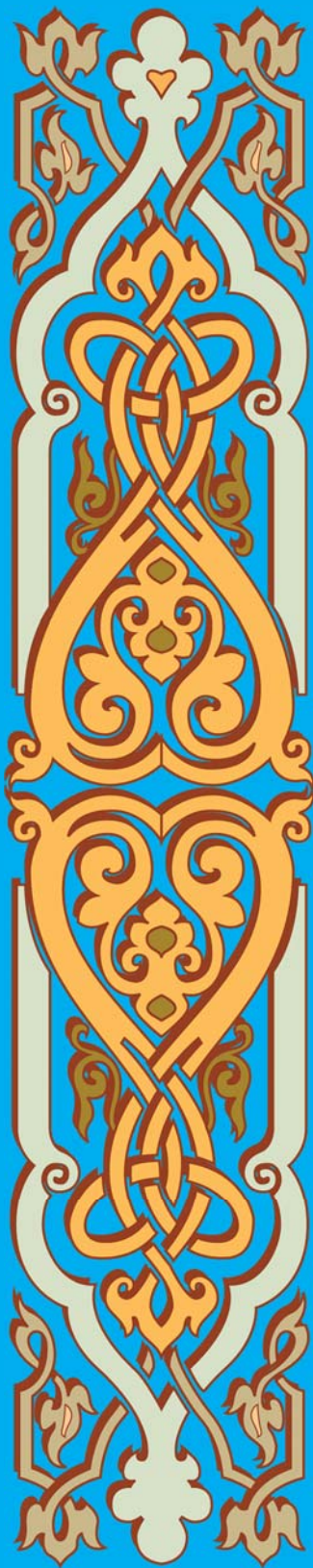
14. Лутфийнинг бизгача нечта девони етиб келган?

- А) Иккита
- Б) Тўртта
- С) Олтита
- Д) Учта

15. Лутфийнинг ўзбек тилига шеърий йўл билан таржима қилган асари қайси каторда кўрсатилган?

- А) Жомий «Ҳафт авранг»
- Б) Навоий «Хамса»
- С) Али Яздий «Зафарнома»
- Д) Муҳаммад Солиҳ «Шайбонийнома»

II бўлим

ЖАҲОН МАЪНАВИЯТИНИНГ БУЮК СИЙМОСИ

Одами эрсанг демагил одами,
Ониким йўқ халқ ғамидин ғами.

А.Навоий

АЛИШЕР НАВОИЙ

- Навоий ҳақида билган маълумотларимиз билан ўртоқлашамиз ва билимимизни кенгайтираимиз;
- Шоир шахсининг шаклланишидаги шарт-шароитлар билан танишамиз.

Алишер Навоий (тахаллуси; асл исми Низомиддин Мир Алишер) (1441 йил 9 февраль – 1501 йил 3 январь) – буюк ўзбек шоири, мутафаккир, давлат арбоби.

Алишер Навоийнинг ота томондан бобоси Амир Темурнинг Умар Шайх исмли ўғли билан кўкалдош (эмикдош) бўлиб, кейинчалик Умар Шайх ва Шоҳрухнинг хизматида бўлган. Отаси Ғиёсиддин Баҳодир эса Абулқосим Бобурнинг яқинларидан; мамлакатни идора этишда иштирок этган. Онаси (исми номаълум) Қобул амирзодаларидан Шайх Абусаид Чангнинг қизи.

Болалик йиллари. Алишер Навоийнинг болалиги Шоҳрух ҳукмронлигининг сўнгги йилларига тўғри келган. У темурийзодалар, хусусан, бўлажак подшоҳ Ҳусайн Бойқаро билан бирга тарбияланган. 4 ёшида мактабга бориб, тез савод чиқариб, туркий ва форсий тилдаги шеърларни ўқиб, ёд ола бошлаган. Ўзбек тили билан бир қаторда форсий тилни ҳам мукаммал эгаллаган. 1447 йил 12 мартда мамлакат подшоҳи Шоҳрух вафот этгач, тахтга даъвогарлар орасида ўзаро кураш бошланади. Уруш-жанжаллар кўп кишиларни Хуросондан турли томонга кўчиб кетишга мажбур этди. Алишер Навоийлар оиласи ўз тинчлигини кўзлаб, Ироққа кўчишди (1449). Тафт шахрида Алишер машҳур «Зафарнома» тарихий асари муаллифи, шоир Шарафиддин Али Яздий билан учрашади. Бу учрашув болада ёрқин таассурот қолдира-

ди. Фиёсиддин Баҳодир оиласи Ҳиротга, қарийб икки йил муддат ўтгач, қайтади. Абулқосим Бобур Фиёсиддин Баҳодирни Сабзавор шаҳрига ҳоким қилиб тайинлади. Алишер Навоий Ҳиротда қолиб ўқишни давом эттирди.

Алишер Навоий шеърятга ғоят қизиқди, Шарқ адабиётини қунт билан ўрганди. Оила муҳити болалигидаёқ унда адабиётга зўр ҳавас туғдирган эди. Тоғалари Мирсаид Кобулий, Муҳаммад Али Ғарибий етук шоир эдилар. Алишер Навоийлар уйида шоирлар тез-тез тўпланишиб, мушоира қилишар, адабиёт ва санъат ҳақида суҳбатлашар эдилар.

Алишер Навоий 10–12 ёшларидан шеър ёза бошлаган. Тарихчи Хондамирнинг ёзишича, ёш Алишер Навоийнинг истеъдодидан мамнун бўлган мавлоно Лутфий, унинг:

*Оразин ёпқоч, кўзумдан сочилаур ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз, ниҳон бўлгач қуёш*

матлаъли ғазалини тинглаб: «Агар муяссар бўлса эди, ўзимнинг ўн-ўн икки минг форсий ва туркий байтимни шу ғазалга алмаштирардим...» деган. Алишер Навоий 15 ёшида шоир сифатида кенг танилган. Шеърларини туркий (Навоий таҳаллуси билан) ва форсий (Фоний таҳаллуси билан) тилларида ёзган.

Йигитлик йиллари. Алишер Навоий 13–14 ёшларида отаси ҳаётдан кўз юмади. Уни Абулқосим Бобур ўз тарбиясига олади, катта бадий истеъдоди учун ғоят эъзозлайди. 1456 йил октябрда мамлакат пойтахти Ҳиротдан Машҳадга кўчирилади, Абулқосим ёш Алишерни ҳам, ўз хизматида бўлган Ҳусайн Бойқарони ҳам Машҳадга олиб кетади. 1457 йилнинг баҳорида тўсатдан Абулқосим Бобур ҳам вафот этди. Алишер Навоий учун бу, отаси вафотидан кейинги, иккинчи оғир жудалик бўлди. У Машҳад мадрасаларидан бирида ўқишини давом эттиради. Дўсти Ҳусайн Бойқаро эса Марв ва Чоржўй томонларга омад қидириб кетади. Хуросонни темурийларнинг яна бир вакили, Мовароуннаҳр ҳукмдори Султон Абу Саид эгаллади ва пойтахтини Самарқанддан Ҳиротга кўчиради. Ҳусайн Бойқаронинг тахтни эгаллаш йўлидаги биринчи рақиби – Абу Саид эди.

Алишер Навоий оиласининг хоҳиш-рағбати Ҳусайн томонда бўлиб, бу аввало уларнинг оилавий яқинликлари билан изоҳланарди; бундан янги ҳукмдор ҳам яхши хабардор эди. Ўртадаги бу вазият Алишер Навоий ҳаёти-ни мураккаблаштирган. Алишер Навоий Машҳадда оддий бир муллавадча сифатида яшади. Шоирнинг бу даврдаги ижодида ўз юртини соғиниб ёзган ғазаллари талайгина. Орада, хусусан, ёз фаслларида Ҳиротга бориб-келиб ҳам турган. 1463 йилда эса у узил-кесил Ҳиротга қайтди. Бироқ бу ерда

аҳвол ўзгарган, шаҳар харобага айланган эди. Хуросон пойтахтида Султон Абу Саид ўз тартибини ўрнатган, муҳим вазифаларга у билан Мовароуннаҳрдан келган кишилар тайинланган, Алишер Навоийга яқин кишилар қувғин қилинган, Ҳусайн Бойқаро билан бирга кетган тоғалари – Мирсаид ва Муҳаммад Али урушда ҳалок бўлган, яшаш учун бирон жой топиш муаммо эди. Алишер Навоийнинг ўша кунлардаги аҳволи унинг кейинчалик устози Саййид Ҳасан Ардашерга Самарқанддан ёзган мактубидаги шеърӣ сатрларда ниҳоятда таъсирли ва ҳаққонӣ ифодаLAB берилган.

Самарқанд азимати. Бу вақтда мамлакатда таниқли шоир бўлиб қолган Алишер Навоийни Абу Саид таъқиб қилиб, Ҳиротдан чиқариб юборади. Шоир Самарқандга кетишга мажбур бўлади. Алишер Навоий Самарқандда 1465 йилдан 1469 йилнинг баҳоригача яшади, Фазлуллоҳ Абу Лайс мадрасасида ўқиб, турли фанларга оид билимларини янада чуқурлаштирди. Самарқанднинг кўзга кўринган шоирлари – Шайхим Суҳайлий, Мирзобек, Мавлоно Ховарий, Мир Қарший, Ҳарими Қаландар, муаммоғўй Улойи Шоший, олим Мавлоно Муҳаммад Олим ва бошқалар билан ҳамсуҳбат бўлди ва дўстлашди. Самарқанд шаҳри ҳокими Аҳмад Ҳожибек асли ҳиротлик бўлиб, Вафой тахаллуси билан шеърлар ёзарди, у Алишер Навоийга алоҳида ҳурмат ва эътибор билан қаради. Унинг ёрдамида Алишер Навоий давлат ишлари билан ҳам шуғуллана бошлади. У давлат ишларини бошқаришда дастлабки тажрибани шу ерда ортирди ва бу унга кейинчалик асқотди. Алишер Навоийнинг Самарқанддаги сиёсий ва давлат фаолияти юқори баҳоланиб, унга «Чиғатой амири» унвони берилган.

Давлат арбоби сифатидаги фаолияти. 1469 йил бошларида Султон Абу Саид Қорабоғда ўз аскарлари томонидан ўлдирилади. Кўпдан буён шундай вазиятни кутиб юрган Ҳусайн Бойқаро зудлик билан келиб, Ҳирот тахтини эгаллайди. Алишер Навоий ҳам Ҳиротга етиб келади. 1469 йил 14 апрель куни, рамазон ҳайити муносабати билан уюштирилган қабул маросимида Алишер Навоий ўзининг Ҳусайн Бойқарога янги ёзган «Ҳилолия» қасидасини тақдим этади. Подшоҳ Алишер Навоийни муҳрдорлик мансабига тайинлайди.

Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг энг хавфли сиёсий рақиби – Ёдгор Муҳаммад Мирзони тунда қўлга олишда шахсий жасорат кўрсатади. Янги ҳукуматнинг ортиқча солиқларидан норози бўлиб, қўзғолон кўтарган халқ оммасини тинчитишда адолат ва мардонаворлик билан иш тутади. Шу воқеалардан сўнг маълум вақт ўтгач, Ҳусайн Бойқаро ҳукуматидаги муҳрдорлик вазифасига Алишер Навоийнинг розилиги билан унинг самарқандлик дўсти, шоир Шайхим Суҳайлий тайинланади. Алишер Навоийнинг мақсади саройда маслаҳатчи бўлиб қолиш, кўпроқ ижодий иш би-

лан шуғулланиш эди. Бироқ Ҳусайн Бойқаро 1472 йилнинг февраль ойида уни ўз саройининг бош вазири қилиб тайинлайди ва унга «Амири кабир» унвонини беради.

Алишер Навоий янги лавозимда аввало бутун кучини мамлакатда тинчлик ва осойишталик ўрнатишга қаратди. Вақф ишларини тартибга солишга киришди. Шаҳарларда савдо-сотиқни, ҳунармандчиликни ривожлантиришга катта аҳамият беради. Алишер Навоий саъйи ҳаракати билан қишлоқларда деҳқончилик маданияти ўсиб боради. Шаҳарлар, хусусан, Ҳирот кун сайин обод бўла бошлайди.

Буюк инсонпарвар Алишер Навоий ўрта асрдаги Уйғониш даврининг бошқа улуғ зотлари сингари бутун ҳаёти билан ҳақиқий инсон қандай бўлиши лозимлигини кўрсатди. У ўз давридаги ноҳақликка, адолатсизликка қарши курашди, амалдорларнинг ўз вазифаларини суистеъмол қилишларини ва таъмагирликларини фожия эди, ожиз, муҳтож кишиларни ўз ҳимоясига олди. Султон Ҳусайн Бойқаро подшоҳлик қилган, Алишер Навоий ҳукуматда бош вазир вазифасини эгаллаган пайтларда ҳеч бир мамлакатга қарши босқинчилик уруши олиб борилмади. Бош вазир Алишер Навоий маданият ва санъатнинг чинакам ҳомийси сифатида танилади. Унинг фаолиятида ижтимоий-сиёсий масалаларни тўғри ҳал этишга интилиш, жамиятдаги барча ижтимоий қатламларга, барча қавмларга бир хил муносабатда бўлиш, ҳеч қайси бирини камситмаслик, ҳамманинг манфаатига баробар хизмат қиладиган жамоат биноларини қуришга алоҳида эътибор бериш олдинги ўринга чиқа бошлади.

Хондамирнинг қайд қилишича, 80-йиллар давомида Алишер Навоий ўз маблағлари ҳисобидан Ҳиротда ва мамлакатнинг бошқа шаҳарларида бир неча мадраса, 40 та работ, 17 масжид, 10 хонақоҳ, 9 ҳаммом, 9 кўприк, 20 га яқин ҳовуз қурган ёки таъмирлаттирган. Улар орасида Ҳиротдаги «Ихлосия», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, «Шифоия» тибгоҳи, Қуръон тиловат қилувчиларга мўлжалланган «Дорул-хуффоз» биноси, Марвдаги «Хусравия» мадрасаси, Машҳаддаги «Дорул-хуффоз» хайрия биноси ва бошқа ноёб меъморлик ёдгорликлари бор.

Алишер Навоийнинг инсонпарварлик фаолияти, илғор қарашлари, унинг обрў-эътибори халқ орасида тобора ортиб бориши ўз манфаатларини кўзлаган сарой аъёнлари орасида норозилик туғдирди. Улар шоир билан подшо орасига нифоқ солишга уриндилар. Натижада 1487 йилда Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийни вазифасидан бўшатади, бош вазир вазифасини Муҳаммад Мажиддин эгаллайди. Навоий эса Астрободга ҳоким қилиб тайинланади. Навоий ҳокимлик қилган 2 йил давомида Астробод шаҳри ва вилояти ободонлашиб, қўшни давлатлар билан яхши муносабатлар ўр-

натилади, савдо ишлари йўлга қўйилади. Алишер Навоий Астрободда ҳам кўп янги шеърлар ёзган, Ҳиротдаги ёр-дўстларига мактублар йўллаб турган. Унинг Астрободдан Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли Бадиуззамонга ёзган мактубини давлатни бошқариш ҳақидаги рисола, дейиш мумкин.

Алишер Навоий доим Ҳусайн Бойқарони адолатли ва маърифатли ҳукмдор қиёфасида кўриш орзуси билан яшади. Астрободдан Ҳусайн Бойқарога ва бошқа амалдорларга ёзган мактубларида уларни инсоф ва адолатга чақирар, давлат идора усулида мустаҳкам тартиб ўрнатиш ва айрим ислохотлар ўтказишга ундар эди. Лекин Алишер Навоийнинг истаклари тўла амалга ошиши қийин эди. Астрободда Навоий билан Ҳусайн Бойқаро муносабатларига путур етказувчи гаплар юзага келгач, подшоҳ Алишер Навоийнинг Ҳиротга қайтишига рухсат беради. Ҳусайн Бойқаро Навоийга бир нечта юксак лавозимларни таклиф қилади. Алишер Навоий рози бўлмагач, унга «Муқарраби ҳазрати султоний» («Султон ҳазратларининг энг яқин кишиси») деган расмий унвон берилади. Бу билан у давлатнинг ҳамма ишларига аралаша олар ва подшоҳ билан кўришиш имконига ҳам эга бўлар эди. Бинобарин, сарой амалдорлари, шу жумладан, Муҳаммад Мажиддин ҳам ҳар бир муҳим масалани кўп вақт у билан келишишга мажбур эди. Лекин Алишер Навоий билан Мажиддин ўртасидаги нодўстона муносабатдан кўпчилик хабардор эди. Навоийнинг Балхда ҳоким бўлиб турган укаси Дарвешали Мажиддиндан ранжиб, бош ҳукуматга қарши исён кўтаргани ҳам маълум. Бу исён Навоийнинг аралашуви билан тинчитилган. Айнан шу воқеа 1490 йилдан Мажиддиннинг сиёсат майдонидан кетишига асосий сабаб бўлган.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Кластер» усули асосида Навоий ҳақида билган маълумотларингизни ёзинг.

2. Матни «Режадан-режага» усули воситасида ўрганинг.

Болалик йиллари	Йигитлик йиллари	Самарқанд азимати	Давлат арбоби сифатидаги фаолияти

3. Навоий шахсиятининг даҳо даражасига етишига нима сабаб бўлди деб ўйлайсиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Навоийнинг ҳаёт йўли маршрутини чизинг.
2. «Мантиқут тайр» асарининг бўлажак шоирга кўрсатган таъсири ва унинг натижаси ҳақида мулоҳаза билдинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Муаллиф ўриндиғи» усули орқали Навоий фаолиятига ўз кўзқарашингизни ифодаланг.

2. Эссе ёзинг. «Навоий – давлат арбоби».

Зар қадрин заргар билар

Турку Ажаму Арабда айём,
Ҳар шоири вермишди бир ком.
Ўлмишди Навоийи сўхандон,
Манзури шаҳаншоҳи Хуросон.

Фузўлий

- муаммоли саволларга матнга таяниб, мавзуга ўз мустақил фикри-мизни билдирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиз;
- Навоий ҳақида парчаларни таҳлил қиламиз, муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтирамиз;
- Шоир ижоди юзасидан савол-жавоб ўтказамиз.

Матнолди топшириқлар: матнни «Айланма бекат» усули бўйича ўрганинг.

Ижод оғушида. Бу даврда Ҳиротда адабий ҳаёт жўш урган. Алишер Навоий атрофида Шайхим Суҳайлий, Хожа Осафий, Биноий каби ўнлаб шоирлар, Ҳасан Нойӣ, Хожа Абдулло Марворий, Қулмуҳуммад Удий, Шоҳқули Ғижжакий каби ўнлаб созанда, Мирхонд, Хондамир каби тарихчилар, Султонали Машҳадий, Абдуҷамил Котиб, Хожа Ҳофиз Муҳаммад, Султонали Қоиний, Муҳаммад Хандон, Мавлоно Ҳижроний каби машҳур котиблар, Беҳзод каби мусаввирлар қизғин ижодий меҳнат билан банд эдилар. Ҳиротда, умуман, Хуросон мулкида маънавий ҳаётнинг бақувват устунларидан Абдурахмон Ҷомий билан Алишер Навоий ўртасидаги ижодий ҳамкорлик – устоз-шогирдлик кўп масалаларда ҳамфикрликлари олиб келди. Алишер Навоийнинг ўзбек тилидаги дастлабки йирик асарларидан «Ҳилолия» қасидаси Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган бўлса, форсий тилдаги биринчи йирик асари «Тухфат ул-афкор» (1476) қасидаси Ҷомийга бағишланган эди.

1470-йилларнинг охирларида Алишер Навоий ўзининг ўзбек тилида ёзган шеърларидан иборат илк девони – «Бадоеъ ул-бидоя» («Бадийлик иб-

тидоси»)ни тузди. Мазкур девонда 777 ғазал, 85 рубойи, 52 муаммо, 46 қитъа, 53 фард, 10 туюқ, 10 луғз, 3 мустазод, 5 мухаммас, 3 таржеъбанд, 2 мусаддас бўлиб, бундай мукаммал девонни тузиш Навоийгача камдан-кам ўзбек шоирига насиб бўлган. Алишер Навоий «Бадоеъ ул-бидоя» тузилгандан кейинги даврда ёзилган ўзбекча шеърлари асосида 1480 йилларнинг охирида «Наводир ун-ниҳоя» («Беҳад нодирликлар») девонини тузди. 1841-82 йилларда Алишер Навоий «Чихл ҳадис» («Қирқ ҳадис» ёки «Арбаин») асарини ёзади. Бунда Муҳаммад пайғамбар(сав)нинг қирқ ҳадиси тўртлик билан шеърӣ ифода-лаб берилган.

Алишер Навоий мансуб адабий ҳаётда шеърӣ жанрлардан ғазал, қасида, айниқса, муаммо ёзишга қизиқиш кучли эди. Алишер Навоий форсий девонига 373 муаммо киритган. Шундай адабий майллар туфайли 1485 йил муаммо ёзиш қоидалари ҳақида махсус «Муфрадот» асарини яратди.

Алишер Навоийда ўзбек тилида «Хамса» – беш дoston яратиш мақсади ёшлигидан бўлган. Бу мақсадини 1483–85 йилларда амалга оширди. Асар ўзбек адабиёти шухратини оламга ёйиб, жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бирига айланди.

«Хамса»дан кейин Навоий яна бир қанча асарлар яратди. 1485 йил ўзининг машҳур «Назм ул-жавоҳир» асарини ёзди, бунда биринчи халифалардан бўлмиш Ҳазрат Алининг 266 та ҳикматли гапи рубойи тарона (тўрт мисраси ҳам қофияланган) шаклида баён этилган. Ўша давр китобхонлари, шу жумладан, тарихчи Хондамир бу асарни ғоят юксак баҳолаган.

Алишер Навоий ҳамиша кўпроқ ижодий ва илмий ишлар билан шуғулланиш, бу борадаги режаларини амалга ошириш хаёли билан яшарди. Ҳаёт эса унинг режаларига ўз тузатишларини киритар эди. 1488 йил Саййид Ҳасан Ардашер, 1492 йил Жомий, 1493 йил олим ва шоир Паҳлавон Муҳаммад бирин-кетин ҳаётдан кўз юмдилар. Навоий ўзи учун қадрдон бўлган бу инсонлар хотирасини абадийлаштириш, уларга ўз ҳурматини изҳор этиш учун «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Хамсат ул-мутаҳаййирин» («Беш ҳайрат»), «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» номли рисолаларини ёзди. Астрободда ёза бошлаган «Тарихи мулуки Ажам» («Ажам подшоҳлари тарихи») асарини тугаллади (1489).

1490 йил у ўзига замондош шоирлар ҳақида Жомийнинг «Баҳористон», Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» асарлари шаклида «Мажолис ун-нафоис» («Нафислар мажмуаси») тазкирасини тузишга ки-

ришиб, 1492 йилда тугаллади. Шу вақтнинг ўзида Алишер Навоий ўзбек тилида шеърят назарияси, аниқроғи, аруз вазни қоидалари ҳақида «Мезон ул-авзон» («Вазнлар ўлчови») илмий қўлланмасини яратди. 1494 йилда туркий тилдаги мактубларини тўплаб «Муншаот» («Мактублар») мажмуасини тузди. 1495 йил Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» асарини «Насойим ул-муҳаббат» («Муҳаббат шабадалари») номи билан таржима қилиб, уни қайта ишлаб, туркий машойихлар ҳақидаги янги маълумотлар билан бойитди. Шу боисдан «Насойим ул-муҳаббат»га Алишер Навоийнинг мустақил асари сифатида қараш мумкин.

Алишер Навоий 1491–92 йиллардан бошлаб туркий тилда ёзилган ҳамма шеърларидан янги, йиғма девон тузишга киришди ва бу иш 1498–99 йилда ниҳоясига етди. Девоннинг умумий номи «Хазойин ул-маоний» («Маънолар хазинаси») бўлиб, 4 қисмдан иборат бўлганлиги учун «Чор девон» деб ҳам аталган. Девон шоирнинг бутун ҳаёти давомида ёзилган шеърларини қамраб олган, уларда Алишер Навоийнинг барча даврларидаги кайфияти, дунёқараши, орзу-умидлари ифодалаб берилган. Тахминан шу йилларда Алишер Навоий форсий шеърларидан ташкил топган «Девони Фоний» («Фоний девони»)ни, форсий тилдаги 2 қасидалар мажмуаларини тузиб, форсий шеърят тараққиётига ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди. Хуросонда форсийзабон халқлар кўпчиликини ташкил этганлиги инobatга олинса, Алишер Навоийнинг бу тилда ҳам самарали ижод қилгани мамлакат маънавий эҳтиёжини яхши ҳис этганлигини билдиради.

1490 йилларнинг ўрталарига келиб мамлакатда ижтимоий-сиёсий танглик кучая бошлайди. Темурийлар хонадонида ҳукмдор ўғиллари ўртасида юзага келган зиддиятлар эса бу тангликни янада кучайтиради. Ҳар бир шахзоданинг ўз тарафдорлари бўлиб, уларни муросага келтириш кўп вақт Алишер Навоий зиммасига тушар эди. Бош вазир Низомулмулк эса 1496–97 йилларда бу оилавий можароларда бир томонлама ҳаракат қилиб, Музаффар Мирзонинг онаси – Ҳадича бегимга ён босади. Шу асосда Ҳусайн Бойқаро билан Астрободда ҳокимлик қилаётган Бадиуззамон ўртасида ҳарбий тўқнашув юз берди. Саройдаги фитна, жумладан, Низомулмулкнинг қабиҳлиги натижасида Бадиуззамоннинг ўғли, Ҳусайн Бойқаронинг энг сеvimли набираси, Навоийнинг эса ихлос қўйган шогирди Мўмин Мирзо фожиали ўлдирилади. Булар ҳаммаси Алишер Навоий ҳаёти ва кайфиятига салбий таъсир кўрсатади.

Алишер Навоийнинг шеърый даҳоси XV аср охирларига келиб яна жўш урди. У 2 йил мобайнида 2та йирик асар – «Лисон ут-тайр» («Қушлар тили») достонини ва «Муҳокамат ул-луғатайн» («Икки тил муҳокамаси») номли илмий асарини яратди. Алишер Навоийнинг сўнгги буюк асарларидан яна бири насрий панднома йусинида ёзилган «Маҳбул-қулуб» («Қалблар севгани»)дир. У Шарқ адабиёти тарихида Шайх Саъдийнинг «Гулистон», Кайко-

вуснинг «Қобуснома», Низомий Арузи Самарқандийнинг «Чор мақола» каби асарлари қаторида туради. Бу асарида Алишер Навоий ўзининг ҳаёт йўлини, бошидан кечирган турмуш машаққатларини ёрқин тасвирлаб берган.

1500 йилнинг декабрда Ҳусайн Бойқаро исён қўтарган ўғли – Муҳаммад Ҳусайн билан сулҳ тузиб, Ҳиротга қайтар экан, Алишер Навоийни ҳам уни кутиб олиши лозимлигига ишорат қилади. Орада 2–3 кунлик йўл бор эди. Алишер Навоий ўзининг сўнгги шеърини Поёб работида ёзган ва ундан нусха кўчиртириб, келаётган Ҳусайн Бойқарога юборган. Учинчи куни Алишер Навоий ҳукмдор истиқболига яқинлашаётганида ўзини ёмон ҳис этган, у билан кўришаётганда ҳушидан кетиб, қайтиб ўзига келмаган ва ҳаётдан кўз юмган.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

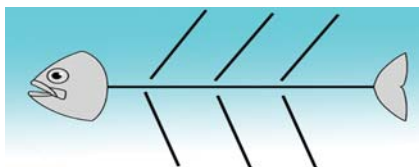

1. Навоий ўз атрофида яратган адабий муҳит ҳақида фикр юритинг.
2. Навоийни бу қадар улкан ижодий ишлар қилишга ундаган омил нима эди?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

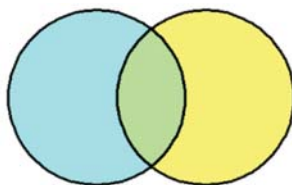
1. Шоирнинг яқинлари ва устозларига муносабатини изоҳланг.
2. Навоийнинг ижодидаги асосий асарларини белгиланг ва нима учун маълум бир асарни белгилаганингизни тушунтиринг.
3. «Фишбоун» усули воситасида гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Навоийнинг умумтурк адабиёти ривожигаги ўрнини кўрсатинг.
2. Венн диаграммаси асосида Навоий давридаги адабиёт ва замонавий адабиётни қиёсланг.

Зар қадрин зарғар билар

«Умидим улдурки ва хаёлимға андоқ келурки, сўзим мартабаси авждан қуйи энмагай
ва бу ёзган асарларимнинг тантанаси аъло даражадан ўзга ерни ёқтирмағай».

Алишер Навоий

- Навоийнинг адабий ва илмий меросини фаслларга бўлинишини би-
либ оламиз;
- Навоий «Хамса»сининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қиламиз;
- шоир ҳаёти ва ижоди юзасидан тақдимот тайёрлаймиз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида асарни ўрганинг.

Адабий ва илмий мероси.
Алишер Навоийнинг адабий ва илмий меросини 4 фаслга бўлиш мумкин: 1. Девонлари. 2. Достонлари. 3. Форсий тилдаги шеърий мероси. 4. Илмий-филологик, насрий ва тарихий асарлари.

Алишер Навоийнинг ўзбек тилида яратган шеърий мероси, асосан, «Хазойин ул-мао-

ний» девонига жамланган. Асар 4 қисмдан иборат. Девоннинг биринчи қисмига «Ғаройиб ус-сиғар» («Болалик ғаройиботлари»), иккинчи қисмига «Наводир уш-шабоб» («Йигитлик нодиротлари»), учинчи қисмига «Бадоеъ ул-васат» («Ўрта ёш бадиалари») ва ниҳоят, тўртинчи қисмига «Фавойид ул-кибар» («Кексалик фойдалари») деган номлар берилди. «Хазойин ул-маоний» инсон боласининг мураккаб ва юксак тафаккури ҳамда беҳисоб ҳис-туйғулари билан боғлиқ мингларча шеър ва ўнларча шеър турларини ўз ичига олган мажмуа бўлиб, Шарқ адабиёти тарихида ноёб ҳодисадир. Бу хил мажмуа Алишер Навоийга қадар Амир Хисрав Деҳлавий томонидангина тузилган. Ушбу девонга кирган мингларча шеърларни Алишер Навоий бутун умри давомида турли шароитларда, ҳар хил сабаблар билан ёзган бўлиб, улар шоир ҳаёти ва у яшаган давр билан сонсиз-саноқсиз иплар орқали боғланган. Алишер Навоий «Хазойин ул-маоний»га қадар «Илк девон», «Бадоеъ ул-бидоя», «Наводир ун-ниҳоя» девонларини тузган. «Хазойин ул-маоний» ана шу 3 девонга кирган ҳамда «Наводир ул-ниҳоя» тузилгандан кейин ёзилган шеърлар асосида юзага келган.

Алишер Навоийда кексалик чоғларида барча шеърларини йиғиб, хронологик тартибда 4 девон тузиш ғояси бўлган. Бироқ «Хазойин ул-маоний»ни тузишда муҳаррирлик вазифасини бажарган Ҳусайн Бойқаро бу ғояни қўллаб-қувватламаган кўринади. Унинг «Ғаройиб ус-сиғар» девони болалик машқларидан, «Наводир уш-шабоб» йигитлик шеърларидангина иборат бўлмай, бу бошланғич девонларда шоирнинг кейинги давр шеърий мўъжизаларидан ҳам намуналар борки, Ҳусайн Бойқаро шуни маъқул кўрган. Шу сабабдан «Хазойин ул-маоний» таркибидаги 4 девон номининг мазмунини шартли маънода тушуниш, бунда шеърлар кўп ҳолда аралаш ҳолда жойлаштирилганини назардан қочирмаслик зарур.

«Хазойин ул-маоний»даги 4 девоннинг ҳар бирида 650 тадан 2600 ғазал, умуман 4 девонда 210 қитъа, 133 рубоий, 86 фард, 52 муаммо, 13 туюқ,

10 мухаммас, 10 чистон, 5 мусаддас, 4 таржеъбанд, 4 мустазод, 1 мусамман, 1 таркиббанд, 1 қасида, 1 маснавий, 1 соқийнома мавжуд бўлиб, Шарқ шеъриятининг 16 тури намоёндыр.

Алишер Навоийнинг муҳаббат ва бу билан боғлиқ туғёнлари, хусусан, ғазаллари унинг йигитлик даврида ёзилган. Бунга унинг «Илк девони»га киритилган, халқ орасида «Қаро кўзум», «Келмади» («Муножот») номлари билан машҳур бўлган ва куйланадиган ғазаллари яхши мисол бўла олади. Бу каби шеърларида шоир пок ва юксак ишқий кечинмаларни баланд эҳтирос ва фалсафийлик билан ифодалаб бера олган.

Унинг «Топмадим» радифли ғазали ҳам шу даврда, аниқроғи, Машҳаддан Ҳиротга қайтиб, шахсий турмушини изга солиш тараддудида юрганда, лекин унинг моддий жиҳатдан ночор аҳволдалиги туфайли оила қуриши қийинлашган, Султон Абу Саид эса уни таъқиб қилган пайтда ёзилган бўлиб, унинг ҳар байти юракни тирнайди. Алишер Навоийнинг ишқий шеърларини фақат бир субъектга қаратилган, дейиш қийин. У ҳаётга кенг нигоҳ билан қараб, барча гўзалликларни назокатли туйғуларни қадрлаган, ноёб сўз ва иборалар билан қалбдан ифодалай билган. Лекин ҳаёт қийинчиликлари ва зиддиятлари орқасида ўз орзу-умидларига етиша олмаган шоир ўзининг инсоний норозилик туйғуларини оловли шеърий сатрларда баён этади.

Алишер Навоийнинг ишқ билан боғлиқ тасвирлари ранг-баранг ва бой бўлиб, биз унда инсон ҳаёти ва ҳолатининг чексиз кўп қирраларини – шодликни ҳам, хафачиликни ҳам, такрорланмайдиган лаҳзаларни ҳам, ҳар кун, ҳар соатда юз берувчи кўнгилсизликларни ҳам кўрамиз. Зотан, ўзбек шеъриятида инсон дарди ва ҳасратларини, ўз севгилисига талпинишларини Навойдан ўтказиб ифодалаган шоирни топиш қийин. Алишер Навоийнинг ишқий мавзуда ёзган шеърларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундаки, улардаги кўп ғоя ва тимсоллар, тасвирий деталлар анъанавий характерга эга. Шу билан бирга, ишқ ва ишқий образлар талқинида ҳам бошқа мумтоз ижодкорлар каби Алишер Навоий рамзийликка кўп ўрин беради. «Ёр» – бу дунё гўзалигина эмас, унингча, бу – бутун борлиқни яратган ва ҳамма нарсани ҳаракатга келтириб турган Аллоҳ ҳамдыр. Шоир ўзининг тасаввуфий шеърларида ёрнинг қоши, кўзи, зулфи, сочи (ва ҳ.к.) деганда Аллоҳнинг куч-қудрати, меҳри, олий даражадаги гўзалликларини кўзда тутди. Алишер Навоийнинг барча лирик жанрларга оид шеърлари юксак маҳорат билан ёзилган бўлиб, инсон манфаатларига, унинг эътиқодини мустаҳкамлашга, руҳини соғломлаштиришга хизмат қилади. Унинг фалсафий, ахлоқий мазмундаги ҳаёт нафаси уфуриб турган ҳар бир шеъри бу жанрнинг ўлмас намуналаридир.

Улуғ шоир ижодининг шоҳ асари «Хамса» 5 достондан иборат. Булар «Ҳайрат ул-аброр» («Яхшилар ҳайрати»), «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр» («Етти сайёра»), «Садди Искандарий» («Искандар девори») достонларидир. Форс адабиётидаги хамсачиликка жавоб сифатида ўзбек тилида биринчи мартаба яратилган Алишер Навоий «Хамса»си бу тилнинг чексиз имкониятларини амалда исбот этди. 52 минг мисрадан иборат бу бешлик 15-аср ислом тафаккурининг борлиқ ва табиат, инсон ва жамият, ахлоқ ва камолот ҳақидаги ўзига хос қомуси эди. Шоир воқеаларни қадим Шарқ тарихининг Хусрав, Баҳром, Искандар каби номлари афсоналар билан чулғанган шахслар, Лайли ва Мажнун каби ошиқлар ҳаётидан олди. Уларга янги мазмун берди, туркона руҳ киритди. Даврнинг дардли масалаларини, авлодларнинг орзу ва армонларини кўтариб чиқди. «Хамса» замондошларига ниҳоятда зўр таъсир кўрсатди. Абдурахмон Жомий уни ҳаяжон билан олқишлади. Султон Ҳусайн эса шоирни ўзининг оқотиға миндириб, жиловдорлик қилди.

«Лисон ут-тайр» – Алишер Навоийнинг сўнгги достони «Хамса»дан 14 йил кейин – 1498–99 йилда яратилган. Бу асарини шоир «Фоний» тахаллуси билан ёзган. Чунки бу даврда унинг ҳаёти кексаликка юз ўтгирган, аниқроғи, бу дунёсидан кўпроқ у дунёсини ўйлай бошлаган эди. Мазкур асар болалигида севиб ўқигани – Фаридиддин Атторнинг «Мантик ут-тайр» («Қушлар тили») достонига жавоб тарзида, шоирнинг ўз таъбири билан айтганда, «таржима расми била» юзага келтирган шеърый мўъжизаси эди. «Лисон ут-тайр» арузнинг рамали мусаддаси мақсур (фоилотун-фоилотун-фоилон) вазнида ёзилган бўлиб, 3598 байтдан иборат. Достондаги бош ғоя, бош муаммо тасаввуфдаги имон, эътиқод ва маънавият масалаларидир. Алишер Навоийнинг нияти оддий инсонларга инсонийликнинг илоҳий моҳиятини тушунтириб бериш, уларни оғир синовлардан ўтказиб, комил инсон даражасида кўриш. Шоир асарда қушлар тимсолида тасаввуф йўлига кирган ва Аллоҳни кўришга, унга етишишга астойдил киришган художўй инсонларни тасвирлашга интилган. Худхуд деган қуш номидан сўзланган юзларча ҳикоялар тасаввуфий мазмунда бўлиб, улар ҳаммаси ҳаётий, бири биридан қизиқарли. Қушларнинг ранг-баранг тимсоллари орқали Алишер Навоий ўзининг тасаввуф таълимоти билан боғлиқ ғояларини, Аллоҳнинг ҳамма нарсанинг ташқарисида эмас, балки ичида, ўзида эканини кўрсатиш ва исботлашга ҳаракат қилади. Инсоннинг улуғворлигини мажозий услуб билан, таъсирли қилиб, реал ижтимоий, ахлоқий ҳодисалар ила боғлаб тасвирлаган. Тасаввуфнинг ваҳдат ул-вужуд назарияси ҳам шу тарзда ўзининг бадиий инъикосини топган. Бу билан Навоий тасаввуф ғояларини кенг китобхонлар оммасига бадиий кўркем ва жонли етказишда олий даражада санъаткорлик кўрсатган.

Алишер Навоий бутун ҳаёти давомида ўзбек тили билан бир қаторда форсий тилда ҳам ижод қилиб, баракали мерос яратди. Унинг бу тилдаги шеърлари 1490-йилларнинг ўрталарида, Эрон олими Юсуф Шерозий тахминича, 1495-1500 йиллар орасида муаллиф томонидан девон ҳолига келтирилган ва «Девони Фоний» номи билан машҳур. Мазкур девони 1963 йилда Техронда, 1965 йилда Тошкентда, 1993 йилда Душанбада нашр этилган. Ўзбек олими Сулаймонов тавсифи бўйича, «Девони Фоний»да, «Дебача»дан ташқари, 7 қасида, 554 ғазал, 1 мусаддас, 1 марсия, 72 қитъа, 73 рубоий, 16 тарих, 373 муаммо, 9 луғз бор. «Девони Фоний»даги ғазалларнинг аксарияти машҳур форс шоирлари шеърларига татаббулардан иборат. Жумладан, Жомийнинг 52, Ҳофиз Шерозийнинг 237, Хисрав Деҳлавийнинг 33, Саъдий Шерозийнинг 25, Мавлоно Котибийнинг 5, Шоҳий Сабзаворийнинг 5, Камол Хўжандийнинг 4 ва бошқа ғазалига татаббу боғланган. Алишер Навоий форс тилида ёзган оригинал ғазалларига «Мухтара», «Ихтиро» деб сарлавҳа қўйган бўлиб, уларнинг сони 50дан ортиқ.

Алишер Навоий ўзининг форсий қасидаларидан алоҳида тўпламлар ҳам тузган бўлиб, уларнинг бири «Ситтаи зарурия» («Олти зарурат»), иккинчиси «Фусули арбаа» («Тўрт фасл») деб аталади. «Ситтаи зарурия» тўпламига 6 қасида киритилган бўлиб, уларни Хисрав Деҳлавий, Жомий, Анварий, Ҳақоний, Солмон Соважий ва бошқа қасиданавислар таъсирида яратган. У даврларда шоирнинг шеърӣ маҳорати кўп вақт қасида ёзиш билан белгиланганини ҳисобга олсак, Алишер Навоийнинг ҳам қасиданавислик салоҳияти юқори бўлган. Алишер Навоийнинг «Фусули арбаа» тўпламига 4 қасидаси киритилган бўлиб, улардан «Баҳор» 57 байтдан, «Саратон» 71 байтдан, «Хазон» 33 байтдан, «Дай» 70 байтдан иборат. Уларда йилнинг 4 фасли – баҳор, ёз, куз ва қиш, бу фасллардан ҳар бирининг ўзига хос гўзаллиги завқ билан тасвирланган ва тўртталови ҳам замон подшоҳи – Султон Ҳусайн Бойқарони подшоҳ ва шахс, яхши дуст ва яхши инсон сифатида васф этишга бағишланган. Умуман, Алишер Навоий ўзининг форсий тилдаги асарлари билан замондошларининг, биринчи навбатда, Жомийнинг юқори таҳсинига сазовор бўлган ва форс-тожик адабиёти, хусусан, шеърӣ ривожига муносиб ҳиссасини қўша олган.

Алишер Навоий шоир бўлиш билан бирга ўз даврининг улуғ олими, мутафаккири ҳам эди. Навоийсиз бу давр фани ва маданияти тараққиётини тасаввур этиш қийин. Алишер Навоий илмӣ тадқиқотлари ва излашларининг катта қисми, табиӣки, тил ва адабиёт масалалари билан боғланган. Шу маънода «Мажолис ун-нафоис» тазкирасини яратиш билан Алишер Навоий ўз даври адабиётига, унинг ижодкорларига ўзига хос ҳайкал ўрнатди. Унда ўзбек ва форсий тилларда ижод қилган 359 шоирнинг

ҳаёти ва ёзган асарлари ҳақида ноёб маълумотлар берилган, бу ижодкорларнинг ютуқлари ва камчиликлари, ўзига хос хусусиятлари кўрсатилган.

Алишер Навоийнинг «Хамсат ул-мутаҳаййирин», «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» асарлари «Мажолис ун-нафоис»нинг давомидай бўлиб, бу давр адабиёти, фани ва маданиятининг йирик намояндалари ҳаётини ўрганишда энг қимматли манбалардир. Бу асарлар бадий-тасаввуф адабиётининг манокӣб (ёки манқаб) жанрига тегишли бўлиб, услубининг самимийлиги билан ажралиб туради.

Алишер Навоийнинг катта адабий ва тарихий аҳамиятга эга «Муншаот» асари унинг туркий тилда ўз замондошлари – подшоҳлар ва шаҳзодалар, илм ва адабиёт аҳллари билан олиб борган ёзишмалари мажмуидан иборат, мактуб жанрининг мукаммал намуналари саналади. Мактубларнинг миқдори турли қўлёзмаларда турлича, бир-бирини тўлдиради. Алишер Навоий ўзининг форсий мактубларини ҳам йиғиб, «Муншаот» тузган. Бироқ у бизгача етиб келмаган.

Алишер Навоийнинг энг муҳим асарларидан бири «Вақфия» бўлиб, бир қарашда, шоир ва буюк давлат арбобининг ўзи қурган иморатларига вақфи, яъни расмий ҳужжатидек кўринса ҳам, аслида унда Султон Ҳусайн Бойқаро даври давлат тизими, Алишер Навоийнинг бу давлатни бошқаришдаги ўрни, унинг таржимаи ҳоли, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий қарашлари катта билимдонлик ва аниқлик билан ёритилган. Шунинг учун ҳам навоийшуносликда бу асарга Алишер Навоий насрининг ажойиб намунаси сифатида қаралади. Муаллиф фикрларининг баъзиларини шеър билан, хусусан, рубоий шаклида баён қилиши унинг қайси масалага қўл урмасин, ўзини шеърятдан ҳеч узоқ турмаганини, доим шеърят билан нафас олганини намоён этади.

Алишер Навоийнинг адабиёт назариясига оид «Муфрадот» («Рисолаи муаммо») асари форсий тилда ёзилган, муаммо ёзиш ва ечиш қоидаларини илмий изоҳлашга бағишланган. Навоий даврида бу шеър тури ниҳоятда кенг истеъмолда бўлган. Афтидан, бу жанр назарияси ва амалиёти шу давр китобхонларининг адабий диди, тарбияси билан ҳам боғланган эди. Алишер Навоий баъзан махсус муаммо ечиш мажлислари ташкил этган.

Алишер Навоийнинг «Мезон ул-авзон» («Вазнлар ўлчови») ва «Муҳокамат ул-луғатайн» («Икки тил муҳокамаси» ёки «Икки тил тадқиқи») асарлари бошқа илмий тадқиқотларидан фарқли ўлароқ умумтуркий аҳамиятга эга ва бошқа туркий халқларнинг шеърияти ва тилларини ўрганишга ҳам хизмат қилиб келмоқда. Алишер Навоий «Мезон ул-авзон»ни арузнинг биринчи тадқиқотчиси Халил ибн Аҳмад, кейинги давр олимларидан Шамс Қайс, Хожа Насриддин Тусий, замонавий тадқиқотчилардан

Жомий тажрибаларидан ижодий истифода этиб яратган. Аруз вазни бўйича ўзбек тилидаги бу биринчи илмий қўлланмада унинг асосий рукнлари ва бошқа унсурлари, 19 баҳрининг тузилиши, рубоий вазнларини аниқ таърифлаб, туркий шеърий мисоллар орқали асослаб, изоҳлаб берилган. Асарда аруз вазнига тушмайдиган шеърий вазнлар – туюқ, чинга, мустазод, арузворий, буди-будойи ва бошқа туркий шеърий вазнларга ҳам изоҳ ва талқинлар берилган. Бу асар аруз бўйича бугунги кунда ҳам ўз илмий қиммати ва амалий аҳамиятини йўқотмаган.

«Муҳокамат ул-луғатайн»да туркий тилнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётдаги ўрни, унинг грамматик мукамаллиги, сўзларга бойлиги форсий тил қоидалари ва ҳодисаларига қиёсланган ҳолда чуқур ва аниқ мисоллар орқали таҳлил этилган. Алишер Навоий ўзининг бу тилни, унинг жамият тараққиётидаги ўрнини, сўз ва ибораларга бойлигини шоир сифатида чуқур эгаллагани учун, унинг бошқа тиллардан камлик жойи йўқлигини, аксинча, уларга нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ватанпарвар олим сифатида аҳтирос билан кўрсатиб, исботлаб берган. Унинг муқояса учун келтирган 100 та туркий феълининг аксари ўзбек тилида ҳозиргача истеъмолда. Шу билан бирга «Муҳокамат ул-луғатайн»да ўзбек адабиёти тарихи, унинг бошқа адабиётлар, хусусан форсий адабиёт билан яқиндан боғланганлиги, Навоий ижодининг ривожланиш йўллари, айрим асарларининг юзага келиши сабаблари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар бор.

Алишер Навоий ҳаётининг охирларида «Маҳбуб ул-қулуб» насрий асарини ёзди. Асар 3 қисмдан иборат. Унинг биринчи қисми 40 фасл. Ҳар бир фаслида муаллиф ўзи яшаган даврдаги бир табақа ҳаёти, ахлоқи ва вазифалари ҳақида суҳбат юритади. У ушбу табақа вакиллариининг яхши ишлари ҳақида ҳам, айб ва нуқсонлари ҳақида ҳам гоҳ ҳалимлик билан, гоҳ ғазаб-нафрат билан мулоҳаза юритиб, уларни инсофга чақирмоқчи, тарбияламоқчи бўлади. Асарда Алишер Навоийнинг инсон ахлоқига ва тарбиясига доир энг ноёб панд ва насиҳатлари халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлари шаклида баён қилинган. Кўп ўринда шоир ўз фикрларини байт, қитъа, маснавий, рубоий шаклида ифодалаши асарга ранг-баранглик бағишлаган. «Тарихи мулуки Ажам» ва «Тарихи анбиё ва ҳукамо» Алишер Навоий Султон Ҳусайн Бойқаро даври ижтимоий-сиёсий тарихига бағишлаб ёзмоқчи бўлган асарининг бошланғич бўлакларидир.

Алишер Навоий «Тарихи мулуки Ажам»да қадимги Эрон подшоҳлари, уларнинг тарихда муҳрланиб қолган ишлари ва шахсиятлари тўғрисида ҳикоя қилади. Бундаги маълумотларни Навоий кўпроқ Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» дostonидан ҳамда «Тарихи Табарий» китобидан олган.

Алишер Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асари эса ислом дини тарихи билан боғлиқ ривоятлар ва адабий асарларни, хусусан, бир қатор пайғамбарлар ҳаётини Буқрот (Гиппократ), Афлотун (Платон), Батлимус (Птолемей) каби донишмандларни билиб олиш учун муҳим манбадир. Айни вақтда, Алишер Навоийнинг бу асарлари ўзбек бадиий насрининг қадимий ва гўзал намуналаридир.

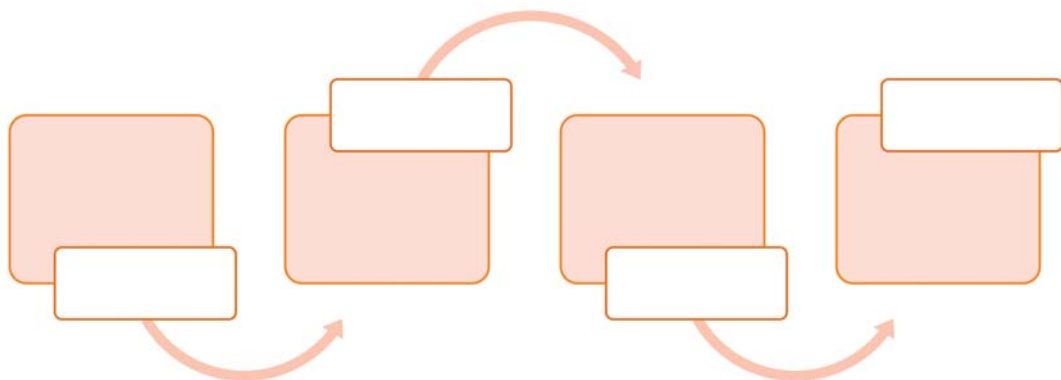
Алишер Навоий ўзидан бой шеърий, насрий ва илмий мерос қолдирган бўлиб, бу мероснинг ҳажми, «Лисон ут-тайр» достонида шоирнинг ўзи таъкидлашича, 100 минг байтдан иборатдир. Бу бой мерос билан Алишер Навоий ўзбек адабиётини жаҳон юксаклигига кўтарди ва ўзбек адабий тилига асос солди. Ўзбек адабиётида лирик жанрлар ва дostonчиликнинг энг юқори тараққиёти Алишер Навоий номи билан боғлангандир.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Матнни «Жигсо» усули воситасида ўрганинг.
2. Алишер Навоийнинг адабий ва илмий меросини фаслларга бўлинишини «Ментал карта» чизмасида акс эттиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Навоий «Хамса»сининг бошқа «Хамса»лардан ўхшаш ва фарқли томонларини кўрсатинг.
2. Навоий асарларининг хронологик жадвалини тузинг.

Йиллар	Асрлар

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Навоий – турк адабиётининг даҳо ижодкори» мавзусида ижодий иш ёзинг.
2. Навоийнинг ҳаёти ва ижоди асосида тақдимот тайёрланг.

ҒАЗАЛЛАРИ

Зар қадрин зарғар билар

Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни якқалам...

Агар бир қавм, гар юз, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур...

Олибмен тахти фармонимға осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон.

Алишер Навоий

- Ғазаллардан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- Навоий ғазалларидаги шеърий санъатлар, мазмун ва ғояни таҳлил қиламиз.

Матнолди топшириқлар: 1. Ғазалларни ифодали ўқинг; 2. Ғазалларга басталанган қўшиқларни тингланг.

ҚАРО КЎЗУМ

Қаро кўзум, келу мардумлуғ эмди фан қилғил,
Кўзум қаросида мардум киби ватан қилғил.

Юзунг гулига кўнгул равзасин яса гулшан,
Қадинг ниҳолиға жон гулшанин чаман қилғил.

Таковарингға бағир қонидин ҳино боғла,
Итингға ғамзада жон риштасин расан қилғил.

Фироқ тоғида топилса туфроғим, эй чарх,
Хамир этиб яна ул тоғда кўҳкан қилғил.

Юзунг висолиға етсун десанг кўнгулларни,
Сочингни бошдин-аёғ чин ила шикан қилғил.

Хазон сипоҳига, эй боғбон, эмас монё
Бу боғ томида гар игнадин тикан қилғил.

Юзида терни кўруб ўлсам, эй рафиқ, мени
Гулоб ила юву гул баргидин кафан қилғил.

Навоий, анжумани шавқ жон аро тузсанг,
Анинг бошоғлиғ ўқин шамъи анжуман қилғил.

ОРАЗИН ЁПҚАЧ КЎЗИМДИН...

Оразин ёпқач кўзумдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Ўйлаким пайдо бўлур юлдуз, ниҳон бўлғач қуёш.

Қут бир бодому ерим гўшан меҳроб эди,
Форати дин этти ногаҳ бир балолиқ кўзу қош.

Бу дамодам оҳим ифшо айлар ул ой ишқини,
Субҳнунг бот-бот дами андоғки айлар меҳр фош.

Бўсае қилмас мурувват, асру қаттиқдур лабинг,
Десам оғзи ичра айтур лаъл ҳам бор навъ тош.

Новакинг кўнглимга киргач жон талашмоқ бу экин,
Ким қилур пайкониини кўнглум била жоним талош.

Умри жовид истасанг фард ўлки, бўстон Хизридур,
Сарвким даъб айлади озодалиқ бирла маош.

Қоши оллинда Навоий берса жон, айб этмангиз,
Гар будур меҳроб, бир-бир қўйгусидир барча бош.

ЎН САККИЗ ЁШ ҲАЙРАТЛАРИ

Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвинозим ўн саккиз ёшиндадур.

Деса бўлғайким, яна ҳам ўн саккиз йил ҳусни бор,
Ўн саккиз ёшина мунча фитнаким бошинадур.

Ўн саккиз йил дема, юз саксон йил ўлса, улдурур,
Ҳусн шоҳи, ул балоларким, кўзу қошинадур.

Ҳайрат этмон ҳусни нақшидаки, ҳар ҳайратки, бор,
Барчаси эзид таоло сунъи наққошинадур.

Тан анга сийму ичина тош музмар кўнглидин,
Ақлға юз ҳайрат, ул ойнинг ичу тошинадур.

Май кетур, эй муғки, юз ҳайрат аро қолмиш Масих,
Бул ажабларким, бу эски дайр хуффошиндадур.

То Навоий тўкти ул ой фурқатидин баҳри ашк,
Ҳар қачон боқсанг, қуёш акси анинг ёшиндадур.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Лутфий таҳсинига сазовор бўлган ғазални айтинг.
2. Ғазаллардан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Навоий ғазалларини қуйидаги чизма асосида таҳлил қилинг.

2. Ўзингизга маъқул бўлган мисрани шарҳланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Навоий ғазалларининг ўзига хослиги нимада деб ўйлайсиз?
2. «Қаро кўзум» ғазалига басталанган қўшиқни куйланг.

- бадий асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиган матнларга муносабат билдирамиз;
- ғазалларини таҳлил қиламиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма равишда шахсий фикрларимизни тушунтирган ҳолда баҳо берамиз.

Матнолди топшириқлар: «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ғазалларни ифодали ўқинг.

МУБТАЛО БЎЛДИМ САНГА

Кўргали ҳуснунгни зору мубтало бўлдум санга,
Не балолиғ кун эдиким, ошно бўлдум санга.

Ҳар неча дедимки кун-кундин узай сендин кўнгул,
Ваҳки, кун-кундин батаррак мубтало бўлдум санга.

Мен қачон дедим: «Вафо қилғил манга» зулм айладинг,
Сен қачон дединг: «Фидо бўлғил манга» бўлдим санга.

Қай пари пайкарга дерсен телба бўлдунг бу сифат,
Эй пари пайкар, не қилсанг қил манга, бўлдум санга.

Эй кўнгул, тарки насиҳат айладинг овора бўл,
Юз бало етмаски, мен ҳам бир бало бўлдум санга.

Жоми Жам бирла Хизр суйи насибимдур мудом,
Соқие, то тарки жоҳ айлаб гадо бўлдум санга.

Ғусса чангидин навое топмадим ушшоқ аро,
То Навоийдек асиру бенаво бўлдум санга.

ЛАБЛАРИНГКИМ ҲАЙФ ЭРУР...

Лабларингким ҳайф эрур тенг тутмоқ они қанд ила,
Синдирур юз қанд бозорини шаккар ханд ила.

Токи ҳайронмен сенга номус ила итмиш кўнгул,
Телба янглиғким, қочар эл ғофил ўлғач банд ила.

Одам ул соатки жаннат ичра авлодин кўрар,
Не қувонғай дам-бадам сен нозанин фарзанд ила.

Қўй насиҳат, зоҳидо, ўтлуғ даимдин ваҳм қил,
Телба ит имкони йўқтурким, соғалғай панд ила.

Ҳожатингни элга арз этмакка ҳожат бўлмасун,
Хуш чиқишсанг лаҳзани бу зори ҳожатманд ила.

Лабларинг ҳажринда юр паркандким бўлмиш кўнгул,
Лаъл эрур маҳлул қон ўрниға ҳар парканд ила.

Чун Навоий кўнгли синди, эмди лутфинг не асиф?
Ким ушатса шишани битмас яна пайванд ила.

ОШИҚ ЎЛДУМ

Ошиқ ўлдум, билмадим ёр ўзгаларга ёр эмиш,
Оллоҳ-оллоҳ, ишқ аро мундоқ балолар бор эмиш.

Қаддиға эл майли бўлғондин кўнгул озурдадур,
Ул алифдин зорларнинг ҳосили озор эмиш.

Элга новак урди, мен ўлдим эрур бу турфаким,
Жоним этган реш эл бағриға кирган хор эмиш.

Риштаким, муҳлик ярам оғзиға тиктим англадим,
Ким кафан жинси қироғидин сувурган тор эмиш.

Кўйи деворидин оғриқ танға тушган соядек,
Сел ғамидин эмди соя ўрниға дилдор эмиш.

Жонға тахвиѳ айладим тиғи ҳалокидин анинг,
Билмадим бу ишдин ул ўлгунча миннатдор эмиш.

Эй Навоий, хўбларни кўрма осонлиғ билан,
Ким биравким солди кўз, узмак кўнгул душвор эмиш.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Кўргали ҳуснунгга зору мубтало бўлдим санго» матлаъли ғазалига куйланган қўшиқни тингланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ғазаллардаги шеърий санъатларни аниқланг. Жадвални давом эттиринг.

Шеърий санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

2. «Ҳожатингни элга арз этмакка ҳожат бўлмасун,
Хуш чиқишсанг лаҳзани бу зори ҳожатманд ила» мисраларини қандай тушундингиз?

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Ғазалнинг Шарқ адабиётидаги, Навоийнинг эса ғазалчиликдаги ўрни ҳақида нималар дея оласиз?
2. Навоий ғазалларидаги ишқ тасвири ҳақида тушунча беринг.

- Бадиий муаммоли саволга асар матнига таяниб, мавзу, сюжет ва тимсолларга ўз мустақил фикрини билдирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиз;
- Ғазал қурилиши, композицияси юзасидан фикр юритамиз.

Матнолди топшириқлар: Ғазалларни ифодали ўқинг.

ИСТАДИМ

Қон ютуб умри жаҳон аҳлида бир ёр истадим,
Лекин ул камрак топилди, гарчи бисёр истадим.

Кимга ким жоним фидо айлаб соғиндим дам-бадам,
Эрмас эрди ёрликда чун вафодор истадим.

Билмадим олам элида йўқтурур мутлақ вафо,
Ваҳки, умри улча йўқтур соғиниб ёр истадим.

Улки, топилмас башар жинсида ваҳ ғафлат кўрунг,
Ким пари хайлида мен девонаи зор истадим.

Сирри ишқимни кўнгул кўз бирла фош этмак не тонг,
Қалбу тардоманни мен чун соҳиб асрор истадим.

Шайх бирла хонақаҳдин чун ёруғлуқ топмадим,
Дайр пири хизматиға кўйи хаммор истадим.

Эй Навоий, чун рафиқи топмадим, бу ғуссадин,
Ўзни бекаслик балосиға гирифтор истадим.

МЕНИ МЕН ИСТАГАН КИШИ...

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Не баҳра топқамен андинки, мендин истагай баҳра,
Чу улким баҳраи андин тилармен баҳраманд этмас.

Нетай ҳуру пари базминки, қатлим ё ҳаётимға,
Аён ул заҳр чашм айлаб ниҳон, бу нўшханд этмас.

Керакмас ой ила кун шакликим, ҳусну малоҳатдин,
Ичим ул чок-чок этмас, таним ул банд-банд этмас.

Керак ўз чобуки мажнунваши қотил шиоримким,
Бузуғ кўнглумдин ўзга ерга жавлони саманд этмас.

Кўнгул уз чарх золидин, фирибин емаким, охир
Ажал сарриштасидин ўзга бўйнунгга каманд этмас.

Ул ой ўтлуғ юзин очса, Навоий тегмасун деб кўз,
Муҳаббат тухмидин ўзга ул ўт узра сипанд этмас.

ЖОНҒА ЧУН ДЕРМЕН

Жонға чун дермен: «Не эрди ўлмаким кайфияти?»
Дерки: «Боис бўлди жисм ичра маразнинг шиддати».

Жисмдин сўрсамки: «Бу заъфингга не эрди сабаб?»
Дер: «Анга бўлди сабаб ўтлуқ бағирнинг ҳирқати».

Чун бағирдин сўрдум, айтур: «Андин ўт тушти манга
Ким, кўнгулга шуъла солди ишқ барқи офати».

Кўнглума қилсам ғазаб, айтурки: «Кўздиндур гунаҳ,
Кўрмайин ул тушмади бизга бу ишнинг тухмати».

Кўзга чун дерменки: «Ей, тардомани юзи қаро,
Сендин ўлмиш телба кўнглумнинг балою ваҳшати».

Йиғлаб айтур кўзки: «Йўқ эрди манга ҳам ихтиёр
Ки, кўрунди ногаҳон ул шўҳи маҳваш талъати».

Эй Навоий, барча ўз узрин деди, ўлгунча куй
Ким, санга ишқ ўти-ўқ эрмиш азалнинг қисмати.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазалдаги лирик қаҳрамоннинг туйғуларига таъриф беринг.

2. «Истадим» ғазалида лирик қаҳрамон кимга мурожаат қилган?
3. Ғазалда қўлланилган бадий тасвир воситалари ҳақида маълумот беринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Навоий ғазалларини «ФСМУ» усули асосида таҳлил қилинг.

Ф	Фикрингизни баён этинг	
С	Фикрингиз баёнига бирор сабаб кўрсатинг	
М	Кўрсатилган сабабни исботловчи мисол келтиринг	
У	Фикрингизни умумлаштиринг	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Навоийдан илҳомланиб ижод қилган шоирларнинг ғазалларини Навоий ғазаллари билан қиёслаб кўринг, ўхшаш жиҳатларини аниқлашга урининг.
2. «Ғазал мулкининг султони» мавзусида ижодий иш ёзинг.

Такрорлаш учун саволлар

1. Навоий шеърӣй меросининг куллийёти ҳисобланган девонни кўрсатинг.

- А) «Наводир ун-ниҳоя»
- Б) «Бадойи ул-бидоя»
- С) «Хазойин ул-маоний»
- Д) «Мажолис ун-нафоис»

2. Навоийнинг «Девони Фоний» номли ғазаллар тўпламида қандай жанрлардан фойдаланган?

- 1) ғазал
- 2) ташхис
- 3) таркиббанд
- 4) рубоӣй
- 5) муболаға
- 6) қитъа
- 7) мураббаъ

- А) 1, 3, 4, 6
- Б) 2, 3, 4
- С) 1, 3, 4, 7
- Д) 5, 6, 7

3. Қайси адиб Навоийни «Ғазал мулкининг султони» деб таърифлаган?
- А) Бобур
 - Б) Ойбек
 - С) Ғузулий
 - Д) М.Шайхзода
4. Навоийнинг ўзи тузган дастлабки девонларини аниқланг.
- А) «Чор Девон», «Девони Ғоний»
 - Б) «Илк Девон», «Хазойин ул-маоний»
 - С) «Ғаройиб ус-сиғар», «Наводир уш-шабоб»
 - Д) «Бадоеъ ул-бидоя», «Наводир ун-ниҳоя»
5. Навоий неча хил лирик жанрда ижод қилган?
- А) 16
 - Б) 8
 - С) 10
 - Д) 12
6. «Хазойин ул-маоний»даги тўрт девоннинг ёш тартиби тўғри жойлашишган қаторни аниқланг.
- А) «Ғаройиб ус-сиғар», 10-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 25-35 ёш; «Бадоеъ ул- васат», 30-45 ёш; «Ғавойид ул-кибар» 45-65 ёш
 - Б) «Ғаройиб ус-сиғар», 6-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 20-30 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 30-45 ёш; «Ғавойид ул-кибар», 40-60 ёш
 - С) «Ғаройиб ус-сиғар», 7-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 20-35 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 35-45 ёш; «Ғавойид ул-кибар» 45-60 ёш
 - Д) «Ғаройиб ус-сиғар», 7-20 ёшгача; «Наводир уш-шабоб», 20-35 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 34-44 ёш; «Ғавойид ул-кибар» 44-60 ёш
7. «*Камол эт касбким олам уйидин ...*» деб бошланувчи қитъа муаллифи қайси қаторда тўғри берилган?
- А) Бобур
 - Б) Навоий
 - С) Лутфий
 - Д) Низомий
8. Мумтоз шеърятимиздаги қайси шеърый жанр арабча «ёлғиз, ягона» маъносини англатади?
- А) фард

- Б) қитъа
- С) мусаллас
- Д) маснавий

9. Навоийнинг «Хазойин ул-маоний» девонида қанча қитъа жамланган?

- А) 180 та
- Б) 133 та
- С) 210 та
- Д) 503 та

10. «Манзури шаҳоншоҳи Хуросон» дея таърифланган шоир қайси қаторда тўғри берилган?

- А) Низомий
- Б) Лутфий
- С) Жомий
- Д) Навоий

**11. Эй Навоий, бор анга мундоқ уқубатларки бир,
Ҳажридин дарди ва лекин вошдин дармони йўқ.
Байтда қўлланилган бадий санъатни аниқланг.**

- А) тазод
- Б) ташбеҳ
- С) таъкид
- Д) талмеҳ

12. Навоий ғазалиётининг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этувчи тушунчани аниқланг.

- А) комиллик
- Б) ишқ
- С) дунё
- Д) шоирлик

13. Навоий фикрича дунёга келмоқдан мурод нима?

- А) дунё лаззатларидан баҳраманд бўлмоқ
- Б) комил инсон бўлмоқ
- С) ўзини адоқсиз ғамларга ташламоқ
- Д) илоҳий ишққа етишмоқ

14. Навоий қайси ғазалида маъшуқа ҳуснини тасвирлаш учун табиий ранглардан фойдаланган?

- А) «Жонға чун дермен»
- Б) «Хилъатин то айламиш жонон»
- С) «Кеча келгум»
- Д) «Ёрсиз кўнгул»

15. *Шишадек кўнглумдадур гулзори ҳуснинг йодидин,
Тобаданнинг аксидек алвон қизил, сориг, яшил.*
Ушбу байтда қўлланилган шеърӣй санъатни белгиланг.

- А) ташбеҳ
- Б) таъкид
- С) далиллаш
- Д) барчаси тўғри

«ХАМСА» ДОСТОНИ «ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН»дан

Зар қадрин заргар билар

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасига панжа урмоқ.
Керак шер оллида ҳам шері жанги,
Агар шер ўлмаса бори паланги.

Алишер Навоий

- «Хамса» таркибига кирувчи достонлар ҳақидаги билимларимизни намоён этамиз;
- Достонда қўлланилган бадиий тасвир воситаларини аниқлаймиз.

Матнолди топшириқлар: 1. Лайли ва Мажнун сюжетининг Навоийгача ишла-ниш тарихини айтиб беринг. 2. «Жигсо» усули воситасида достондан берил-ган парчани ўрганинг.

XII боб

Баҳор фарроили нафас-нафас эсган насимлар пуфламоқи била лола ча-роғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин чушкур-мокидин тоғ димоғин курутқонда ул кўзин ҳусн чароғи ёрутқон ва димо-ғин ишқ савдоси қурутқонининг гулрухлар била боғ тавфига азм этғони ва Лайли ҳусни гулининг насими димоғига етиб бир йўли ўзидин кетғони.

Меҳр истади чун ҳамал фароғи,
Дашт узра бутар қўзи қулоғи.

Гул шамъи ҳавойи гулшан айлар,
Гулшанни фуруғи равшан айлар.

Тўти бўлурига чарх этар завқ,
Ким қавси қузаҳни айлағай тавқ.

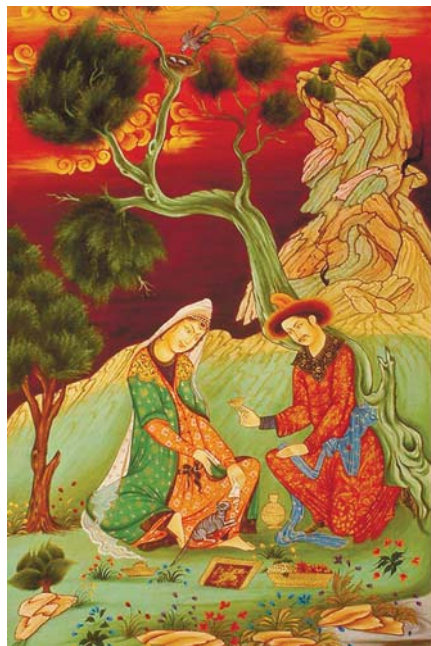
Гар тўти ўлурға қилмас оҳанг,
Айлар нега ерни тўтаги ранг.

Ё тўти ўлуб сипеҳри хазро,
Бўлур анга жўжа фарши ғабро.
Аъзосидаким бутуб янги пар,
Тутқон бори ерни сабзаи тар.

Тун-кунни қилур бинафш сизғон,
Кофур ила мушкдин соқизғон.

Сориғ гул уза сабуҳи ёмғур,
Олтун табақ ичра кўргузур дур.

Ёхуд ярақон ўтин қилиб тез,
Сориғ юзига бўлур арақ рез.

Марз узра кияр себарга жавшан,
Шашпар кўтарур бошиға савсан.

Ғунча боши узра кўргузур худ,
Ях тиғи қилур чаманни падруд.

Мева йиғочиға сийм ўқулур,
Андоқки дирам аро кўмулур.

Илгин кўрубон чинор холи,
Куйдурур ичин дирам хаёли.

Тоғ бағрида сел йўқки, ҳар тош,
Фарҳод фироқидин тўкар ёш.

Саҳрода не лола бўлса барбод,
Парвез кулоҳидин берур ёд.

Ҳар ғунчаи лола ҳуққан лаъл,
Очилса ливода шуққайи лаъл.

Чун барги тушарға майл қилди,
Бағри қаро дашт уза ёйилди.

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,
Бағри қоралар учар ҳавоға.

Сув ичра бинафша ҳар замони,
Сўна бошидин берур нишони.

Ёш ғунчаға истамак бўлуб иш,
Жола тушуб оғизға бўлур тиш.

Ё ғунчаки кулгусин узотур,
Даврон тоши оғзини қонотур.

Ҳар балбалани қилур макони,
Турно кўзию тазарв қони.

Наргис олур ўлса бодадин ком,
Норанж терисидин ясар жом.

Насрин барги тўкулса саҳбо,
Кўп ёғини айлар ошкоро.

Занбақ варақ аро сепар мушк
Ким, атри димоғини қилур хушк.

Гўё тутулуб шамсми чоғи,
Боғ ичра бинафшанинг димоғи.

Дол ўлди димоғи заъфиға бу
Қим, шабнам бирла оқизур сув.

Шудрун тўкулуб чаман қилур фош,
Хашхош гул юзинда хашхош.

Ҳар қушқина жуфти бирла пуржўш,
Ҳампар бўлур учса, қўнса ҳамдўш.

Баргики бўлур йиғоқча хилъат,
Қушларға бўлур мақоми хилват.

Ҳар хайлки рафъ этиб надамин,
Сахро сори қўйсалар қадамин,

Чун азми шароби ноб этарлар,
Жайран қўзисин кабоб этарлар.

Бу фаслда ул гуруҳи чолок,
Гулшанға ёйилдилар тарабнок.

Боғи эди равзадин пишопа,
Шом аҳли ясаб нишотхона.

Ҳар нахли фалакка тегуруб бош,
Парвин била хўша айлабон фош.

Нажд этагидин чнқиб булоғи
Ким, тоза бўлуб бу навъ боғи.

Даврон тоши эмди они кўммиш,
Ул чашма сувин кўзини юммиш.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

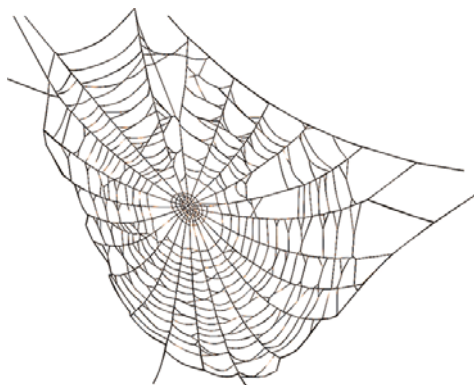
1. Луғат билан ишлаш орқали дoston мазмунини баён қилинг.
2. Навоий «Лайли ва Мажнун» дostonининг бошқа «Лайли ва Мажнун» дostonларидан фарқли жиҳатини айтинг.
3. «Хамса» таркибига кирувчи дostonлар ҳақидаги билимларингизни қуйидаги жадвални тўлдириш орқали намоён этинг.

Дostonларнинг номлари	Мавзуси	Ғояси	Сюжети	Бош тимсоллар

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Достондаги табиат тасвири акс этган ўринларга эътибор беринг. Икки ошиқнинг ҳис-туйғулари ва бу тасвирлар орасида қандай боғлиқлик бор деб ўйлайсиз?
2. Достонда қўлланилган бадиий тасвир воситаларини аниқланг.
3. «Ўргимчак тўри» усули воситасида гуруҳлараро савол-жавоб ўтказиш.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Тақдимот ўтказиш. «Энг қайғули ишқ қиссаси».
2. Достон матнига таянган ҳолда шоирнинг сўз қўллаш маҳоратига баҳо беринг.

- жадвал асосида дostonда ифодаланган мазмун-ғояни изоҳлаймиз;
- дostonнинг бош тимсолларига тавсиф берамиз;
- адабий ва эркин турдаги мавзуларга боғлиқ эссе ёзамиз.

Асҳобға майли лолаву боғ,
Ул икки ичинда лоладек доғ.

Асҳобға ғунча сори оҳанг,
Бу икки нечукки ғунча дилтанг.

Ишқ ичра неча етиб малоли,
Маҳваш қилур эрди забт ҳоли.

Бедилға бу ҳифз мушқил эрди
Ким, ҳуш ила ақли зойил эрди.

Эл ҳарнеки сўрса фаҳм қилмай,
Фаҳм этса жавоб дерни билмай.

Ишқин неча айламай дебон фош,
Андин ажаб амрлар уруб бош.

Гаҳ кўзидин оқиб ашк ногоҳ,
Гоҳи чекиб ихтиёрсиз оҳ.

Аҳволида ҳар замонки тағйир,
Кўнгли ғамин айлаб элга тақрир.

Тағйириға топиб они чора
Ким, ёронға айлағай назора.

Лекин солайин деган назар тез,
Кўнгли ўти тортибон шарар тез.

Боққай деса доғи қуввати йўқ,
Боқмай деса доғи тоқати йўқ.

Кўз учи била боқиб чу гоҳи,
Жондин чекиб андоқ ўтлуғ оҳи

Ким, боғ юзин хазони айлаб,
Кўк баргини заъфарони айлаб.

Маҳваш қилибон назора ногаҳ,
Бўлмоққа анинг ўтидин огаҳ.

Ҳам жисмида печу тобин англаб,
Ҳам кўнглида изтиробин англаб.

Ўз кўнглида ҳам топиб асарлар,
Онинг ғами ўтидин шарарлар.

Бир фуржа топарға кўп қилиб майл
Ким, бир нафас ўлса ғофил ул хайл.

Мақтулиға еткуруб ҳаёти,
Сўрмоқ била қилса илтифоти.

Ангатса ўз изтирорини ҳам,
Ишқи ўтининг шарорини ҳам.

Боғ эрди васиу халқ сойир,
Ашжор ғулуси элга сотир.

Гулбун чаманининг иттисоли.
Ишқ аҳлиға пардаи висоли.

Атфол бўлуб ўюнға машғуф,
Сарву гул ўлуб аларға маълуф.

Сайр ичра етишти моҳи дилхоҳ,
Бир гул чамани ичига ногоҳ.

Гулбун била руст тўрт ёни,
Кирса киши кимса топмай они.

Киргач анга ул шугуфта гулзор,
Кўрди тикон ичра булбули зор.

Кирмиш эди анда Қайс ғамнок,
Гул янглиғ этиб яқосини чок.

Ўз ҳолиға зор йиғлар эрди,
Бесабру қарор йиғлар эрди.

Оғзида таронаи фироқи
Ким, ёр етишти иттифоқи.

Чун булбулининг гули шугуфта.
Топти бори халқдин нуҳуфта.

Ҳар неча йўқ эрди сўзга тоби,
Кўнглида кўп эрди изтироби.

Йўқ эрди гузири неча сўздин.
Борғудек ўлуб дегунча ўздин.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Режадан-режага» усули воситасида матн мазмунини ўзлаштиринг.

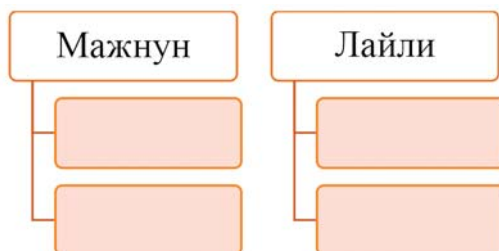
2. Қуйидаги жадвал асосида дostonда ифодаланган мазмун-ғояни изоҳланг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	
<i>Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари</i>	
<i>Шоирнинг сўз қўллаш маҳорати</i>	

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Дostonнинг бош тимсолларига тавсиф беринг.

2. Навоийнинг руҳият тасвирига тўхталган мисраларини келтиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

- Дostonнинг бадиий қимматини белгиланг.
- «Чин ошиқ қиссаси» мавзусида ижодий иш ёзинг.

- фожеанинг асл сабабини дostonга таянган ҳолда изоҳлаймиз;
- дoston сюжетини махсус усуллар воситасида таҳлил қиламиз;
- Навоий «Лайли ва Мажнун»ини бошқа шу мавзудаги дostonлардан фарқли ва ўхшаш жиҳатларини ажратамиз.

Бунёд этти ҳижоб бирла,
Бал хижлати беҳисоб бирла:

«К-ей турфа йигит, не ҳолатинг бор,
Не навъ ғаму малолатинг бор?

Ким, шодлиғинг йўқ ўзгалардек,
Ободлиғинг йўқ ўзгалардек.

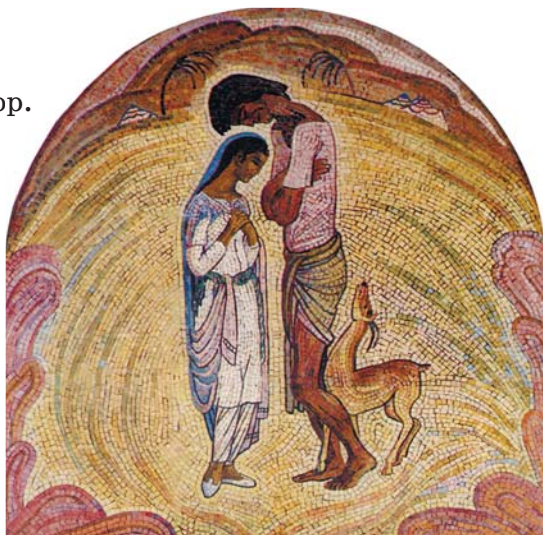
Асҳобға майли боғу гулзор.
Ҳам тан санга решу ҳам кўнгул зор.

Бу дамки эсиб насими наврўз,
Гул атрини қилди мажлисафрўз.

Боғ ўлди баҳордин гулафшон,
Сунбул бу гул узра кокулафшон.

Бу фаслда азми гулшан этгай.
Бўстон ҳарамини маскан этгай.

Бор онинг учунки шод бўлғай.
Ҳар бандиға бир кушод бўлғай,

Сен нола қилиб ғамин недин сен,
Ашқинг оқизиб ҳазин недин сен?

Ишрат чоғи меҳнатинг не яъни,
Шўробаи ҳасратинг не яъни?

Бу ғам санга қайдин ўлди ҳодис
Ким бўлди бу шиддатингга боис?»

Боисни чу сўрди ул дилафрўз,
Бедил чекибон бир оҳи жонсўз,

Ширин сўзидин бўлуб эди лол,
Қон ёш ила юзга ёзди аҳвол.

Йўқ, йўқки, забони ҳол бирла,
Шарҳ айлади бу мақол бирла:

«Кей жонима ҳайрат ўти солгон,
Кўнглумни бурун назарда олгон.

Аввалки жамолидин сочиб барқ,
Ут ичра вужудум айлаган ғарқ.

Зулф очмоқ ила олиб қарорим,
Қилгон қаро рўзу рўзгорим.

Аввалки фасона зоҳир этгон,
Кўнглумнинг ишини охир этгон.

Қилгонни ёшурмоғинг не эрди?
Мендин яна сўрмоғинг не эрди?

Эл онгламасун дебон намуна
Урмоқ не бу наъли бозгуна!

Сендин етибон бу шиддат охир,
Кимга тоқойин бу тухмат охир?!

Кўнглумники олмишанг ниҳони,
Сендин ола олмоғум худ они,

Ким аъжами айлаб ўзни ёна,
Бу навъ сурар лабинг-фасона.

Жонимники ўртадинг бас эрди,
Тонмоқ бу сифат керакмас эрди.

Ўт узра не эрди қуймоғинг ёғ!
Қуйганга не эрди қуймоғинг доғ!

Чун бўйла неча хуруш қилди,
Заъф эттию тарки ҳуш қилди.

Туфроқ уза бўлди ул сифат паст
Ким, ердагиларга бўлди ҳамдаст.

Қўйниға олиб нигор бошин,
Сочиб кўзидин юзига ёшин.

Беҳушға айлаб изтироби,
Ҳардам юзига уруб гулоби.

Ўлтурганига ўзи ебон ғам.
Йиғлаб тутар эрди бўйла мотам.

Истаб ани бир, ики дилором,
Ул воқиа ичра қўйдилар гом.

Гар зулф ила мушкбез эдилар,
Иккиси анга каниз эдилар.

Қўзларига даҳр ўлуб қаронғу,
Қўрқуб дедилар: «Не ҳол эрур бу

Маҳваш ишидин чу парда қўпти,
Иккисининг олида ер ўпти.

Ул иш неки воқия ўлди беҳост,
Бир-бир деди ул икисига рост.

Даҳр этти чу сиррин ошкора,
Йиғлаб тилади ғамига чора.

Бор эрди бириси дардпарвард,
Филҳол санамға бўлди ҳамдард.

Деди: «Ема ғамки бок эмастур,
Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур.

Сен қўпғилу бизга топшур они,
Азм айла қабилаға равони.

То бўлмасун эл бу ишдин огоҳ,
Биз фикр этали нечукки дилхоҳ».

Маҳваш ул иков дегандек этти,
Кўнглин қўюб анда эвга кетти.

Бедил кишисин топиб алар ҳам,
Қилдилар ул ишга ёру маҳрам.

Чун бўлди рафиқ анга мулозим,
Бўлди ул иков ҳам уйга озим.

Эй сода рафиқ, бенавомен,
Ишқ илгига зору мубталомен.

Беҳудмену ўлтурур навойиб,
Бир лаҳза бошимдин ўлма ғойиб!

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

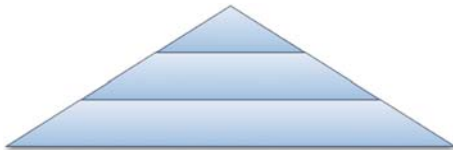

1. «Жигсо» усули воситасида дostonнинг мазмунини ўзлаштиринг.
2. Фожеанинг асл сабаби нимада деб ўйлайсиз? Жавобингизни матнга таянган ҳолда изоҳланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Достон сюжетини «Пирамида» усули воситасида таҳлил қилинг.

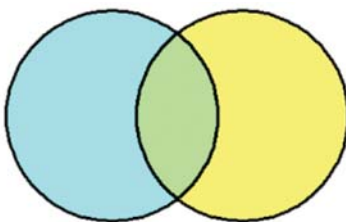

2. «Лайли ва Мажнун» достонининг «Шарқнинг энг қайғули ишқ қис-
саси» деб таърифланиши ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Навоийнинг достони билан бошқа шоирларнинг «Лайли ва Мажнун»
достонларини Венн диаграммаси асосида таққосланг.

2. Сизнинг фикрингизча ҳозирги ошиқларни Лайли ва Мажнундан қай-
си жиҳатлар фарқлайди?

«САБЪАИ САЙЁР» ДОСТОНИДАН

Зар қадрин заргар билар

...Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр»...

Халққа зеби торак айла ани!
Ўқуғонга муборак айла ани!
Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элин харидор эт!

Алишер Навоий

- «Сабъаи сайёр» достони асосида ётувчи воқеани аниқлаймиз;
- асар матнига таяниб, мавзу, сюжет ва тимсолларга ўз мустақил фикримизни билдирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиз;
- эстетик таъсир қилиш нуқтаи назаридан асарга баҳо берамиз.

Матнолди топшириқлар: Достон матнини «Жигсо» усули воситасида ўрганинг.

XV БОБ

*Баҳромнинг ишқ тўфони тугёнидин беҳирад ва май ўти ҳарорати га-
лаёнидин беҳуд бўлғони ва ўз газоли шер афганига газол отқонида таҳсин
қилмагондин оҳуғирлик бошлагони ва домға беркиган кийикдек, ани ўз
камандига беркитиб, кийиклар куномида ташлагони*

Шаҳғаким, бўлмиш эрди ошиқу маст,
Буљажаб ики иш бериб эди даст.

Шаҳ чу ул лаҳв ила бўлуб машғуф,
Ишидан топмас эрди ҳеч вуқуф.

Мулк иши забту рабтсиз бўлди,
Салтанат амри забтсиз бўлди.

Қилмади шаҳ чу додхоҳни ёд,
Эл илик сунди қилғали бедод.

Мулк чун шоҳ адлидин қолди,
Қилди ҳарким неким қила олди.

Ҳам қаламзан тушуб ҳавола аро,
Бўлубон халқ рўзгори қаро.

Ҳам қароқчи узотти ҳар сори қўл,
Банд бўлди алар қўлидин йўл.

Чекти ғавғо баланд бодапараст.
Бўлди муъзин била имом уни паст.

Сўфи ибриқиға халал бўлди,
Бода тунгги била бадал бўлди.

Қуртдек бўри бирла тўлди ёбон,
Дема қўй, балки туъма бўлди шубон.

Бир неча маҳрами тилаб хилват,
Қилдилар арз шаҳға бу ҳолат

Қи, халойиқда қийлу қол недур,
Мулк бирла улусқа ҳол недур?

Шаҳ чу билди, тааммул этти баса,
Ишга чора тахайюл этти баса.

Лек ошиқ ишига не чора,
Ишқ этар ул элни бечора.

Не ул ойсиз анга қарор эрди,
Не илигинда ихтиёр эрди.

Билдиким, мулк иши хароб ўлмиш,
Мулк эли ҳоли изтироб ўлмиш.

Ишқдин гарчи хаста ҳол эрди,
Лек кўнглида бу хаёл эрди

Ки, не навъ ишга айлагай тадбир
Ки, бу тавриға айлагай тағйир.

Мулкдин йўқ гузир анга ҳосил,
Ёрдин худ гузир эрур мушқил.

Лек кўнгли чу беҳузур эрди,
Анда ҳар лаҳза бу хутур эрди

Ки: «Агар бўлса шоҳлиғ боқий,
Топилур буйла моҳваш соқий.

Буки, васлини топмишам пайваст,
Шаҳлиғ ўлмаса, бермас эрди даст.

Мулк эли бўлмаса, не ул бордур,
Не тириклик уйига йўл бордур.

Лек то бўлғусидур ул мавжуд,
Не анинг ғайридур эрур нобуд.

Иккисини ким деса қилойин жамъ,
Шуша муздин дегай ёсоймен шамъ.

Кўнгли чун мулк ила хизона тилаб,
Ишқ тарк эттали баҳона тилаб.

Ишқ ила шоҳлиғ мувофиқ эмас,
Ишқ лофида шоҳ содиқ эмас.

Ишқ учун бедили керак фони,
Ўртаган шавқ шуъласи они.

Кун аро навбати фано урғон,
Икки оламға пушти по урғон.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Сабъаи сайёр» достони асосида қандай воқеа ётади?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Икки қисмли кундалик» усули асосида Баҳромнинг давлат бошқаришдаги камчиликлар акс этган ўринларни таҳлил қилинг ва унга ўз муносабатингизни билдиринг.
2. Навоийнинг ишқ ва май ҳақидаги фикрларини изоҳланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Давлат бошқаруви ҳақидаги ўз қарашларингизни баён этинг. Ҳақиқий раҳбар қандай хислатларга эга бўлмоғи керак?
2. «Ишқ ила шоҳлиғ мувофиқ эмас» фикрига баҳо беринг.

- бадий асар мазмунини ўзлаштирган ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз муносабатимизни билдирамиз;
- асар қаҳрамонларига уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсиф берамиз;
- ўрганилаётган асар ғоясини ёритувчи жиҳатларни аниқлаймиз.

Матнолди топшириқлар: *Достондан берилган парчани «Айланма бекат» усули воситасида ўрганинг.*

Жон бериб ёри муддаоиси учун,
Балки юз жон анинг ризоси учун.

Вақф этиб дилбариға жон мулкин,
Садқа айлаб ики жаҳон мулкин.

Шоҳким, мулк очарни қилса насақ,
Юз туман қон тўқар бари ноҳақ.

Ошиқ ўлғонки кечмагай жондин,
Ишқ беҳад йироқдурур ондин.

Шоҳ, алқисса, бу тахайюл ила,
Айш айлар эди тааммул ила.

Иши доим шикор бирла эди,
Чопмоғи ўз қарори бирла эди,

Ичибон ёр илгидин майи ноб,
Салтанат фикридин вале хуноб.

Бир кун ов ичра шоҳ эди сархуш,
Ёнида эрди ул бути маҳваш.

Кўрди раъно ғазоли чобукхез,
Суръати кўк ғазоли янглиғ тез.

Шах ўқ отмоққа уйла қодир эди,
Сайд урмоққа уйла моҳир эди

Ким, не навъ ўлса, элга рағбату тавъ,
Ултурур эрди сайдни ул навъ.

Қой тукин сайднинг нишона қилиб,
Ўқи ул ерни ошёна қилиб.

Деди гулрухқа: «К-эй пари талъат,
Бу ғазолики кўргузур суръат.

Не ерига десанг хаданг урайин,
Ул сифатким буюрсанг, ўлтурайин».

Шўхнинг табъида чу диққат эди,
Рамз ила нуктаи дақиқ деди

Ки: «Бурун сол ики қўлиға шикол,
Уйлаким, турғай ўз ерида ғазол.

Сўнгра отмоққа яхши кўзла ани,
Ҳам йироқтин туруб бўғузла ани».

Шах чу билди санам таманносин,
Топти филҳол анинг муаммосин.

Демади нозанин ҳадисини йўқ,
Чекти ул садоқдин иничка ўқ.

Сайд сори чекиб, даранг била,
Тикти икки қўлин хаданг била

Ким, ул ўқ ўтмади яросидин,
Тери бирла сўнгак аросидин.

Чунки бўлди ғазол қўллари банд,
Ёйиға кайбур айлади пайванд.

Урди ул навъ бўғзиға они
Ки, кесилдию оқти ҳам қони.

Не хаёлики, айлаб эрди моҳ,
Борисини бажо кетурди шоҳ.

Қилди бир ишки, кимса бермас ёд,
Кимса йўқким, сипехри кўҳна ниҳод.

Шаҳ чу кўргузди ишда бу ойин,
Тамаъ этти нигоридин таҳсин.

Анга чун ҳусндин бор эрди ғино,
Келди ҳусн иқтизоси истиғно:

Шаҳ дуосиға чекмади тилини,
Ўпмади шоҳи комрон илини.

Деди: «Ҳар ким бир ишни варзиш этар,
Иш камолини кўр, не ерга етар!».

Демади шоҳники: «эттинг хўб»,
Ишни идмонга айлади мансуб.

Шўх бу нукта айлагач тақрир,
Шаҳ мизожига топти йўл тағйир.

Қошининг ёси узра солди гирих
Ким, пари чехрадин эшитмади зих.

Шўх кўрдики, шаҳ итоб этти,
Деди, ислоҳ этай, хароб этти.

Дедиким: «Шаҳға не итобдурур
Ким, бу сўзким дедим, савобдурур.

Менки, бир нағмасоз қилсам чанг,
Рух чиқмоқ сари қилур оҳанг.

Йўқ эди бу мулоямат бирла,
Мунга етти мудовамат бирла.

Шоҳким, бир кийикка урди хаданг,
Десам идмонни ишга келди батанг»,

Шаҳки исмои бу мақол этти,
Ғазаби ўти иштиол этти.

Икки қаттиқ ҳадис эшитти ажаб,
Ихтиёрин иликдин олди ғазаб.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Парчада тасвирланган воқеа бўйича ўз муносабатингизни билдиринг.
2. Дилором Баҳромнинг моҳирлик билан қилган овига қандай муносабат билдирди?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Сиз Дилоромнинг Баҳромнинг моҳирлиги сабаби ҳақидаги фикрларига қўшиласизми? Фикрингизни «Икки қисмли кундалик» усули воситасида далилланг.
2. Парчадаги воқеалар асосида расм чизинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Дилоромнинг ўз фикрини шоҳга дадил билдиришини қандай изоҳлаган бўлар эдингиз?
2. Асарни «Концептуал жадвал» график органайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган асар ғоясини ёритувчи Жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жиҳат			
2-жиҳат			

- бадий асар мазмунини ўзлаштирамиз, унда кўтарилган муаммони тушунишга ҳаракат қиламиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- асарнинг замонавийлиги ҳақида ўз мулоҳазаларимизни эссе шаклида билдирамиз.

Матнолди топшириқлар: Матнни «Режадан-режага» усули орқали ўрганинг.

Шоҳким қаҳри ўлса муставли,
Ул диёр ичра бўлмамоқ авли.

Салтанат ғайрати чу зўр этти,
Лутфу эҳсон кўзини кўр этти.

Истади қатл айламак они,
Кесмак озод сарви раънони.

Деди баъзи: «Бу навъ дилкаш эмас,
Зуафо қатли тиф ила хуш эмас»

Дедиким, неча хориж андеша,
Қатл аларға ҳунар неким пеша,

Маҳддин ойни чиқордилар,
Бир биёбонға элта бордилар.

Ҳар гиёҳи анинг нечукким ўқ,
Даврида неча кунчилик сув йўқ.

Жонивар умрини қилурға табоҳ,
Бутмай анда бағайри захр гиёҳ.

Икки гисусидин каманд айлаб,
Ташладилар ғулула банд айлаб.

Гисусиким, улусқа эрди каманд,
Оқибат бўлди ўз ҳалокига банд.

Ёнибон сурдилар ватан сори,
Келдилар шоҳи жавр фан сори.

Шаҳки бу даҳшат айлади улдам,
Беҳуд эрди маю ғазабдин ҳам.

Ул кун оқшомға тегру ичти май,
Ғазаби ортар эрди пай-дарпай.

Шомким, бодадин хароб ўлди,
Масти май, балки масти хоб ўлди.

Субҳ роҳ истаб этти майли сабуҳ,
Ёнидин ғойиб эрди роҳати руҳ.

Сўрдиким: «Моҳваш қаён кетмиш?»
Беҳабарким, не шоҳ кор этмиш?

Дедилар қилғанин неча маҳрам,
Тийра бўлди анга ёруғ олам.

Қуйи солиб бошини фикр этти,
Қилгани борча кўнглига етти.

Билдиким, қаҳр сарсари эсмиш,
Ўз қўли бирла ўз бошин кесмиш.

Деди: «Ушбу замон ўзум борайин,
Ул биёбонни бир-бир охтарайин.

Қайда бўлса топай нигоримни,
Қилайин садқа жони зоримни.

Тирик ўлса, бўлай фидоси анинг,
Берибон жон топай ризоси анинг.

Ўлган ўлса, ўзумға тиғ урайин,
Диятиға ўзумни ўлтуруайин».

Қўймади тожу тахт номуси,
Айламакка ўлук замин бўси.

Топмас эрди хирад далолати ҳам,
Мониъ эрди улус хижолати ҳам.

Чун мумаййиз хирад қилур эрди,
Хирад ул ишни рад қилур эрди.

Хотири топмайин хирадқа русуҳ,
Ишқ айлар эди ани мансуҳ.

Жони икки бало аросинда,
Мўр икки аждаҳо аросинда.

Не ўлук эрди, не тирик сони,
Бўлмас эрди тирик демак они.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Баҳромнинг қарорига ўз муносабатингизни билдилинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Матнга таянган ҳолда шоҳга хос хислатларни таҳлил қилинг.
2. Қуйидаги жадвал асосида Баҳром ва Дилором тимсолларига тавсиф беринг.

Асар номи	Асар қаҳрамонлари	Уларнинг ўзига хос сифатлари	Орзу-мақсадлари	Мақсадларига тўсқинлик қилувчи восита ва инсонлар	Мақсадларига етишишига ёрдам берган инсонлар ва воситалар
«Сабъаи сайёр» достони	Баҳром				
	Дилором				

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Сабъаи сайёр» достонининг «Хамса»нинг бошқа достонларидан фарқини айтинг.
2. Асарнинг XV аср шароити учун замонавийлиги ҳақида ўз мулоҳазаларингизни эссе шаклида билдириг.

«САДДИ ИСКАНДАРИЙ»дан

- «Садди Искандарий» достонининг қурилиши ва асарнинг мазмуни ҳақида фикр билдирамиз;
- қаҳрамон тимсолини очишда композиция ролини аниқлаймиз, сюжетдан ташқари унсурлар аҳамиятини талқин қиламиз;
- қаҳрамонларига нисбатан оғзаки ва ёзма шаклдаги шахсий фикрларини тушунтирган ҳолда асарга баҳо берамиз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида асарни ўрганинг.

ХІХ БОБ

Искандарнинг салтанат тожидин саркашлик қилиб, хилофат тахтидин аёқ тортқони ва Рум аҳли бошларин оёғига қўюб, анинг мақдамидин тахт поясин баланд қилиб, тож қадрин аржуманд қилгонлари ва анинг адли айнининг қуёши била зулм шомининг хуффошин кўр этиб, жаҳонни ёрутқони ва зулм аҳлининг зулматдек олам юзидин қироқ тутқони

Гузоришқа улким, қалам қилди тез,
Қаламдин бу янглиғ бўлур нуктарез.

Ки, чун Файлакус ўртадин чекти рахт,
Скандарға таслим этиб тожу тахт.

Скандарки донойи офоқ эди,
Билик ичра офоқ аро тоқ эди.

Анга тож ила тахт тушмай қабул,
Бу андешадин беҳад эрди малул.

Ки, шахлиғда ҳаддин кўп офот эрур,
Не қилса фалакдин мукофот эрур.

Агар таркига кўнглини шод этиб,
Атонинг васиятларин ёд этиб.

Кўп ошуфта қилғоч ани бу миҳан,
Улусни йиғиб, тузди бир анжуман.

Чу яксар йиғилди шарифу вазеъ
Сўзе қилди оғоз беҳад бадеъ.

«Ки, эй қавмким, мулкунгиз келди Рум
Ки, оллимда ҳоло қилибсиз ҳужум.

Агар сарфароз ар сарафгандасиз,
Бори Тенгрига мен киби бандасиз.

Еман сиз киби, сиздин ўксук баса,
Атосиз, дил озурдае бекасе.

Атомни агар лутф айлаб Илоҳ,
Бу кишвар уза айлади подшоҳ.

Ҳамоно бу ишга сазовор эди,
Бу юк чеккали қуввати бор эди.

В-ар обову аждодима қилди Ҳақ,
Бу мулк аҳлиға ҳукмронлиқ насақ.

Алар доғи зебои тахт эрдилар,
Тавоноу ферузбахт эрдилар.

Вале мен эрурмен бағоят ҳақир,
Доғи салтанат амри беҳад хатир.

Бу ишга керактур тавоно киши,
Емас мен киби нотавоно иши.

Ерур тортмоқ шер чекконни мўр,
Юкин пилнинг айламак пашша зўр.

Не бор шахлик айларга ният манга,
Не айлай десам қобилият манга.

Бу таклифдин чунки ранжурмен,
Агар айласам тарк – маъзурмен.

Чу мен айладим ажзим изҳорини,
Бу андешадин кўнглум озорини.

Сиз эмди ўзунгузга шоҳе топинг,
Бу кишварға кишварпаноҳе топинг.

Ҳар ишта замон аҳлининг фойиқи
Ки, то бўлғай ул шоҳлиғ лойиқи.

Қуёшдек қавиймеҳру равшанзамир,
Ва гар чиқса ашҳабқа офоқгир.

Адолат аро фасли наврўздек,
Сиёсатда барқи жаҳонсўздек.

Ириклик чоғи хасмға чорасоз,
Қотиғлиқ маҳалли раиятнавоз.

Анга тахту давлатни маскан қилинг,
Бошин тож бирла музайян қилинг

Ким, ул ёғдуруб абри эҳсонини,
Ерамдек қилиб мулк бўстонини.

Аду хайлин ошуфтаҳол айласун,
Санам зулфидек поймол айласун.

Неча шуълаи фитна ёқса адув,
Қилич селидин урсун ул ўтқа сув.

Раиятқа қилса қаламзан ситам,
Қаламзаннинг илгини қилсун қалам.

Мусофир йўли риштасин узмасун,
Қароқчи қаросини кўргузмасун.

Қилиб забт ила маҳкам ўғри йўлин,
Улус молидин қисқа қилсун қўлин.

Адам айласун зулм таълимини,
«Лам»и жаҳд этиб «лом» ила «мим»ини.

Адолат қилурнинг топиб ҳолатин,
Фузун қилсун элга адув олатин.

Неким Ҳақ буюрмиш, бўлуб пайрави,
Ҳақ айтур улус илгин этсун қавий.

Бериб зулмгустарга фарсудалиқ,
Раиятқа еткурсун осудалиқ».

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Садди Искандарий» достонининг қурилиши ва асарнинг мазмуни ҳақида фикр билдиринг.
2. Интернет тармоғи орқали тарихий Искандар ҳақида маълумот тўп-ланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Навоий «Садди Искандарий» достонида Искандарнинг қайси жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратган деб ўйлайсиз?
2. Матндан Искандарнинг давлат бошқарувдаги фаолиятига оид ўринларни аниқланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Тарихий ва бадиий Искандар тимсолларини қиёсланг.
2. Навоийнинг Искандар тимсолини яратишдаги маҳоратига баҳо беринг.

- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- муаллифнинг қаҳрамонларига муносабатини ифодалаш усулларини аниқлаймиз;
- қаҳрамонларга нисбатан оғзаки ва ёзма шаклдаги шахсий фикрларини тушунтирган ҳолда асарга баҳо берамиз.

Матнолди топшириқлар: Мустақил манбалардан Искандарнинг очиқ кетган қўли тўғрисидаги ривоятни ўқинг.

Тугатгач сўзин шоҳи равшанзамир,
Улус чектилар ҳар тарафдин нафир

«Ки, эй хусрави одили додгар,
Нега айладинг бизни фарёдгар

Етар чоғда адлингдин элга наво,
Бу янглиғ недин зулм кўрдунг равоғ.

Не сўзлар эдиким баён айладинг
Ки, бу халқ бағрини қон айладинг.

Бу сўзлар дегунча, оқиз қонимиз
Ки, бўлсун йўлунгда фидо жонимиз!

Сен ўлғунча бу эл бошидин йироқ,
Йироқ бўлсалар жонидин яхшироқ.

Санга гарчи жонбахш келди калом,
Яқин эрдиким айлағай қатли ом.

Сену салтанат тарки – сўзму бўлур,
Бадилингни кўргучи – кўзму бўлур.

Бугун олам ичра сен ул шоҳсен
Ки, афлок сирридин огоҳсен.

Жаҳон ичра сен билмаган йўқ улум,
Билур олам аҳли, неким аҳли Рум.

Фалак шамъи ройи муниринг сенинг,
Малойик чароғи замиринг сенинг.

Жаҳон кўрмаган сен киби хусраве,
Қуёшталъате, Муштарий партаве.

Қилиб адл ройингдин андоқ зухур
Ки, гул бирла хуршиддин атру нур.

Вужудингда пинхон хирадёрлиғ,
Жамолингда пайдо жаҳондорлиғ.

Бу ҳимматки зотинг аро бордур,
Санга Рум султонлиғи ордур.

Билурбизки бу мулк эрур кам санга,
Умид улки, тушгай жаҳон ҳам санга.

Фалак сайридин ошкору ниҳон
Ки, ҳукме ёзилмиш: сенингдур жаҳон.

Яна кимса фармонраво қилмағил,
Жаҳон аҳлини бенаво қилмағил.

Агар сен бу ишни қабул этмагунг,
Бу мулк аҳли фарёдиға етмагунг.

Қўюб мулки маврусинга ёнани,
Раво кўрсанг уй ичра бегонани.

Қила олмайин бу бало ихтиёр,
Боримиз қилурбиз жало ихтиёр!

Чу тушсак гадолиққа ҳар мулк аро,
Худо сўрғуси сендин ул можаро».

Бу сўз деб улус бўлдилар ашкрес,
Бош айлаб яланг, чектилар рустахез.

Скандарки мундоқ аломат кўруб,
Аломат демайким, қиёмат кўруб.

Пушаймон бўлуб деган ақволиға,
Бузулди баса кўнгли эл ҳолиға.

Солиб ул сифат сидқ ойин сифот,
Дегандин анинг кўнгли ичра уёт.

Ҳам атбоининг яхши ниятлари,
Яна ҳам атоси васиятлари

Аён этти бир навъ таъсир анга
Ҳи, бермак маҳол эрди тағйир анга.

Бўлуб хотири ҳаддин ортуқ малул,
Улус илтимосини қилди қабул.

Ризо зоҳир этгач, шаҳи навжувон,
Арастуйи фарзона қўпти равон.

Олиб тожни айлабон аржуманд,
Анинг бошидин айлади сарбаланд.

Равон тутти айтиб сано, бир қўлин,
Балиноси доно яно бир қўлин.

Ики ганжи ҳикмат ани йўлдабон,
Чиқордилар авранг уза қўлдабон.

Топиб мақдамидин бийик поя тахт,
Қуёш боши узра солиб соя бахт.

Арасту била ўқ, Балинос эди
Ҳи, бу Хизр эди, ул бир Илос эди.

Халойиққа юзланди бир инбисот
Ҳи, ўлтурғали етти муфрит нишот.

Нисор ул қадар сочти яхши-ямон
Ҳи, қилди нужум арзни осмон.

Ададсиз сурур аҳлиға бўлди сур,
Анингдекки сур аҳли қилди сурур.

Чу Искандари меҳр ўлуб пардапўш,
Шафақ бодасин топти қилмоққа нўш.

Тарабдин фалак қилди ҳоли анга,
Янги ойни жоми ҳилолий анга.

Скандар баруманд ўлуб бахтидин,
Шабистонга кирди тушуб тахтидин.

Гулу сабза узра тузуб тоза базм,
Майи лолагун ичғали қилди азм.

Қадаҳ партавиким дамо-дам тутуб,
Шабистонни хуршиддек ёрутуб.

Дебон сўз, дегач шоҳи гардун жаноб,
Жавобин Арастуйи ҳикматмаоб.

Суруб нукта ҳар сори донишвари,
Билик ичра алломаи кишвари.

Не ҳикматдин айру қадаҳ гардиши,
Не жуз илми ҳикмат тақаллум иши.

Нукотким шаҳи комёб айтибон,
Анга нукта аҳли жавоб айтибон.

Зухур айлабон гарчи айшу тараб,
Вале сарбасар маҳзи илму адаб.

Чу ҳар илмдин бўлди гуфту шунид,
Димоғини шаҳнинг қизитти набид.

Қўпуб чиққали майл кўргузди хайл,
Кўзи шоҳнинг уйқуға қилди майл.

Бўлуб уйқу чун улча матлуб ўлуб,
Ёрим кеча ҳам сажда марғуб ўлуб.

Ибодат учун шоҳи яздонпараст,
Ўзин хас киби қилди туфроққа паст.

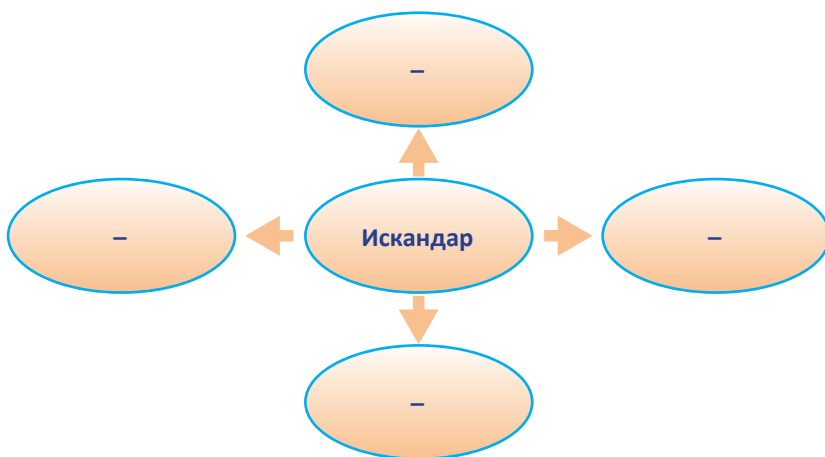
Иши йиғлаю узри мофот эди,
Анга тонгғача бўйла авқот эди.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Искандар тимсолининг ўзига хос хусусиятларини «Тўплаштириш» усули орқали кўрсатиб беринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Искандарнинг халқ билан мулоқоти тасвирланган ўринларни топинг ва ўз муносабатингизни билдиринг.
2. «Елпиғич» усули воситасида матн мазмуни асосида гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Искандар тимсолида бугунги кунда ҳам давлат бошқарувида қўлла-
ниш мумкин бўлган қайси жиҳатларни кўрсатган бўлар эдингиз?
2. «**Инсерт**» усули орқали ушбу асар ҳақида олган билимларингизни
муштаҳкамланг.

«V» – <i>биламан</i>	
«+» – <i>билмайман</i>	
«-» – <i>янги ахборот</i>	
«?» – <i>тушунмадим</i>	

- муаммоли саволга асар матнига таяниб мустақил фикримизни бил-
дирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиз;
- асардан олинган парчаларни таҳлил қиламиз, уларнинг асарда тут-
ган ўрни ва ролини аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма шаклда баҳо берамиз.

Матнолди топшириқлар: Матнни «**Айланма бекат**» усули воситасида ўрга-
нинг.

Қуёш чун қилиб авж оҳангини,
Ёрутти яна чарх аврангини.

Кавокиб топиб ул ёруқдин зарар,
Бори учтилар ул сифатким шарар.

Скандар яна тахтин айлаб мақом,
Халойиққа ҳукм айлади бори ом.

Улус қилдилар хизматиға ҳужум,
Қуёш теграсида нечукким нужум.

Йиғилғоч улус шаҳ қилиб ибтидо,
Халойиққа сўз мундоқ этти адо:

«Ки, берди манга додгарлик Илоҳ,
Бор эрса халойиқ аро додхоҳ,

Келиб оллима арзи ҳол айласун,
Ўз аҳволини қийлу қол айласун!

Қошимда сўзин арз айлар замон,
Мени бир ўзи янглиғ этсун гумон.

Не тахтимдин ўлсун анга даҳшате,
Не тожимдин ўлсун анга ваҳшате.

Не шаҳ деб мени айласун изтироб,
Не мақсуд адосида қилсун шитоб.

Аён айласун реши дарду ғамин,
Ёқай дод бермак била марҳамин».

Улус бошлади арзи ҳол айламак,
Скандар била қийлу қол айламак.

Саҳардин анга тегруким истиво,
Сўруб, халқ дардиға қилди даво.

Киши қони тўкканни бўйнин уруб,
Қўлин кестурурнинг, қўлин кестуруб.

Бериб дод мазлуми ғамхораға,
Қилиб раҳм марҳуми бечораға.

Қилиб зулм аҳлин қаро ерга паст,
Аларғаки, мазлум эрур зердаст.

Хуш ул шаҳки зулм аҳлин айлаб нигун,
Жафокаш жафогарни кўргай забун.

Бу янглиғ қўюб адл бунёдини,
Ярим кунгача берди эл додини.

Атоси замонида ҳар навъ иш
Ки, андин халойиққа озор эмиш,

Тамомин улус бошидин қилди дафъ,
Етишсун деб андин халойиққа нафъ.

Яна шоҳлар ҳодис этган русум
Ки, бедод эмиш эл аро бу умум.

Алар тарҳини бузди бунёддин,
Халойиқни қутқорди бедоддин.

Адолат тариқини фош айлади,
Сиёсат анга дурбош айлади.

Раиятқа маълум этиб эҳтиёж,
Ики йил алардин кўтарди хирож.

Амал аҳлиға қилди машғуллуқ,
Ёмонларға еткурди маъзуллуқ.

Вале яхшиға тақвият айлади,
Яна яхшилар тарбият айлади.

Яна нархларға қилиб иштиғол,
Оғир сотқучиға бериб гўшмол.

Туз айлаб тарозу ики бошини,
Темурдин ясаб, муҳр этиб тошини.

Қари ҳам темурдин анга бўлди хос
Ки, эл бўлди кам газ олурдин халос.

Қапонни ҳам ул ихтиро айлади,
Қиёс ичра рафъи низо айлади.

Яна тузлук изҳориға тузди кайл
Ки, эл қилмағай эгрилик сори майл.

Яна тузди олтун тарозусини,
Қавий айлабон адл бозусини.

Мароҳил аро қўйди раҳдорлар,
Йўл аҳлин хатардин ниғаҳдорлар.

Адолат қўлин тутти андоқ бийик
Ки, топти амон арслондин кийик.

Карак хайлиға қарчиғай дармиён,
Алар жўжа янглиғ, бу бир макиён.

Ярим кунгача адл ила дод эди,
Яна кун сўнгғи яхши бунёд эди.

Бу янглиғ чу оз вақт тузди русум,
Ғани бўлдилар адлидин аҳли Рум.

Кетур соқиё, тўлдуруб жоми адл
Ки, кўргузди Искандар айёми адл!

Таодул била тут ани беҳамол,
Ичарда манга гарчи йўқ эътидол.

Муғанний, навода тузуб муътадил,
Навосозлиқ қил манга муттасил.

Қулоғимға дилкаш садое етур,
Мени бенавоға навое етур!

Навоий, таодулдин этма удул,
Қабул аҳлидин гар тиларсен қабул!

Чу одил шаҳ илгидин ичгунг аёқ,
Неча эътидол асрасанг яхшироқ.

Нечукким, эрур адл шаҳларға зеб,
Ерур ҳам гадо, хокирахларға зеб.

Шаҳеким, адолатдур онинг иши,
Тенг эрмас анга шоҳлардин киши.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Искандар тимсолининг Шарқ адабиётида ишланиши, у ҳақдаги достонларнинг номланиши, йўналиши ҳақида маълумот тўпланг ва гуруҳда муҳокама қилинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Достондаги воқеаларнинг шоир замони билан ҳамоҳанг жиҳатларини ажратиб кўрсатинг.
2. Достон сюжетини «Асар пирамидаси» усули воситасида таҳлил қилинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Навоий ижодининг аҳамияти, унинг туркий халқлар адабиёти тарихида тутган ўрни, буюк шоирнинг туркий тил ва адабиёт тараққиётидаги хизматлари ҳақида тақдирот тайёрланг.
2. «Навоий – буюк хамсанавис», «Лайли ва Мажнун» – ишқ достони», «Баҳром тақдири замондошларга ибратдир», «Навоий қаламида Искандар талқини» мавзуларининг бирида эссе ёзинг.

Тасаввуф ва адабиёт

Ислом фалсафасига доир энг муҳим ва мураккаб ҳодисалардан бири тасаввуф бўлади. Тасаввуф ислом дунёсида ижтимоий ҳаётга кенг миқёсда сингиб, халқ қатламларида қизғин иштиёқ ва ҳаяжон уйғотган тафаккур тизимидир. У моддий истаклардан воз кечмоқ, «мен»лик даъвосини ўзидан қувмоқ, ҳақиқат илмига боғланмоқ, Яратганга яқинлашмоқ, бутун инсониятга яхшиликни тавсия этмоқ ғояларини илгари сурди.

Илк сўфий сифатида куфалик Абу Ҳишом саналади. Муҳйиддин ибн Арабий, Фахриддин Розий, Кушайрий, Ғаззолий каби олимлар ҳам тасаввуф тараққиётида катта роль ўйнаганлар. Тасаввуфда бир қатор тариқат – йўллар бўлиб, туркий халқлар орасида кенг ёйилгани XI–XII асрларда Аҳмад Яссавий ва Ҳаким Сулаймон ота бошлаб берган яссавиядир. Бу оқим Анадўлида Мавлоно Жалолиддин Румий ва Юнус Эмронинг оташин шеърлари ҳамда теран таълимотлари ёрдамида шухратини кенгайтириб борди. XIII асрда Анадўлида тарқала бошлаган тасаввуф мўғул истилоларидан чорасиз қолган инсонлар қалбини ишққа, Аллоҳга йўналтириш билан ҳузур ва тасалли манбаи бўлди.

Тасаввуфнинг асосини дунёнинг яратилиши ҳақидаги фикр ташкил қилади. Унга кўра, вужуди мутлақ (ягона борлик) Аллоҳдир. Аллоҳ ўзини кўрмоқ ва кўрсатмоқ учун оламни яратган. Яратганнинг қудратини билиши, уни суйиши ва ундан қўрқиши одамни дунёга келтирди.

Инсоннинг мақсади Аллоҳга қовушмоқ бўлмоғи лозим. Бу эса, нафсни ўлдириш ва бирор муршидга боғланиш орқали амалга ошади. Муршиднинг бошқа номи «шайх» ёки «пир»дир. У муриднинг кўнгил кўзини очувчидир. Пир – гўё муриднинг дунёга янгидан келишига сабабчи. Ва булар орқали у ўзининг азалий саодатини таъмин этган бўлади. Муршид белгилаб берган сифатларни ҳосил қилиш орқалигина мурид Аллоҳга эришиши мумкин.

Тасаввуфда камолот авжига кўтарилган иймон – илоҳий ишққа алоҳида эътибор берилади. Илоҳий ишқ «илоҳий ирода»нинг ҳоким бўлиши демакдир. Бу ҳақда Мансур Халлож: «Ишқ ўзлигингдан халос бўлиб, севгилинг сифатлари билан яшамоқдир», – деган. Сўфий жаҳоннинг бош масаласини муҳаббат деб билган, ундан бошқасини тан олмайдиган кишининг тимсолидир. У яратилганни, яъни дунёни Яратган, яъни Аллоҳ туфайли севади. Коинотдаги ҳар мавжудотда яратувчидан бир из топади. Бу сўфийнинг ғурбат деб номланган бу оламдаги ягона тасаллисидир.

Тасаввуфда инсонни Аллоҳга олиб борадиган йўлга тариқат дейилади. Бу йўл ибодат, нафсни ўлдирмоқ ва ишқ йўли сифатида уч босқичга эга. Сулук эса, тасаввуф йўлига кирмоқ демакдир. Ўзлигида илоҳий нур жилолангани учун борлиқнинг гултожи саналган инсон илоҳий ишқнинг манбаини ташкил этади. Бу ишқ сўфийни фанофиллоҳ ва бақобиллоҳ даражаларига олиб чиқади. Фанофиллоҳ Аллоҳнинг борлиғи ичида йўқ бўлмоқ, бақобиллоҳ фақат Аллоҳ билан бор бўлмоқ маъноларини англатади.

Буюк олим, файласуф ва валийларнинг тасаввуф талабларига амал қилишлари, баъзи ҳукмдорларнинг турли тариқатларга киришлари тасаввуфнинг шиддат билан тарқалишига сабаб бўлди. Ҳар бир тафаккур тизими ўз адабиётини яратади. Чунки тасаввуфий ҳақиқатлар, аввало, истеъдодли ва таъсирчан кишиларга англашилари эди. Тасаввуф адабиёти бевосита ислом таъсирида майдонга келган тасаввуф ғояларинининг инъикосидир. Адабиёт ёрдамида тасаввуф ғоялари, бир томондан, халқ ҳаётига сингиб борган бўлса, иккинчи томондан, адабиётнинг ривожланишига сабаб бўлди. У бадий адабиётда шу қадар кенг ёйилдики, мумтоз адибларнинг бирортаси ҳам ундан холи бўла олмади.

Мутасаввуф адиблар тасаввуфий тушунчаларнинг рамзлар силсиласини яратдилар. Унга кўра, рамзли сўзлар янги ва теранроқ маънога эга бўлади ҳамда солиқнинг ҳолатини тўлароқ ва пардали ифодалашга хизмат қилади. Тасаввуф адабиётида кенг қўлланиладиган қуйидаги сўзлар берадиган рамзий маънони ўрганиб олиш, сўфиёна асарларни тушуниши осонлаштиради: «ишқ» – банданинг Аллоҳга бўлган севгиси; «ошиқ» – Аллоҳга етишмоқни истаган киши; «маъшук» – Аллоҳ; «айш-ишрат» – Аллоҳга

яқинлик пайти; «шароб» – Аллоҳ ишқи; «қадаҳ, коса, жом» – ошиқ қалби; «соқий» – тўғри йўл кўрсатувчи муршид; «харобот аҳли» – дарвишлар; «фақирлик» – Аллоҳдан бошқасига муҳтож бўлмаслик; «гулзор» – кўнгулнинг илоҳий муҳаббатдан яшнаши.

Такрорлаш учун саволлар

1. Хамсачиликни бошлаб берган улуғ хамсанависни аниқланг.
А) Жомий
Б) Ганжавий
С) Шерозий
Д) Деҳлавий
2. Навоий «Хамса»сининг бошқаларнинг «Хамса»сидан фарқи нимада?
А) беш достондан иборат экани
Б) ишқий қаҳрамонлик лавҳалари қўплигида
С) туркий тилда битилганлиги
Д) «Хамса»га янги достон қўшганлиги
3. Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достони қандай достон ҳисобланади?
А) фалсафий
Б) дидактик

- С) ишқий-саргузашт
- Д) ижтимоий-сиёсий

4. Ҳар бир асар «Хамса» деб аталмоғи учун қуйидаги қайси шартларга амал қилмоғи шарт?

- 1) беш достондан ташкил топмоғи;*
- 2) маснавий йўлида ёзилмоғи;*
- 3) биринчи достон панд-насиҳат йўлида бўлмоғи;*
- 4) ўздан олдинги хамсанависларни такрорламоғи;*
- 5) иккинчи достон Хусрав ва Ширин муносабатига бағишланмоғи;*
- 6) учинчи достон Лайли ва Мажнун ишқини ёритмоғи;*
- 7) тўртинчи достон шоҳ Баҳром ва бешинчи достон Искандар ҳақида ёзилмоғи шарт*

- А) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
- Б) 1, 3, 5, 6, 7
- С) 1, 2, 4, 5, 6, 7
- Д) 1, 2, 3, 4, 5

5. А.Навоийнинг «Хамса»сидаги қайси достоннинг ҳажми 3988 байтни ўз ичига олади?

- А) «Фарҳод ва Ширин»
- Б) «Лайли ва Мажнун»
- С) «Ҳайрат ул-аброр»
- Д) А ва Б

6. Навоийнинг хамсачиликка киритган энг катта янгилиги нимада?

- А) туркий тилда «Хамса» яратгани
- Б) иккинчи достонига Фарҳодни бош образ қилиб олгани
- С) сўнгги достони «Садди Искандарий» деб аталгани
- Д) барча жавоблар тўғри

7. Шоҳ Баҳром Шарқ адабиётида Баҳром гўр номи билан машҳурдир, бунинг сабаби қайси қаторда тўғри берилган?

- А) Гўристондан топилгани учун
- Б) қулон овига ҳаддан ташқари ружу қўйгалиги учун
- С) жанг-у жадал тимсоли бўлгани учун
- Д) фитна яғмолар тимсоли бўлгани учун

8. «Сабъаи сайёр» достони қаҳрамони Баҳром Дилоромни илк бор нима воситасида кўради?

- А) Сеҳрли кўзгудан
- Б) Моний чизган расмдан
- С) Жомдаги сувдан
- Д) Узук кўзидан

9. Баҳром Дилоромни саройга келтириш учун қандай чора кўради?

- А) Хитойнинг бир йиллик хирожини тўлайди
- Б) Салтанатнинг ярим бойлигини беради
- С) Дилоромни олиб қочади
- Д) Дилоромнинг шартларини бажариб, сўнгра олиб келади

10. Баҳромнинг шанба куни қора қасрда тинглаган ҳикояси қайси қаторда тўғри берилган?

- А) Зайд Заҳҳоб ҳақида
- Б) Дилором ҳақида сарғузашт
- С) Меҳр ва Суҳайл
- Д) Фаррух ва Ахий

11. Баҳром Жуна ва Сахий Масъуд ҳақидаги ҳикояни қайси рангдаги қасрда тинглайди?

- А) яшил
- Б) мовий
- С) гулгун
- Д) сариқ

12. Баҳром Дилоромнинг дарагини қаерлик мусофирдан эшитади?

- А) Шаҳрисабз мусофиридан
- Б) Хоразм мусофиридан
- С) Чин мусофиридан
- Д) Арман мусофиридан

13. Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достони қаҳрамони Баҳром қандай ўлим топади?

- А) ғорга кириб қайтиб чиқмайди
- Б) мулозимлари заҳарлайди
- С) ўз ажали билан ўлади
- Д) ер ютади

14. Навоий «Хамса»сининг «Сабъаи сайёр» достонида юртимиздаги қайси шаҳарлар ҳақида маълумот берилган?

- А) Хоразм, Шаҳрисабз
- Б) Самарқанд, Шош
- С) Шош, Хоразм
- Д) Бухоро, Шаҳрисабз

15. «Сабъаи сайёр» достонида Баҳром Дилоромга қандай ошиқ бўлиб қолади?

- А) Хоразмдан келган мусофир ҳикоясидан сўнг
- Б) Жаҳонгашта Моний чизган расмдан кўриб
- С) биринчи иқлимдан келган мусофирдан Дилоромнинг дарагини эшитиб
- Д) барча жавоблар тўғри

III бўлим

ҲАР КИМКИ ВАФО ҚИЛСА...

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидур.
Яхши киши кўрмагай ёмонлик ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур.

Заҳриддин Муҳаммад Бобур

ХОЖА

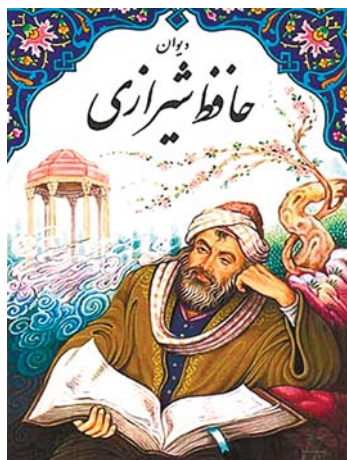
Зар қадрин зарғар билар

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» ҳикоялари тематикаси ва ғоявий мазмуни билангина эмас, балки бадиий хусусиятлари ва тили билан ҳам ўзбек муҳтоз адабиётининг, бу адабиётга нисбатан камроқ ривожланган бадиий насрнинг энг яхши ёдгорликларидандир.

Н. Маллаев

- асар матнини ижодий ёндашиб қайта ҳикоя қиламиз;
- адибнинг тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари ҳақида фикр юритамиз;
- бадиий асарни санъатнинг бошқа асарлари билан қиёсий таҳлил эта-миз.

Матнолди топшириқлар: интернетдан адиблар ҳақида маълумот берувчи тазкиралар ҳақида ахборот тўпланг.

Пошшохожа, Пошшоҳўжа Абдулваҳобхожа ўғли, Хожа (1480, Нисо – 1547, Бухоро) – шоир, давлат арбоби ва йирик уламо. Отаси – Абдулваҳобхожа Сулаймонхожа ўғли ўз даврининг йирик тасаввуф шайхи ва шоири бўлган. Пошшохожа Нисо ва Марв мадрасаларида таҳсил олган. Муҳаммад Шайбонийхон қозоқ хонлари устига қилинган ҳарбий юришдан қайтаётганда Нисода тўхтаб, Пошшохожани Дурун вилоятига ҳоким қилиб тайинлайди (1508 йил). 1510 йили Пошшохожа Нисонинг янги ҳокими Муҳаммад Солиҳ билан биргаликда Марв жангига етиб келган. Шайбонийхон ўлимидан сўнг дастлаб

Самарқанд, сўнгра Бухорога келиб яшаган. Шайбонийлардан Муҳаммад Темур Султон ва Кўчкунчихон хизматларида бўлиб (1511–14), Кармана ҳокими Жонибек Султон ҳукуматида жумлат ул-мулк, садрлик лавозимларида ишлаган (1515–16). Бухоро хони Убайдуллахон Ҳиротни фатҳ этгач (1529 йил), у садрликдан шайхулисломлик даражасига кўтарилган. Кейинчалик Балх ҳокими Кистан Қаро Султон (1544 йили вафот этган) ҳузурида садрлик ва шайхулислом вазифасида фаолият кўрсатган (1534–43). Пошшохожа 1543 йилда ўз вазифасидан воз кечиб, Бухорога қайтади ва бадий ижод билан шуғулланади.

Пошшохожа наср ва назмда адабий асарлар яратган. Муҳаммад «Хожа» тахаллуси билан ижод қилган. У Шайбонийхоннинг ўғли Темур Султонга атаб «Мифтоҳ ул-адл» («Адолат калити», 1508–10), Кистан Қаро Султонга бағишлаб «Гулзор» (1538) каби асарлар ёзган. Бу асарларда ахлоқий-дидактик хусусиятга эга бўлган фикрларни шарҳлаш учун машҳур подшоҳлар ҳақидаги турли ҳикоят ва масаллар келтирилган. Уларда давлатни бошқариш, раият билан муносабат масалалари, инсофли ва адолатли подшоҳ образи тасвирланган.

Пошшохожа рубойи, ғазал, қитъа жанрларида ҳам ижод қилган. Жонибек Султонга атаб «Мақсад ул-атвор» (1516–20) дostonини ёзган. Ўзбек ва форс тилларида тартиб берган девони бизгача етиб келмаган. Пошшохожанинг ўғли Ҳасанхожа Нисорийнинг «Музақкири аҳбоб» («Дўстлар ёдномаси») тазкирасида ёзилишича, Пошшохожанинг туркий ғазалларига Бобур юқори баҳо берган.

Пошшохожа Баҳоуддин Нақшбанд мақбараси ёнида дафн этилган. Унинг «Гулзор» ва «Мифтоҳ ул-адл» асарлари Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик институти ва Санкт-Петербург Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланади.

ҲИКОЯТЛАР

Сулаймон ва обиҳаёт. Бир киши Сулаймонга обиҳаёт (ҳаёт суви) келтирибди. Сулаймон кишиларни, ҳайвонларни ва қушларни йиғиб сувни ичиш-ичмаслик ҳақида кенгашибди. Кенгашга фақат бутимор деган қуш келмаган экан. Бутиморни чорлаш учун Сулаймон от юборибди. Бутимор келмабди. Сулаймон итни юборибди. Бутимор келибди. Сулаймоннинг таажжубига бутимор «От вафо даштида ўт ўтлаган эрмасдур ва ит вафо даргоҳидин кеткон эрмас» дебди. Обиҳаёт масаласида эса у, агар бу сув барча ёр-дўстларингга, қариндошларингга етса, ичсанг бўлади, бўлмаса бефойда,

чунки ҳамма ўлиб кетаверади, ёлғиз ўзинг қоласан, бундай ҳаётнинг маъ-
ниси борми дебди. Бу гап Сулаймонга маъқул тушибди, у обиҳаётдан воз
кечибди.

Тириклик ёру дилдор ила хушдур,
Тирикликни нетарсан бўлмаса ёр?!
Ўлук сонда кўр, тема тириктур –
Кишиким, йўқ анга ёри вафодор.
Киши ёлғиз жаҳонда бўлмади шод,
Нечаким бўлса оламда намудор...

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Хожа ҳаёти ва ижоди асосида «Таржимаи ҳол графиги» тузинг.
2. Интернет тармоғидан ҳикоятда келтирилган бутимор тимсоли ҳақида маълумот тўпланг.
3. Ҳикоятда ифодаланган асосий ғоя нима деб ўйлайсиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Адибнинг тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари ҳақида фикр билдиринг.
2. Бадиий тасвир воситаларини таҳлил қилинг, муаллиф уларни нима мақсадда қўллаганлигини тушунтиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Сиз обиҳаётни истеъмол қилган бўлармингиз? Жавобингизни далилланг.
2. Обиҳаёт ҳақида келтирилган яна қандай ҳикоятларни биласиз?
3. Ҳикоятларни қиёсий таҳлил қилинг.

- Хожа ҳикоятларининг ҳаётимиздаги ўрнини аниқлаймиз;
- ҳикоятлар мазмунига мос келувчи мақоллар топамиз;
- асар сюжетини умумлаштирамиз.

Чумчуқ ҳикояси. Бир киши бир чумчуқни қафасда сақлар экан. Чумчуқ тилга кириб, мени озод қилсанг, сенга фойдали уч насиҳат айтаман дебди. У киши кўнибди. Чумчуқ насиҳатларини айтибди: «аввал улким, ҳар

нимарса қўлингдин чиқса, анинг учун қайғу емағил. Ва яна маҳол сўзни асло қабул қилмағил. Эмди мани йиборғил, яна бирин айтурман». У киши чумчуқни бўшатиб юборибди. Чумчуқ бир дарахтнинг шохига қўниб, менинг қорнимда йигирма мисқол лаъл бор эди, сен нодонлик билан мени қўлингдан чиқардинг дебди. У киши пушаймон бўлиб, изтироб чекибди. Чумчуқ: «Ҳоло санга на-

сиҳат қилмадуммиким, нимарса қўлингдин чиқса, унинг учун қайғурмағил! Яна буким, ман ўзим йигирма мисқол эрмасманким, йигирма мисқол лаъл манинг қорнимга натурлук сиғар?» дебди. Чумчуқ у кишининг қафасдан бўшатиб юборгани эвазига «бу ёғочнинг тубида бир кўзача танга бортурур» дебди. У киши дарахтнинг тубини кавласа, бир кўзача танга чиқибди, киши шод – хуррам бўлибди. Ҳикоя «Қиссадан ҳисса» чиқарувчи:

Икки иш қуймас бани одамда дахр ичра мажол,
Бир таассуф ўткан ишга, бир доғи амри маҳол.
Одам эрсанг кўп таассуф ема ўтган иш учун,
Демагил сўзни маҳолу чекмағил андин малол.

ҲИКОЯТ

Кунлардан бир кун бир подшоҳ бор эди. Бисёр одил эрди. Бир кун вазирина айди:

– Ҳаж тавоф қилмоқға борурман, сан борурмусан? Вазир айди:

– Эй подшоҳим, тахтни бўш қўюб, Каъбага борсангиз, эл-халойиқ бош-тоқ бўлмасму?! – деди. Подшоҳ айди:

– Боштоқ бўлмас, йўқ эрса, манга ҳаж қилғон ҳожининг савобин сотғун олиб беринг, қиёматда ҳожилар бирла тургайман.

Вазир «Подшоҳ учун ҳаж сотғун олмоқ керак» деб истаб юрур эрди, бир кимарсаға йўлуқти. Ул киши айди:

– Фалон ерда бир зоҳид бортурур. Йигирма қатла Каъбаға яёғ борибтурур ва тақи ҳаж қилибтурур ва ҳеч кишининг ошин емас, анга боринг. Ул бир ҳаж сотса, подшоҳ учун олинг.

Бориб ул зоҳидни подшоҳға олиб келдилар. Подшоҳ айди:

– Эй зоҳид, бир йўли қилғон ҳажингнинг савобин бизга сотурмисан? Зоҳид айди:

– Нега олурсиз? Султон айди:

– Минг қизил танга берайин. Зоҳид айди:

– Минг қизил танга оз турур. Султон айди:

– Эй зоҳид, оз бўлса, ўн минг қизил танга берайин. Зоҳид айди:

– Оз турур. Султон айди:

– Ўзинг на тиласанг тилагил. Зоҳид айди:

– Эй подшоҳим, бир ҳаж на бўлгай, йигирма ҳажимнинг савобини санга берайин, сан бир соат адл қилғонингнинг савобини манга берсанг. Султон айди:

– Эй зоҳид, бир соат адл қилғоннинг савоби на бўлур? Зоҳид айди:

– Бир соат адл қилғоннинг савоби одамларнинг ва фаришталарнинг ва хурларнинг ибодатидан ортуқтурур.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Чумчуқнинг уч насихатини санаб ўтинг.
2. Насихатларнинг сизнинг ҳаётингизда ҳам аҳамияти бўлиши мумкин-ми? Гуруҳда муҳокама қилинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

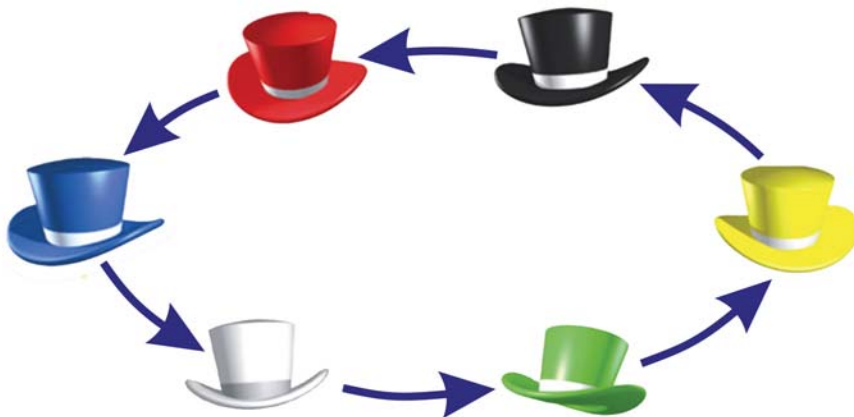

1. Жувфтлилда тенгдошларингизга фойдаси тегиши мумкин бўлган уч насихат ўйлаб топинг.
2. Ҳикояларнинг мазмунига мос келадиган мақоллар келтиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Икки иш қуймас бани одамда даҳр ичра мажол,
Бир таассуф ўткан ишга, бир доғи амри маҳол.
Одам эрсанг кўп таассуф ема ўтган иш учун,
Демагил сўзни маҳолу чекмагил андин малол» мисраларини таҳлил қилган ҳолда қиссадан ҳисса чиқаринг.
2. «Оқилнинг олти қалпоғи» усули асосида асар сюжетини умумлаштиринг.

- бадий асар мазмунини ўрганиб, гуруҳда муҳокама қиламиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- ҳикоятдан олган таассуротларимизни ёритиб берамиз.

Қози ва талаба. Бир талаба Султон Маҳмуд Ғазнавийга бир қози устидан арз қилиб боради. Талаба таҳсил учун бошқа шаҳарга кетар экан, отамерос минг танга пулини ҳамёнга солиб, муҳрлаб қозига омонат топшириб кетган эди. Келиб, олиб кўрса, ҳаммаси мис танга чиқади. Ҳеч ери тешилмаган, муҳри жойида. Қозидан сўраса: «Билмайман, муҳри жойидами, бўпти-да, нима дейсан? Хоҳласанг, қасам ичаман», – деб жавоб қилди. Султон ўйланиб қолади ва нега онт ичирмадинг, деб сўрайди. Шунда талаба, унинг онтига ишониб бўладими, қозининг қасами Лайлакники билан бирдек-ку, деб жавоб беради. Султон Лайлак ҳикоятини сўрайди. Талаба сўзлаб беради: бир куни илонлар тўпланишиб: «Келинг-

лар, бу – қисмат. Ҳар дақиқада Лайлакдан жон ҳовучлаб қочиб юрганимиздан кўра ҳар куни битта-тамит навбат билан бораёйлиги қолганларимиз хотиржам яшаб тураёйлик», – деб гапни бир жойга қўйиб, бир илонни элчи қилиб юбордилар. Лайлак рози бўлди, ҳар куни бир илондан ортиқ емасликка онт ичди. Бир оз вақт ўтиб илон болалади, лайлак эса, кичик бир илонга тўймас бўлди. Лайлак учиб бораверса, илонлар хотиржам суҳбатда, ёнларига келди-ю, икки-

тасини тирноғига олиб жўнади. Илонлар йиғилиб, арзга бордилар, ичган онтини ўртага солдилар. У: «Сизлар биласизларми, мен кимман?! Мен минора устида яшайман, масжиднинг тепасидаман, гуноҳдан қўрқмайман, шундай одамнинг онти бўладими?» – деб жавоб берган экан. Худди шу каби хоин, порахўр қозининг онти бўладими, деб ҳикоясини тугатади талаба.

Ҳикоя Султонга маъқул келади. Талабанинг мис танга солинган ҳамёнини олиб қолиб, ўзига жавоб беради. Ўйлади: талабанинг сўзи билан қозини ўлдирсам, пул учун қилди деб маломат этишлари аниқ, отим ёмонга чиқади. Ўйини топиш керак. Султон хаёлига бирдан шундай фикр келди. Ҳамён қайта тиктирилиб, тилласи алмаштириб қўйилмаганмикан. Эртасига ётган шоҳона тўшагининг ўртасидан пичоқ тортиб овга кетди. Фаррош йиғиштиришга кирса тўшак бир аҳволда. Уни ваҳима босади. Тезликда шаҳардаги энг уста тикувчини қидириб топадилар. Бир икки кун ўтказиб овдан қайтган подшо тўшакнинг тилинган жойини топа олмайди. Фаррошни тергайди. Ҳақиқат маълум бўлади: қозига ҳамённи шу уста тикиб берган экан. Сўнг султон пулчиларни қидириб топади. Улардан қози учун мис танга ясалганлигини аниқлайди. Ниҳоят султон қози билан талабани ҳузурига чақиради. Талаба арз қилади, қози даъвони рад этади. Қози ўз гапларининг тўғрилигига онт ичади. Султон қозини тикувчи уста ва пулчига юзма-юз қилади. Қози дорга осилиб, талаба унинг ўрнига қўйиладиган бўлади. Бироқ талаба султоннинг таклифини рад этади.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳикоят мазмунини гуруҳда ўрганиб муҳокама қилинг.
2. Ҳикоят қайси услубда ёзилган?
3. Ҳикоят мазмунига мос келувчи мақол-маталларни келтиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ҳикоят тимсолларига «Ичига, сиртига» усули асосида тавсиф беринг.

<i>Маҳмуд Ғазнавий</i>		<i>Қози</i>		<i>Талаба</i>	
<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>	<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>	<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>

2. Султоннинг қасамхўр қозини фош этиши сизда қандай фикрлар уйғотди?
3. Сиз ҳақиқатни тагига қандай усул билан етган бўлар эдингиз?

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Ҳикоятдан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ёритиб беринг.

1-Гап: Менинг фикримча, ...

2-Гап: ... сабабини мен бундай тушунтираман ...

3-Гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман ...

4-Гап: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки, ...

Мумтоз ҳикоя

Мумтоз ҳикоя қадим ўзбек насрининг бир шакли. Кўпинча, ҳикоя дейилганда, пайғамбарлар, афсонавийлашган тарихий шахслар, пир-муршидлар, ҳукмдорлар, фан-маданият, адабиёт-санъат соҳаларининг машҳур арбоблари ҳаёти билан боғлиқ турли ҳодисалар ҳақида битилган қисқа, ихчам насрий лавҳалар кўзда тутилади. Мумтоз ҳикояларнинг биринчи белгиси уларда ибрат хусусиятининг мавжудлигидир. Иккинчи белгиси тугал мазмунга эга бўлиши кераклигидир. Учинчи хусусияти ҳикояларнинг тили мураккаб бўлмаслиги, ифода халқ оғзаки ижодига яқин турмоғи лозимлигидир. Тўртинчидан, ҳикояларда шеърий парча бўлиши шарт эмас. Тўғри, кўпчилик ҳикояларда шеърий «ҳисса» якун топади. Лекин бу хил «ҳисса»сиз тугаган ҳикоялар ҳам кам эмас.

Такрорлаш учун саволлар

1. Хожанинг ота-боболари ҳақида кимнинг қайси асарида батафсил маълумот берилган?
 - А) Хожа «Мақсад ул-атвор»
 - Б) Ҳасанхожа Нисорий «Музакири аҳбоб»
 - С) Баҳодирхон «Баҳодири соний»
 - Д) Тўғри жавоб йўқ
2. Хожа 1529 йили ким томонидан шайхулислом этиб тайинланган?
 - А) Шайбонийхон
 - Б) Убайдуллахон
 - С) Кистан Қаро
 - Д) Муҳаммад Муҳсин Мирзо
3. Хожанинг «Мақсад ул-атвор» асари қайси асарга назира шаклида ёзилган?
 - А) Навоий «Хамса»сидаги «Фарҳод ва Ширин» достонига
 - Б) Навоий «Хамса»сидаги «Ҳайрат-ул аброр» достонига
 - С) Ганжавий «Хамса»сидаги «Ҳафт пайкар» достонига
 - Д) Ганжавий «Хамса»сидаги «Махзан ул-асрор» достонига
4. Хожа ўзининг «Гулзор» номли асари кимга бағишлаб ёзилган?
 - А) Убайдуллахонга
 - Б) Ҳусайн Бойқарога
 - С) Темур Султонга
 - Д) Кистан Қарога
5. Хожанинг «Мифтоҳ ул-адл» асари кимга бағишлаб ёзилган?
 - А) Кистан Қарога
 - Б) Шайбонийхонга
 - С) Темур Султонга
 - Д) Убайдуллахонга
6. Хожанинг Бобурга юборган мактуби кимнинг қайси асарида қайд этилган?
 - А) Хожа «Мифтоҳ ул-адл»
 - Б) Хожа «Гулзор»

- С) Ҳасанхўжа Нисорий «Музақкири аҳбоб»
- Д) Хожа «Мақсад ул-атвор»

**7. «Кундуз авқотим сенинг ҳажрингда нолон кечадур,
Кеча ҳам зулфинг каби ҳолим паришон кечадур»** деб бошланувчи ға-
зал кимнинг қаламига мансуб?

- А) Шайбонийхон
- Б) Хожа
- С) Бобур
- Д) Лутфий

**8. Пайғамбарлар, ярим тарихий – ярим афсонавий шахслар ва улар ҳаёти
билан боғлиқ қисқа ихчам лавҳалар нима деб аталади?**

- А) ҳикоят
- Б) дoston
- С) мумтоз ҳикоя
- Д) афсона

9. Мумтоз ҳикоянинг биринчи белгисини аниқланг.

- А) ибратлилиги
- Б) тасодифийлиги
- С) илоҳийлиги
- Д) тугаллиги

10. «Гулзор» асари қайси ҳукмдорга бағишланган?

- А) Темур Султон
- Б) Кистан Қаро Султон
- С) Жонибек Султон
- Д) Шайбонийхон

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР

Зар қадрин зарғар билар

«Бобур — дилбар шахс. Уйғониш даври ҳукмдорининг ҳақиқий намунасидир. У мард ва тadbиркор одам бўлган.

Бобур ўта маданиятли ва жозибали инсонлар орасида энг етук инсонлардан бири эди. У мазҳабпарастлик каби чекланишдан ва мутаассибликдан йироқ эди... Бобур санъат ва, айниқса, адабиётни севарди».

Жавоҳарлаъл Неру

- Бобурнинг ҳаёт йўли ва ижоди ҳақида билган маълумотларимизни кенгайтираемиз;
- Бобурнинг ўзбек адабиёти тараққиётида тутган ўрнини белгилаймиз;
- шоир ижоди юзасидан тадқиқот юргизамиз.

Матнолди топшириқлар: 1. «Режадан-режага» усули воситасида матнни ўрганинг. 2. Интернет манбаларидан фойдаланиб, матнга оид видеоларга томоша қилинг.

Бобур (тахаллуси; тўлиқ исми Заҳириддин Муҳаммад ибн Умаршайх Мирзо) (14.2.1483, Андижон – 26.12.1530, Агра) – ўзбек мумтоз адабиётининг йирик вакили: буюк шоир; тарихчи, географ; давлат арбоби, истеъдодли саркарда; бобурийлар сулоласи асосчиси, темурий шаҳзода.

Ҳаёти ва давлат бошқарувидаги фаолияти. Бобурнинг отаси – Умаршайх Мирзо Фарғона вилояти ҳокими, онаси – Қутлуғ Нигорхоним Мўғулистон хони ва Тошкент ҳокими Юнусхоннинг қизи эди. Бобурнинг онаси ўқимишли ва оқила аёл бўлиб, Бобурга ҳокимиятни бошқариш ишларида фаол кўмак берган, ҳарбий юришларида унга ҳамроҳлик қилган. Умаршайх Мирзо хонадони пойтахт Андижоннинг арки ичида яшар эди. Ҳоким ёз ойлари Сирдарё бўйида, Ахсида, йилнинг қолган фаслини Андижонда ўтказарди. Бобурнинг ёшлиги Андижонда ўтган. Бобур барча темурий

шахзодалар каби махсус тарбиячилар, йирик фозилу уламолар устозлигида ҳарбий таълим, фикҳ илми, араб ва форс тилларини ўрганади, кўплаб тарихий ва адабий асарлар мутолаа қилади, илм-фанга, шеърятга қизиқа бошлайди. Довюраклиги ва жасурлиги учун у ёшлигидан «Бобур» («Шер») лақабини олади.

Бобур отаси йўлидан бориб, машҳур суфий – Хожа Аҳрорга ихлос қўяди ва унинг тариқати руҳида вояга етади, умрининг охирига қадар шу эътиқодга содиқ қолади. Кейинчалик, «Бобурнома» асарида Бобур Хожа Аҳрор руҳи бир неча бор уни муқаррар ҳалокатдан, хасталик ва чорасизликдан халос этганини, энг оғир шароит-

ларда раҳнамолик қилганлигини таъкидлайди. Отаси Аҳсида бевақт, 39 ёшида фожиали ҳалок бўлгач, оиланинг катта фарзанди, 12 ёшли Бобур валиаҳд сифатида тахтга ўтиради (1494 йил июнь).

Мовароуннаҳр 15-аср охирида ўзаро низолашаётган темурий шахзодалар ёки мулкдор зодагонлар бошчилик қилиб турган, деярли мустақил бўлиб олган кўпдан-кўп вилоятларга парчаланиб кетган эди. Мовароуннаҳр тахти учун кураш авжга чиққан, турли сиёсий фитналар уюштирилмоқда эди. Бунинг устига Умаршайх Мирзога тобе бир неча бек ва ҳокимлар ёш ҳукмдорга (Бобурга) бўйсунушдан бош тортадилар. Уларнинг айримлари Бобурнинг укаларини ёқласа, баъзилари мустақиллик даъвосини қилади, яна бошқа бирлари Бобурга рақиб, бошқалари амаки, тоғаларига қўшилиб, уни жисмонан йўқотиш пайига тушади. Ўз амакиси ва тоғаси бўлмиш Султон Аҳмад Мирзо билан Султон Маҳмудхон хуружларини даф қилган Бобур ҳукмронлигининг дастлабки 2–3 йилида мавқеини мустаҳкамлаш, бек ва амалдорлар билан ўзаро муносабатни яхшилаш, қўшинни тартибга келтириш, давлат ишларида интизом ўрнатиш каби муҳим чора-тадбирларни амалга оширади. Бобурнинг дастлабки сиёсий мақсади Амир Темур давлатининг пойтахти, стратегик ва географик жиҳатдан муҳим бўлган Самарқандни эгаллаш ва Мовароуннаҳрда марказлашган кучли давлатни сақлаш, мустаҳкамлаш ҳамда Амир Темур салтанатини қайта тиклашдан иборат эди. Бу пайтда, қисқа муддат ичида Самарқанд тахтига учинчи ҳукмдор келган эди. Султон Аҳмад Мирзо вафоти (1494 йил июль) дан кейин тахтга ўтирган Султон Маҳмуд Мирзо Самарқандда давлатни 5–6 ойдан ортиқ идора этмади – қисқа муддатли касалликдан сўнг 43 ёшида вафот этди. Унинг ўрнига Бухорода ҳоким бўлган ўғли Бойсунғур ўтиради. 1495–96 йилларда Бобур

Самарқандга икки марта муваффақиятсиз юриш қилади. 1497 йил кузида у Самарқанд атрофидаги бир қанча жойларни ва 7 ойлик қамалдан сўнг Самарқандни эгаллайди, Бойсунғур Қундузга қочади. Шаҳар қамал туфайли ниҳоятда оғир кунларни бошидан кечирмоқда эди. Ҳатто эскулик дон ҳам топиш мушкул эди. Бобур қўшинни таъминлашда катта қийинчиликларга дуч келди. Навкарларидан айримлари Андижон ва Ахси томон қочиб кетадилар. Бунинг устига Андижонда қолган айрим беклар Бобурдан юз ўғириб, унинг укаси Жаҳонгир Мирзо тарафига ўтадилар. Андижондан кўнгли нотинч бўлган ва иқтисодий қийинчиликларга учраган, айни замонда оғир хасталикни бошидан кечирган Бобур Самарқандни юз кун идора этгандан сўнг, уни тарк этишга қарор қилади. Аммо Хўжандга етганда Андижон ҳам қўлдан кетиб, мухолифлар ихтиёрига ўтганини эшитади. Бобурнинг Тошкент ҳокими, тоғаси Маҳмудхон кўмагида Андижонни қайта эгаллашга уриниши натижа бермайди, Бу муваффақиятсизлик Бобур қўшинига салбий таъсир этиб, кўпчилик бек, наварлар (700–800 киши) Бобурни тарк этади. Ўзига содиқ кишилар (200–300) билан қолган Бобур маълум муддат Хўжандда тургач, Тошкентга – Маҳмудхон ҳузурига келиб, Андижонни қайтариб олиш режасини туза бошлайди. Маълум муддат ўтгач, Бобур Хўжандга қайтади, кўп ўтмай, Марғилонни қўлга киритади ҳамда Андижонни эгаллаш тadbирларини кўради. Ниҳоят, 2 йилдан сўнг (1498 йил июнь) уни қайта қўлга киритади. Бобур укаси Жаҳонгир Мирзо билан сулҳ тузиб, унинг ихтиёрида «Хўжанд сувининг Ахси тарафи вилоятларини...» қолдиради, Андижон тарафи вилоятларини ўз тасарруфига олади.

Темурийларнинг ўзаро урушлари кучайган кезларда Шайбонийхон Мовароуннахрни истило қилишга киришади. У 1499 йил Жиззах ва Самарқанд орқали Қарши ва Шаҳрисабзгача босиб боради, катта ўлжа билан Дашти Қипчоққа қайтади. Орадан кўп ўтмай, катта куч билан Мовароуннахрга қайтган Шайбонийхон Бухоро ва Қоракўлни эгаллайди (1499), Султон Али Мирзо калтабинлик билан Самарқандни Шайбонийхонга жангсиз топширади (1500). Бироқ, шаҳар аҳолиси ва зодагонларининг маълум қисми темурийлар ҳукмдорлигини тиклаш тарафдори эди. Улар Фарғона ҳокими Бобурга мактуб йўллаб, Самарқандни ишғол қилишга даъват этганлар. Бобур 1500 йил кеч кузида ўз қўшини (240 киши) билан Самарқандга етиб келгач, аҳоли унга пешвоз чиқиб, шаҳар дарвозаларини очиб беради. Шайбонийхоннинг шаҳар химояси учун қолдирган 600 нафар аскари қириб ташланади. Шайбонийхон Бухорога чекинади. Қисқа вақт ичида Самарқанднинг барча туманлари, Қарши ва Ғузор шаҳарларида Бобур ҳокимлиги эътироф этилади. Аммо шаҳарда озиқ-овқат заҳиралари тугаб, очарчилик бошланган эди. Бундан хабар топган Шайбонийхон катта куч тўплаб, яна Самарқандга юриш бошлайди. 1501 йил апрелда Зараф-

шон бўйидаги Сарипул қишлоғи яқинида бўлган жангда Бобур қўшинлари енгилади. Бобур Самарқандга чекинади. Шаҳар яна қамал қилиниб, у тўрт ой давом этади. Қамалда қолган шаҳар аҳолисининг очликдан тинкаси қуриydi, Бобур 1501 йилнинг 2-ярмида ноиложликдан Самарқандни тарк этиб, Тошкентга, Маҳмудхон ҳузурига йўл олади.

Бобур Темурийлар салтанатини ҳимоя қилиш ва уни сақлаб қолиш учун астойдил ҳаракат қилиб, Шайбонийхонга қарши бир неча йил давомида муттасил кураш олиб борса-да, аммо мамлакатда ҳукм сурган оғир иқтисодий танглик ва сиёсий парокандалик шароитида мақсадига эриша олмайди. 1503 йили Тошкент хони Маҳмудхон, Бобур ва қалмоқларнинг бирлашган қўшини Шайбонийхон томонидан Сирдарё бўйида тор-мор қилинади. Бобур Самарқанд тахти учун курашаётган пайтда Андижонни Султон Аҳмад Танбал эгаллаб олади. 1501–04 йилларда Бобур Фарғона мулкани қайтариб олиш учун Султон Аҳмад Танбал, Жаҳонгир мирзоларга қарши олиб борган кураши муваффақиятсизлик билан тугайди.

Юртдан кетиш. Темурийларнинг тўхтовсиз жанглари ва оғир солиқларидан толиққан халқ Бобурни қўлламади ва у Мовароуннаҳрни тарк этишга (1504 йил июнь) мажбур бўлади.

Бобур 200–300 навқари билан Ҳисор тоғлари орқали Афғонистонга ўтади ва у ердаги ички низолардан фойдаланиб Ғазни ва Кобулни эгаллайди. Бобур Кобулни эгаллагач, мустақил давлат тузишга жадал киришади, қўшинни тартибга келтиради, қаттиқ ички интизом ўрнатади. Кобулга, умуман Афғонистонга Бобур ўз юрти каби қаради, қурилиш, ободонлаштириш, касбу ҳунар ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ишларини бошлаб юборади. «Боғи Шаҳроро», «Боғи Жаҳоноро», «Ўртабоғ», «Боғи вафо» ва «Боғи Бобур» каби оромгоҳлар ташкил этди. Шаҳар ичидаги Боло Ҳисор қалъасини ўз қароргоҳига айлантириб, уни қайта таъмирлатди, янги иморатлар қурдирди ва оиласи билан шу қалъада яшади. Унинг Ҳумоюн, Гулбаданбегим, Комрон ва Ҳиндол исмли фарзандлари шу ерда туғилади. 1506 йил баҳорда вафот этган Қутлуғ Нигорхоним Мирзо Улуғбек шу ерда бунёд эттирган «Боғи Наврўзий»га дафн этилади.

Бобур Афғонистонда бир фотиҳ сифатида эмас, балки шу юрт, эл ободонлиги ва равнақи

учун жон куйдирган тадбирли ҳукмрон сифатида қизгин фаолият кўрсатди, унинг манфаатлари йўлида одилона ва оқилона иш тутди. Афғонистондаги амалий фаолиятига кўра, Бобур бутун Хуросон ва Мовароуннаҳрда қудратли давлат бошлиғи ва музаффар саркарда сифатида катта обрў ортира борди, минтақадаги сиёсий ҳаёт эътиборли ўринга кўтарилди. Шайбонийларнинг тобора кучайиб бораётган юришига қарши биргаликда чора кўриш масаласида Султон Ҳусайн Бойқаро барча темурий ҳукмдорлар қаторида Бобурни ҳам маслаҳат йиғинига махсус таклиф этиши ана шундай юксак нуфузни кўрсатувчи далилдир. Бобур шу таклиф бўйича Ҳиротга отланади. Ҳусайн Бойқаронинг тўсатдан вафот этишига (1506) қарамай, у Ҳиротга боради ва темурий ҳукмдорлар билан учрашиб музокаралар ўтказди. Темурий ҳукмдорларнинг бирлашиб Шайбонийхон қўшинларига тўсиқ қўйиш режалари амалга ошмайди ва тез орада бирин-кетин мағлубиятга учраб, салтанатни батамом қўлдан чиқарадилар.

1507 йил бошларида Бобур Ҳиндистонга юриш бошлайди. Аммо, бу уриниши муваффақиятсиз тугаб, яна пойтахт Кобулга қайтади.

Бобур Мовароуннаҳр ва Хуросондаги сиёсий вазият ва уруш ҳаракатларини кузатиб боради, ўз қўшинларини доимо шай тутди. Шайбонийхон Хуросоннинг йирик марказларини қўлга киритгач, Эронни забт этиш учун юриш бошлайди. Аммо, Эрон шоҳи Исмоил Сафавий билан қаттиқ тўқнашувда (1510) енгилади, ўзи ҳам Марвда ҳалок бўлади. Шоҳ Исмоил Хуросон ва Мовароуннаҳрга қўшин киритиб шайбонийларга кетма-кет шикаст етказа бошлайди. Бобур шоҳ Исмоил билан ҳарбий-сиёсий иттифок тузиб, 1511 йил баҳорида Ҳисорни, ёзида Бухорони, октябрь бошида эса Самарқандни яна қўлга киритади. Бобурнинг шиа мазҳабидаги эронийлар раъйи билан иш тутиши аҳолида норозилик туғдиради. 1512 йил 28 апрелда Кўли малик жангида Убайдулла Султон бошлиқ шайбонийлардан енгилган Бобур Ҳисор томон кетади. 1512 йил кузида Бобур шоҳ Исмоил юборган Нажми Соний лақабли лашкарбоши билан Балхда учрашиб, Амударёдан кечиб ўтиб, аввал Ҳузар (Ғузор) қалъасини олади, сўнг Қаршига юриш қилади, шаҳар узоқ муддатли қамалдан сўнг таслим бўлади, шаҳар ҳимоячилари қаттиқ жазоланади. 1512 йил 24 ноябрда Ғиждувон жангида Бобур шайбонийлардан яна енгилиб, Кобулга қайтишга мажбур бўлади. Бобур Мовароуннаҳрни эгаллаш илинжидан узил-кесил умидини узади ва бутун эътиборини Ҳиндистонга қаратади.

1519 йил баҳорига келиб Бобур Ҳиндистонни забт этиш режаларини амалга оширишга киришади ва кейинги 5–6 йил давомида бир неча юришлар уюштиради. Ниҳоят, 1526 йил апрелда Панипатда асосий рақиби, Деҳли султони Иброҳим Лўдийнинг юз минг кишилиқ қўшинини 12 минглик аскари билан тор-мор қилади ҳамда Деҳлини эгаллайди. Орадан кўп ўтмай,

иккинчи йирик ҳинд саркардаси Рано Санго устидан ҳам зафар қозониб, Шимолий Ҳиндистоннинг Бенгалиягача бўлган қисмини ўзига бўйсундиради. Аграни ўзига пойтахт сифатида танлаган Бобур катта қурилиш ва ободончилик ишларини бошлаб юборади. Шу тариқа Бобур Ҳиндистонда уч ярим асрга яқин ҳукм сурган қудратли бобурийлар сулоласига асос солади. Бобур Ҳиндистонда ҳам, худди Афғонистонда бўлганидек, кўплаб ижтимоий хайрли ишларни амалга оширди, мамлакат тараққиётига жиддий таъсир кўрсатди. Тарқоқлик ва парокандаликка, ўзаро ички низо, қирғинларга барҳам бериб, вилоятларни бирлаштирди, марказлашган давлатни мустаҳкамлаш ва юртни ободонлаштиришга, илму ҳунар ва деҳқончиликни ривожлантиришга катта эътибор қаратди. Қурилиш ишларига бошчилик қилди.

Ижодий фаолияти. Бобурнинг ўз гувоҳлигига кўра, шоир сифатида ижодий фаолияти Самарқандни иккинчи марта эгаллаган вақтда бошланган; «Ул фурсатларда бирор иккирар байт айтур эдим», деб ёзади у. Бобур Самарқанддалигининг илк ойларида Алишер Навоий ташаббуси билан улар ўртасида ёзишма бошланади. Бобур атрофида ижодкорлар тўплана бошлаши ҳам шу йилларга тўғри келади. Жумладан, Биноий, Абулбарака ва Бобур ўртасидаги рубоий мушоираси Самарқанддаги қизгин адабий ҳаётдан дарак беради. Умуман, давлат арбоби ва кўп вақти жангу жадалларда ўтган саркарда сифатида ижтимоий фаолиятининг энг қизгин даврида ҳам, шахсий ҳаёти ва давлати ниҳоятда мураккаб ва хатарли шароитда қолган чоғларида ҳам Бобур ижодий ишга вақт топа билган, илм, санъат ва ижод аҳлини ўз атрофига тўплаб, ҳомийлик қилган, уларни рағбатлантирган.

Ўтмиш адабиёт ва тарих, мусиқа ва санъатдан яхши хабардор бўлган, диний таълимотга чин ихлос қўйган Бобур ҳар доим олиму фозиллар даврасида бўлди, хусусан ижод аҳлига, касбу ҳунар соҳибларига самимий эҳтиром кўрғазиб ҳомийлик қилди, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириб турди. Ижод ва санъат аҳлига бундай меҳрли муносабат асло бежиз бўлмаган. Бобур табиатан ижодкор эди. Йигитлик йилларидан бошлаб то умрининг охиригача самарали ижодий иш билан шуғулланди, ҳар қандай шароит ва вазиятларда ҳам ижоддан тўхтамади, натижада, ҳар жиҳатдан муҳим бой илмий ва адабий мерос қолдирди.

Бобур 18–19 ёшларида рубоий ва ғазаллар ёза бошлаган. Унинг «Топмадим» радифли ғазали ва «Ёд этмас эмиш кишини ғурбатда киши» мисраси билан бошланувчи рубоийси ўша йиллардаги ҳаёти билан боғлиқ.

Бобурнинг улкан санъаткорлиги шундаки, шахсий кечинмаларини жиддий умумлашма даражасига кўтара олади ва натижада асарларида олға сурилган ғоялар умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилади. Бобур ижодида, хусусан, шеъриятида киндик қони тўкилган она юрти-ни дил-дилдан қўмаш, унинг тупроғига талпиниш, ғариблик азобларидан

ўтли ҳасрат, ёру диёр соғинчи ва висол илинжи, тақдир зарбалари ва турмуш уқубатлари, замона носозликларидан нола бадийи таҳлил этилади.

Бобур ижодида ишқ-муҳаббат, севги-садоқат, висол ва ҳижрон мавзуси ҳам салмоқли ўрин тутати. Унинг ғазал ва рубойларида, туюқ ва маснавийларида маъшуқанинг мафтункор гўзаллиги, беқиёс хусну латофати, шарқона одобу ахлоқи, нозу карашмаси енгил ва ўйноқи, мусиқий ва равон мисраларда катта маҳорат билан тараннум этилади.

Бобурнинг ўз шеърий асарларини тўплаб, девон ҳолига келтирган санани кўрсатувчи аниқ тарихий маълумотлар маълум эмас. Аммо «Бобурнома»нинг 1518–19 йиллар воқеалари баёнига бағишланган фаслида Бобур девонини Қобулдан Самарқандга юборганлиги

тўғрисида сўз боради. Демак, шу йилларда унинг девонига тартиб берилган ва мазкур девон Мовароуннаҳрда ҳам тарқалган.

Ҳозирда унинг 119 ғазали, бир масну шеъри, 209 рубойи, 10 дан ортиқ туюқ ва қитъалари, 50 дан ортиқ муаммо ва 60 дан зиёд фардлари аниқланган. Девони таркибида умумий ҳажми 270 байтдан иборат 8 маснавий ҳам ўрин олган.

Ҳиндистон юришлари даври (1521)да Бобур «Мубаййин» асарини яратди. Маснавий тарзида ёзилган, ислом ҳуқуқшунослиги ва шариат ақидаларига бағишланган бу асарда Мовароуннаҳр ва Ҳиндистонга оид ўша давр ижтимоий-иқтисодий ҳаёти бўйича қизиқарли маълумотлар ҳам жамланган. Валиаҳд Ҳумоюн ва Комрон Мирзоларга дастуруламал сифатида мўлжалланган «Мубаййин»да, айни замонда, намоз, закот ва ҳаж зиёрати тўғрисида ҳам шаръий мезонлар баён қилинган. Шу йилларда Бобур Шарқ шеъриятининг асосий масалаларидан бири аруз вазни, унинг назарияси ва амалиётига оид илмий рисоласини яқунлайди. Бобур номини дунёга машҳур қилган шох асари «Бобурнома» устидаги ижодий ишини 1518–19 йилларда бошлаган. Бобурнинг юқорида келтирилган асарларидан ташқари, «Хатти Бобурий», шунингдек мусиқа санъати ва ҳарб ишларига махсус бағишланган қатор рисоалари ҳам бўлган. Аммо кейинги икки асар матни ҳануз топилган эмас. «Хатти Бобурий»да муаллиф араб алифбосини таҳрир этиб, ёзувни соддалаштириш ва осонлаштириш мақсадида уни туркий тил ва талаффуз мезонларига мослаштирган.

1526 йил 21 декабрда Бобурга қарши суиқасд уюштирилади. Маҳв этилган Иброҳим Лўдийнинг онаси ошпазлар билан тил бириктириб, унинг овқатига заҳар қўштиради. Шунинг асоратими ёки қўп йиллик машаққатли ва қўнимсиз ҳаёт таъсирими, ҳар ҳолда кейинги йилларда Бобур тез-тез касалга чалиниб туради. 1527 йил октябрда Бобур яна хасталикка учрагач, умрининг охирида қолганини ҳис этади. Шунда Бобур ўзи эътиқод қўйган Хожа Аҳрор Валий руҳидан нажот тилаб, ихлос билан унинг насрда битилган «Волидия» асарини шеърӣ таржима қилади. Бобурнинг моҳир таржимон сифатидаги қобилияти намоён бўлган 243 байтли бу асар катта ижодий илҳом билан жуда қисқа муддатда якунланган. Бобурнинг ўз эътирофича, таржима тугаши ҳамоноқ батамом соғайиб кетган. Бу йилларда у «Бобурнома» фасллари устида ишлашни давом эттирди, янги янги ғазал, рубоӣлар яратди, ўз ибораси билан айтганда, «Ҳиндистонга келгали айтқон ашъорни» тартибга солиб, шунингдек, «Волидия» таржимасини, «Хатти Бобурий» билан битилган намуна ва қитъаларни Мовароуннаҳр ва Афғонистонга, Ҳумоюн, Хожа Қалон, Ҳиндол ва бошқаларга юборди. Ҳумоюн Мирзога аталган ижтимоӣ-ахлоқӣ масалаларни таҳлил этувчи машҳур мактуби ҳам Бобур ижодий фаолиятининг ёрқин қирраларидан бири бўлди. Бир неча муддат олдин подшоликни Ҳумоюнга топширган Бобур 47 ёшида ўзи асос солган салтанат пойтахти Аграда вафот этди ва ўша ерда дафн этилди, кейинчалик (1539), васиятига мувофиқ ҳоки Кобулга келтирилиб, ўзи бунёд эттирган «Боғи Бобур»га қўйилди.

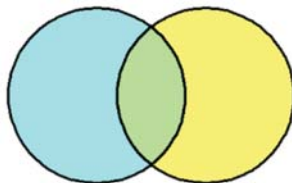
ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Кластер» усули воситасида Бобур ҳақида билган маълумотларингизни келтиринг.

2. «Венн диаграммаси» асосида Бобурни шоҳ ва шоир сифатида тавсифланг.

3. Харитадан Бобур ҳукмронлик қилган давлатларни белгиланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Қуйидаги жадвал асосида Бобурнинг ўзбек адабиёти тараққиётида тутган ўрнини белгиланг.

Шоҳ сифатидаги фаолияти	
Бобур – саркарда	
«Бобурнома» асари	
Лирик жанрдаги асарлари	
Илмий асарлари	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Муҳокама учун очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг, ҳамда гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.
2. «Биз билган ва билмаган Бобур» мавзусида тақдимот ўтказинг.
3. «Бобур ижодининг буюклиги нимада?» мавзусида эссе ёзинг.

БОБУР ЛИРИКАСИ

Зар қадрин заргар билар

«Бобур — дилбар шахс. Уйғониш даври ҳукмдорининг ҳақиқий намунасидир. У мард ва тadbиркор одам бўлган. Бобур ўта маданиятли ва жозибали инсонлар орасида энг етук инсонлардан бири эди. У мазҳабпарастлик каби чекланишдан ва мутаассибликдан йироқ эди... Бобур санъат ва, айниқса, адабиётни севарди».

Жавоҳарлаъл Неру

- бадиий асарда ифодаланган асосий мазмун-ғояни аниқлаймиз;
- асардан олинган парчаларни таҳлил қиламиз, мавзу ғоясини очишдаги аҳамиятини тушунтирамиз;
- бадиий асарни санъатнинг бошқа асарлари билан ўхшаш ва фарқли жиҳатларини тавсифлаган ҳолда қиёслаймиз.

ҲАЗАЛЛАРИ

Хазон яфроғи янглиғ гул юзунг ҳажрида сарғардим,
Кўруб раҳм айлагил, эй лоларух, бу чехрайи зардим.

Сен, эй гул, қўймадинг саркашлигингни сарвдек ҳаргиз,
Оёғингга тушуб барги хазондек мунча ёлбардим.

Латофат гулшанида гул киби сен сабзу хуррам қол,
Мен арча даҳр боғидин хазон яфроғидек бордим.

Хазондек қон ёшим, сориг юзимдин эл танаффурда,
Ба ҳар ранге, биҳамдиллоҳ усусдин ўзни қутқордим.

Не толиъдур мангаким ахтари бахтим топилмайдур,
Фалак авроқини ҳар нечаким дафтардек ахтардим.

Улуснинг таъну таърифи манга, Бобур, баробардур,
Бу оламда узумни чун ёмон-яхшидин ўткардим.

* * *

Ғурбатта ул ой ҳажри мени пир қилибтур,
Ҳижрон била ғурбат манга таъсир қилибтур.

Мақдур боринча қилурам саъйи висолинг,
То Тенгрини, билмонки, не тақдир қилибтур.

Тақдирдур ул ёну бу ён солғучи, йўқса,
Кимга қаваси Санбалу Татйир қилибтур?

Бу Ҳинд ери ҳосилидин кўп кўнгул олдим,
Не судки, бу ер мени дилгир қилибтур.

Сендин бу қадар қолди йироқ – ўлмади Бобур,
Маъзур тут, эй ёрки, тақсир қилибтур.

* * *

Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим.

Жонимдек ўзга жонни дилафгор кўрмадим,
Кўнглим киби кўнгулни гирифтор топмадим.

Усрук кўзига токи кўнгул бўлди мубтало,
Ҳаргиз бу телбани яна ҳушёр топмадим.

Ночор фурқати била хўй этмишам, нетай,
Чун васлиға ўзумни сазовор топмадим.

Бори борай эшигига бу навбат, эй кўнгул,
Нечаки бориб эшигига бор топмадим.

Бобур, ўзунгни ўргатакўр ёрсизки, мен
Истаб жаҳонни, мунча қилиб, ёр топмадим.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Бобур ғазалларидаги асосий мавзу нима?
2. «*Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим*» ғазалида шоирнинг ўз
ҳаёти қай даражада акс этган?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Топмадим» ғазалини қуйидаги чизма асосида таҳлил қилинг.

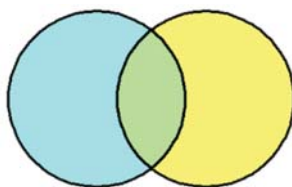

2. «Не толиғдур мангаким ахтари бахтим топилмайдур,
Фалак авроқини ҳар нечаким дафтардек ахтардим» мисралари
Бобур шахсининг қайси жиҳатларини акс эттиряпти?

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Бобур ғазалларининг ўзига хослиги нимада деб ўйлайсиз?
2. «Венн диаграммаси» воситасида Навоий ва Бобурнинг «Топмадим» ғазалларини қиёсланг.

- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- шоир рубойларида унинг таржимаи ҳолига хос унсурлар қандай ўрин тутишини аниқлаймиз;
- бадиий материал, адабий атамаларга таяниб, аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

Сочининг савдоси тушти бошима боштин яна,
Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қоштин яна.

Мен ҳуд ул тифли паривашға кўнгул бердим вале,
Хонумоним ногаҳон бузулмағай боштин яна.

Юз ямонлиғ кўруб ондин, телба бўлдунг, эй кўнгул,
Яхшилиғни кўз тутарсен ул париваштин яна.

Тош урар атфол мени, уйида фориг ул пари,
Телбалардек қичқирурмен ҳар замон тоштин яна.

Оёғим етганча Бобурдек кетар эрдим, нетай,
Сочининг савдоси тушти бошима боштин яна.

РУБОЙЛАР

Беқайдмену ҳароби сийм эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштирур лаим эрмасмен.
Кобулда иқомат этти Бобур дерсиз,
Андоқ демангизларки, муқим эрмасмен.

* * *

Кўнгли тилаган муродиға етса киши,
Ё барча муродларни тарк этса киши.
Бу икки муяссар ўлмаса оламда,
Бошини олиб бир сориға кетса киши.

* * *

Толеъ йўқи жонимға балолиғ бўлди,
Ҳар ишники, айладим – хатолиғ бўлди.
Ўз ерни қўйиб, Ҳинд сори юзландим,
Ё Раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди?!

* * *

Рафтори-ю қаддиға равоним садқа,
Бир боқишиға икки жаҳоним садқа,
Оғзи-ю белиға буду нобудим сарф,
Кўзи-ю лабиға жисму жоним садқа.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ғазал ва рубойларни ифодали ўқинг.
2. Бобур рубойларига хос хусусиятларни кўрсатиб беринг.
3. Рубойлардан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ ўринларни аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Шоир рубойларида унинг таржимаи ҳолига хос унсурлар қандай ўрин тутиши ва бунинг шеърлари бадииятига таъсирини изоҳланг.
2. «Беқайдмену ҳароби сийм эрмасмен» деб бошланувчи рубойнинг ғояси, қаҳрамон тимсолини очишда композиция ролини аниқланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Сочининг савдоси тушти...» ғазалини «*Адабий давра*» усули бўйича таҳлил қилинг.
 - а) таҳлил қилиш – ғазал мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
 - б) аниқлаш – ғазалнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далил-лаш;
 - в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш.
 - г) хулосалаш – асарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.
2. «Сатрларда инсон тақдири» мавзусида ижодий иш ёзинг.

ТУЮҚЛАР

- туюқ ва қитъа жанри ҳақида билган маълумотларингизни айтамиз;
- муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб далиллаймиз;
- бадий асарларнинг ҳиссий таъсирчанлигига баҳо берамиз.

Васлдин сўз дерга йўқ ёро манга,
Ҳажр аро раҳм айлагил, ёро, манга.
Ўқунг этти кўп ёмон ёро манга,
Мархами лутфунг била ёро манга.

* * *

Улки, ҳар кўзи ғазоли Чиндурур,
Қошида пайваста онинг чиндурур.
Чунки кўп ёлғон айтти ул манга,
Ғар десам ёлғончи они чиндурур.

* * *

Мени беҳол айлаган ёр ойдурур –
Ким, онинг васли менга ёройдурур.
Ғар висоли бўлмаса, кетар ерим
Ё Хуросон, ё Хитой, ё Ройдурур.

дИТЪАЛАР

Эй аларким, бу Ҳинд кишваридин
Бордингиз англаб ўзга ранжу алам.
Кобулу хуш ҳавосини соғиниб,
Ҳинддин гарм бордингиз ул дам.
Кўрдингиз – топтингиз экин анда
Ишрату айш бирла нозу ниам?
Биз доғи ўлмадуқ, бихамдиллоҳ,
Ғарчи кўп ранж эди-ю, беҳад ғам.
Ҳаззи нафсий, машаққати баданий,
Сиздин ўтти-ю, ўтти биздин ҳам.

* * *

Даврон ғами била ситамини унуттурур
Ул сабзчеҳра ёр хаёли аладдавом.
Ҳижронида хаёл эта олмон, бу турфаким,
Васлида ҳам хаёл агар бўлса, борча хом.

Васфида хомлик агар ўлса, не ғамдурур,
 Чун дафъ этар хаёли ғаму ғуссани тамом.
 Чун ёри роздор қилурман сени хаёл,
 Асрор фош айлама зинҳор, вассалом!

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Туюқ ва қитъа жанри ҳақида билган маълумотларингизни айтинг.
2. Шоир бу жанрларда акс эттирган асосий ғоя нима?
3. «Эй аларким, бу Ҳинд кишваридин
 Бордингиз англаб ўзга ранжу алам» мисраларида шоир ҳаётининг қайси жиҳатлари акс этган?
4. Шеърлардан бир шаклдаги сўзларни ажратиб, иш дафтарларингизга ёзиб олинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб далилланг.
2. Қуйидаги жадвал асосида шоир қитъаларида ифодаланган мазмун-ғояни изоҳланг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	
Фойдаланилган бадиий тасвир воситалари	
Байтларнинг тарбиявий аҳамияти	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Бобурнинг туюқларини Навоий туюқлари билан қиёсланг.
2. Бобур ижодининг серқирралиги ҳақида маъруза тайёрланг.

Такрорлаш учун саволлар

1. *Лабинг бағримни қон қилди, кўзимдин қон равон қилди,
Нечун ҳолим ямон қилди, мен андин бир сўрорим бор.*
Ушбу байтда қайси шеърӣ санъатдан моҳирона фойдаланилган?
А) тажнис
Б) таносуб
С) тарсеъ санъати
Д) ҳасби ҳол
2. *Висолинким тилармен нозини хуш тортқил, Бобур
Ки, олам боғида топмоқ гули беҳор мушкулдур.*
Байтда қўлланган беҳор сўзининг маъносини аниқланг.
А) беор

- Б) ҳидини топмоқ
- С) тиконсиз
- Д) ҳусн

3. *Сендек менга бир ёри жафокор топилмас,
Мендек сенга бир зори вафодор топилмас.*
Бобур юқоридаги байтда қандай шеърий санъатлардан фойдаланган?

- А) таносуб, тазод
- Б) тажнис, тарсеъ
- С) ташбеҳ, ҳасби ҳол
- Д) тазод, тарсеъ

4. *Беқайдмен-у хароби сийм эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштирур лаим эрмасмен.
Кобулда иқомат қилди Бобур дерсиз,
Андоқ демангизки, муқим эрмасмен.*
Ушбу рубоийдаги ажратиб кўрсатилган сўзлар қандай маъно ифодалаган?

- А) эркин, танга, яшаб қолмоқ, турғун
- Б) лоқайд, тирик, очкўз
- С) лоқайд, фақир, хасис
- Д) тўғри жавоб берилмаган

5. *Тўзиб эрди навкари Бобурнинг,
Эриб эрди жигари Бобурнинг.*
Ушбу байтда қандай шеърий санъат қўлланган?

- А) тарсеъ
- Б) жонлантириш
- С) истиора
- Д) ўхшатиш

6. Бобурнинг бизгача етиб келмаган асарлари қайси қаторда тўғри берилган?

- А) «Чоргоҳ», «Мубаййин ул-закот»
- Б) «Чоргоҳ», «Ҳарб иши»
- С) «Ҳарб иши», «Муסיқа илми»
- Д) «Чоргоҳ», «Волидия»

7. Бобурнинг таржима асари қайси қаторда берилган?

- А) «Зафарнома»
- Б) «Волидия»
- С) «Тухфат ул-афкор»
- Д) «Фиҳи ма фиҳи»

8. *«Аксар ялангоёқ юрар эдим, ялангоёқ кўп юрганимдин оёқларим андоқ бўлиб эдиким, тоғ ва тош тафовут қилмас эрди».*

Ушбу таржимаи ҳол муаллифини аниқланг.

- А) Аҳмад Танбал
- Б) Бобур
- С) Ялангтўшбий
- Д) Шайбонийхон

9. Бобурнинг солиқ ишларига бағишлаб ёзган асарини аниқланг?

- А) «Вақфия»
- Б) «Мухтасар»
- С) «Мубаййин ал-закоат»
- Д) «Ҳарб иши»

10. 1526 йилнинг 12 декабрда Бобур ҳаётида қандай воқеа содир бўлди?

- А) онасидан айрилди
- Б) заҳарланди
- С) Ҳиндистонни қўлга киритди
- Д) Самарқандни қўлга киритди

11. Хўжа Аҳрор Валийнинг Бобур томонидан шеърий йўлда таржима қилинган асари қандай номланади?

- А) «Волидия»
- Б) «Ҳилолия»
- С) «Воқеанома»
- Д) «Ҳидоя»

12. Бобурнинг нечта девони бор?

- А) 2 та
- Б) 3 та
- С) 4 та
- Д) 1 та

13. Бобурнинг бизгача етиб келган шеърларининг сони қанча?

- А) 219 та
- Б) 300 дан ортиқ
- С) 400 дан ортиқ
- Д) 360 га яқин

14. Бобурнинг бизгача нечта ғазал ва нечта рубойи етиб келган?

- А) 119 та ғазал, 230 та рубой
- Б) 230 та ғазал, 109 та рубой

- С) 231 та ғазал, 169 та рубой
- Д) 119 та ғазал, 231 та рубой

15. Бобур қайси жанрларда баракали ижод қилган?

- А) туюқ, қитъа, муаммо, муашшах
- Б) муашшах, қитъа, рубой, фард
- С) туюқ, қитъа, муаммо, фард, маснавий
- Д) ғазал, рубой, муашшах, туюқ

16. «Вақоеъ» номи билан юритилган машхур асар қайси қаторда тўғри берилган?

- А) «Гулзор»
- Б) «Хумоюннома»
- С) «Бадоеъ-ул вақоеъ»
- Д) «Бобурнома»

17. «Бобурнома» асарида қайси шаҳарлар ҳақида маълумот берилган?

- А) Хуросон, Қобул, Қандаҳор, Ғазна, Ҳиндистон
- Б) Хоразм, Фарғона, Аҳси, Ўш
- С) Самарқанд, Андижон, Фарғона, Деҳли
- Д) Деҳли, Калкутта, Қобул, Ғазна

18. «Бобур феъли-сажиясига кўра Цезарга қараганда севишга арзигуликдир» таърифи муаллифини аниқланг.

- А) Аннет Бевирижхоним
- Б) Эдуард Холдинг
- С) Павел де Куртейн
- Д) Жавоҳарлал Неру

19. Бобур девонидан қанча рубой ўрин олган?

- А) 175 та
- Б) 200 та
- С) 231 та
- Д) 185 та

20. Бобур лирикасида қайси жанр етакчи мавқега эга?

- А) ғазал, туюқ
- Б) рубой, қитъа
- С) ғазал, рубой
- Д) туюқ, фард

БОБОРАҲИМ МАШРАБ

- шоир шахсияти ва ижодига оид маълумотларни ўзлаштирамиз;
- Машраб ижодининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатамиз;
- аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

Матнолди топшириқлар:

1. Интернетдан «Машраб» ҳужжатли-бадиий фильмни томоша қилинг.
2. Матнни «Жигсо» усули асосида ўрганинг.

Улуғ ўзбек шоири, тасаввуф адабиётининг етук намояндаси Бобораҳим Машраб 1653 йили Мулла Вали оиласида дунёга келган. Мулло Бозор Охунд қўлида ўқиган. 1665 йилда Қашқарга Офоқ Хўжа ҳузурига бориб билимини янада чуқурлаштиради. 1673 йилдан бошлаб умрининг охиригача қаландарларча ҳаёт кечиради. 1711 йили Балх ҳокими Маҳмуд Қатағон томонидан дорга осилади.

Машраб отадан ёш етим қолади, оиланинг моддий қийинчиликлари янада ортади. Онаси ип йигириб тирикчилик ўтказади. Машраб дин асослари ва фалсафадан яхши хабардор бўлган Сўфи Эшон Мулла Бозор Охунд (хўжа Убайдулло

ло) қўлида диний таълим олади, сўфий тариқатлар бўйича билимини оширади, форсий тилни ўрганади.

Тахминан 1665 йилларда Мулла Бозор Охунд тавсиясига кўра, ўша замонда катта обрўга эга бўлган йирик дин арбоби қашқарлик Ҳидоятулло Офоқ Хожа эшон ҳузурига боради. Шоир адабий меросидаги диний мазмун ва тасаввуфий йўналиш руҳидаги шеърларнинг кўпчилиги қисми Офоқ Хожа даргоҳида ва унинг тарғибот-сабоқлари таъсирида яратилган. Офоқ

Хожа шахсий хислат-фазилатларини мадҳ этувчи, уни «пиру раҳбар» деб тан олувчи байт, мисралар мужассам бўлган ғазал ва мухаммаслар ҳам («Кошки», «Ўзум» радифли ғазаллар, «Қолмади» радифли мухаммас) шу муридлик йиллари маҳсулидир.

Машраб тахминан 1672–73 йилларда Офок Хожа даргоҳини тарк этади. Қиссаларда қайд этилишича, бунга Машрабнинг пири даргоҳидаги канизакларнинг бирига кўнгил қўйгани, севиб-севилгани сабаб бўлган. Аммо Машрабнинг оғир жисмоний жазоланиб қувилиши заминидида пир билан мурид ўртасида жиддий ғоявий зиддиятлар бўлган дейилса, ҳақиқатга мувофиқ бўлади.

Машраб пири даргоҳидан кетгач, деярли 40 йиллик умрини доимий сафарда, турли ўлкаларда дарбадарликда ўтказди. Қўнимсиз ҳаётга юзланган шоир, асосан, ижодий иш билан шуғулланади. Оддий халқнинг қашшоқ ҳаёти, зулму ситам остидаги оҳу нолаши шоир қалбини ларзага солади («Дили тиғи ситамдин пора бўлгон халқни кўрдум»...).

Машрабнинг қолдирган адабий мероси хусусида ҳам аниқ маълумот берувчи манба йўқ. Унинг ўз асарларини тўплаб, девон ёки бирор мажмуа тузганлиги маълум эмас. Фақат «Девони Машраб», «Девонаи Машраб», «Эшони Машраб», «Ҳазрати шоҳ Машраб» номлари остида халқ орасида қўлёзма ва тошбосма шаклида тарқалган қиссалардагина (уларнинг ким томонидан ва қачон тузилганлиги номаълум) шоирнинг ҳаёт йўли ва ижодий фаолияти маълум тартиб ва изчилликда баён этилади, шу жараёнда асарларидан намуналар ҳам келтирилади. Қиссалар кейинчалик ўзгартириш ва тузатишларга дуч келган, турли тўқималар, янги-янги ривоят, нақллар, саргузашт ва латифасимон лавҳалар билан тўлдирила борилган. Натижада қиссаларда тарихий Машраб ва унинг ижтимоий ва ижодий фаолияти халқ тасаввуридаги тўқима Машраб ҳамда у ҳақидаги саргузашт – ривоятлар билан қоришиб кетган. Шундай бўлса-да, Машраб ҳақидаги қиссалар шоир ҳаёт йўлини нисбатан тўла ва босқичма-босқич баён этувчи, шунингдек, яратган асарларининг кўпгина қисмини ўзида жамловчи адабий-тарихий манба сифатида илмий аҳамият касб этади.

Машрабнинг моҳиятан инсон қадри-шарафи ва маънавий камолотини улуғлашга, эзгулик ва гўзалликни мадҳ этишга бағишланган шеърый меросида ғазал, мустазод, мурабба, мухаммас, мусаддас, мусабба, маснавий, рубоий, таърих каби жанр турларида битилган етук намуналарни учратамиз. Аммо Машраб аввало моҳир ғазалнавис ҳамда кўплаб шўх ва жарангдор мустазодлар, ўйноқи ва жозибадор мурабба ҳамда халқ ғаму ҳасратига ҳамдардлик ҳисси билан йўғрилган мухаммаслар ижодкори сифатида кенг

довруғ чиқарган. Машрабнинг жуда кўп ғазаллари халқ қўшиқларидек содда ва жарангдор, жўшқин ва таъсирчандир.

Машраб ўзбек адабиёти тарихида энг кўп мустазод ёзган ижодкорлардан бири. Шоир мустазодлари ҳам, худди ғазаллари каби, шўх ва жарангдор, нафис ва завқбахшдир.

Мумтоз шеъриятда мураббаъ турининг узил-кесил мустаҳкамланиши ва такомилида Машраб ижодининг ўрни катта.

Машрабнинг романтик кўтаринкилик руҳи уфуриб турган асарларини адабиёт тарихида мураббаъ турида яратилган энг етук намуналар жумласига киритиш мумкин. Машрабнинг ғазал, мустазод ва мураббаъларида ишқ-муҳаббат, вафо, садоқат мавзуи етакчи ўринда турса, мухаммас ва мусаддасларида чуқур ижтимоийлик устунлик қилади, тақдирнинг кемтиклиги ва ҳаётнинг носозликларидан, давр (чарх, фалак) ва адолатсиз муҳитнинг шахс бошига тинимсиз келтираётган жабру жафосидан шикоят, таъқиб-таъйиқидан норозилик дардли мисраларда, аммо қатъий ва кескин ифодаланади. Машраб қолдирган ижодий меросда диний ва тасаввуфий ғоялар ҳам, ўша замонда кенг тарқалган қаландарлик тариқатининг айрим оҳанг таъкидлари ҳам сезиларли ўрин эгаллайди.

Машраб форс тилида ҳам бир неча шеърый турларда етук намуналарни яратган. Машраб ижоди кейинги асрлар адабиётига сезиларли таъсир кўрсатган. Нодира, Ҳувайдо, Қорий, Фурқат, Ҳамза каби шоирлар унинг ғазалларига тахмис ва назиралар боғлашган.

Машраб қолдирган адабий мерос тўла аниқланиб, ўрганилган эмас. Баъзи тадқиқотчилар жуда кўп шеърый ҳикоят ва ғазалларни ўзида жамловчи «Мабдаи нур» номли йирик асарни шоирга нисбат берадилар.

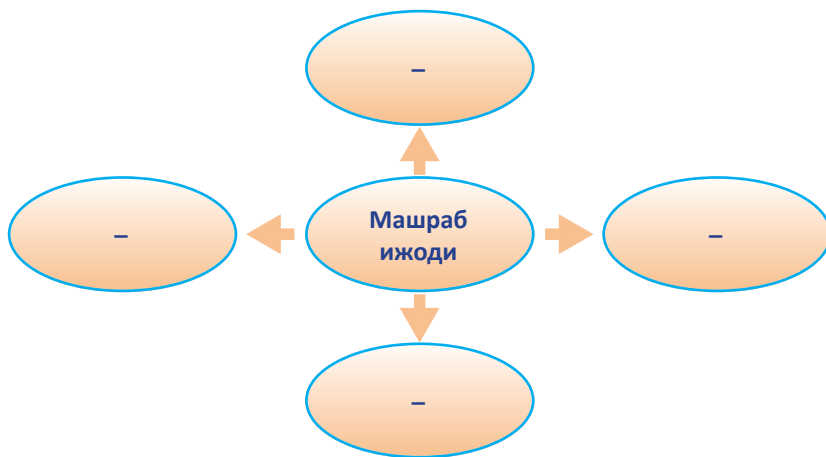
ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Машраб ҳақида эшитган ривоятларингизни келтиринг.
2. Шоир ижодининг чўққиси сифатида қайси асарларини кўрсатиш мумкин?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Тўплаштириш» усули асосида Машраб ижодининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатишга урининг.

2. Машраб ва тасаввуф ҳақида фикр юритинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Елпиғич» усули воситасида гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.
2. Машраб ҳаёти ва ижоди бўйича тадқиқот ўтказинг.

ҒАЗАЛЛАРИ

Зар қадрин заргар билар

Машраб ғазаллари бу – ишқ навоси,
Хурликка ошuftа исён садоси,
Олов денгизида поклик ғаввоси,
Ўлимга тик борган ҳаёт шайдоси,
Балки шунинг учун афсона Машраб,
Эл аро ўчмас ном-девона Машраб.

Ф. Абдуқаҳҳорова

- Машраб ғазалларининг асосий ғоясини аниқлаймиз;
- ғазаллардаги лирик қаҳрамонларни уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- Машрабнинг тасаввуфий ғоялари бўйича тақдимот ўтказамиз.

ХОҲИ ИНОН ХОҲИ ИНОНМА

Сенсан севарим, хоҳи инон, хоҳи инонма,
Қондур жигарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Ғам шоми фироқингда кабоб этти фалакни
Оҳи саҳарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Ногаҳ сари зулфунг сори бўлдум санга мойил,
Эй тожи сарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Лаълинг ғамидин кўнглум эрур ғунча киби қон,
Гулбарги тарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Заҳри ғами ҳажринг мени ўлдурғали етти,
Эй лабшакарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Машраб, бўлубон кўйинга чун барқи тажалли,
Қолмай асарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

МАШРАБМАН

Санамнинг ишқида тинмай юруб, оввора Машрабман,
Кўзи ёшлиғ, қади хамлиғ, дили садпора Машрабман.

Кўнгулда заррача дунёни меҳри бўлмайин менда,
Сени деб икки оламдин кечиб, безора Машрабман.

Ўлиб кетсам, лаҳад ичра сўнгатдин кетмагай дардинг,
Жаҳонда топмадим чораки, мен – бечора Машрабман.

Анодин қай куни бўлдум, сенинг ишқингда оҳ урдум,
Муҳаббат даштида юрган бўлуб оввора Машрабман.

Муҳаббат жомидин май туттилар, ичмасга чорам йўқ,
Кўзумдин қон ёшим тинмай оқар, хунбора Машрабман.

Бошимга минг бало келса, тиларман васлин, эй зоҳид,
«Тилим кессанг, тўёрим йўқ, – деган, – дийдора» Машрабман.

Халойиқлар мени қувлар, ёмон деб ҳар шаҳар борсам,
Ажаб мардуд, ажаб махрум, ажаб сангсора Машрабман.

Ўзумни халқ аро ихфолиғимни ҳеч киши билмас,
Дилу жоним фидо айлаб, ажаб айёра Машрабман.

Мени девона Машрабга муҳаббатдин баён айланг,
Намозу рўзадин фориг бўлуб сайёра Машрабман.

МЕН НОЛА ҚИЛАЙ ШОМУ САҲАР...

Мен нола қилай шому саҳар дод, эшигингда,
Жонимни берай, шўхи паризод, эшигингда.

Ул лолаву райҳону суман, тоқа қизил гул,
Ҳам сарв букулди, қади шамшод эшигингда.

Хўбони жаҳон бўлса тақи Юсуфи Канъон,
Султонун амир бандаё, озод эшигингда.

Зулфинг сени бу жонима юз доми балодур,
Жоним қуши сайд ўлди чу сайёд эшигингда.

Олам бориси лаззати ҳуснунгни топибдур,
Гирёну фиғон, нолаву фарёд эшигингда.

Савдойи муҳаббатга тушубман сени излаб,
Ўлтурди ғаминг, кўзлари жаллод, эшигингда.

Ашким тўқубон ҳажру ғамингда кеча-кундуз,
Вайрона ватан – манзул обод эшигингда.

Ул ҳусну жамолинг ўти Машрабға тушубдур,
Парвонасифат қуйди, паризод, эшигингда.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Сенсан севарим» ғазали сизга танишми?
2. Машраб ғазаларининг асосий ғояси нима?
3. «Мен нола қилай шому саҳар дод, эшигингда...» ғазалига басталанган қўшиқни тингланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ғазалларда ишлатилган шеърий санъатларга мисол келтириб, жадвални тўлдилинг.

Шеърӣй санъатлар	Мисол

2. «Анодин қай куни бўлдум, сенинг ишқингда оҳ урдум,
Муҳаббат даштида юрган бўлуб оввора Маширабман» байтининг
мавзу ғоясини очишдаги аҳамиятини тушунтиринг.
3. Ғазаллардаги лирик қаҳрамонларни уларнинг тимсоллар тизимидаги
роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Машрабнинг тасаввуфӣй ғоялари бўйича тақдимот ўтказинг.
2. «**Инсерт**» усули орқали ушбу ғазаллар ҳақида олган билимларингиз-
ни мустаҳкамланг.

«V» – <i>биламан</i>	
«+» – <i>билмайман</i>	
«-» – <i>янги ахборот</i>	
«?» – <i>тушунмадим</i>	

- ғазаллардаги нотаниш сўз-иборалар ҳамда фалсафӣй тушунчалар-
нинг мазмунини аниқлаймиз;
- ғазалларда қўлланилган шеърӣй санъатларни кўрсатамиз;
- бадий асарни санъатнинг бошқа асарлари билан ўхшаш ва фарқли
жиҳатларини тавсифлаган ҳолда қиёслаймиз.

МАШРАБИ МЎЎТАБАР ЎЗУМ

Гулшани боғи даҳр аро булбули нағмагар ўзум,
Бир бути бебадал учун ошиқи дарбадар ўзум.

Кўюнга дам-бадам бориб, навҳаву зорлар қилиб,
Шому саҳар фиғон этиб, ҳофизи хуш асар ўзум.

Ё шаҳи меҳрибонмусан, ё маҳи осмонмусан,
Ер била кўкни куйдуруб кавкабаю қамар ўзум.

Жоми майи луоб ичиб, мажнуни бенаво бўлуб,
Нозу карашмалар қилиб, лайлийи ишвагар ўзум.

Шамъи жамолинг ўртади жону дилимни, эй санам,
Болу паримни куйдуруб, бедили навҳагар ўзум.

Васлингни истаб, эй санам, кечаю кундуз мудом,
Саҳарда бедор ўл дедингки, дояйи саҳар ўзум.

Хисрави комрон бўлуб, Рустами достон бўлуб,
Бир зўр паҳлавон бўлуб, Ҳамзайи раҳнагар ўзум.

Олими нуктадон манам, пири ҳидояхон манам,
Шухрати шеър бобида Машраби мўътабар ўзум.

ЭШИТ АРЗИМНИ, ЭЙ ДИЛБАР

Азалдан то абад кўнглум қутулмас ишқ балосидин,
Юроким раҳналар бўлди, бу ишқнинг мижаросидин.

Хаёлимда сенинг васлинг, тополмасман, мени ҳайрон,
Магар васлингга етсам пири комилнинг дуосидин.

Эшит арзимни, эй дилбар, юрак-бағрим кабоб ўлди,
Рақиблар шодмон бўлди нигоримнинг жафосидин.

Санам, сенсиз бу дунёда тириклик қилмоғим мушкул,
Кел, эй кўнгул, кечоли бу тирикликнинг бақосидин.

Санам, ишқинг ўти охир мени бехонумон этти,
Куярман дам-бадам тинмай бу дарди бедавосидин.

Хароб ўлди менинг кўнглум, кишим йўқтурки, роз айтсам,
Сўнгоклар рахналар бўлди дилимнинг охи босидин.

Сени ишқинг била йиғлаб, агар маҳшарда оҳ урсам,
Куярлар мўмину кофир бу Машрабнинг навосидин.

МЕҲРИБОН ОНАМ

Жамолинг кўргали келдим, аё эй меҳрибон онам,
Менинг учун адо бўлган юрагу бағри қон онам.

Хўтан даштига туштум бул фалакнинг гардиши бирлан,
Эшиткил арзи ҳолимни, мен айтай сенга, жон онам.

Ажойиб меҳрибонимсан, мени ороми жонимсан,
Муроди ду жаҳонимсан, биҳишти жовидон онам.

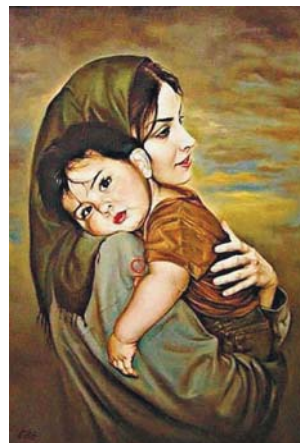
Мени бир жоду кўзлук бул жаҳон ичра хароб этти,
Қади сарву санавбар, қошлари мисли камон, онам.

Бошимга тушти бул савдо, бўлубман булбули шайдо,
Шабистони жаҳонда қумридек шаккарфишон онам.

Бу ишқ ўти хароб этти, юрак-бағрим кабоб этти,
Мени хоки туроб этти юзи моҳи тобон онам.

Сени кўп интизор эттим фироқ ўтиға, эй каъбам,
Тавофи Каъбайи мақсуда келдим, дилкашон онам.

Илоҳо, авф қилғайсан бу Машрабнинг гуноҳини,
Туфайли онайи зорим, ғарибу нотавон онам.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазаллардаги нотаниш сўз-иборалар ҳамда фалсафий тушунчаларнинг мазмунини аниқланг ва дафтарингизга ёзиб олинг.
2. Машрабнинг инсонпарварлик ғоялари сингдирилган ҳазалини айтинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Қаландарлик фалсафаси ва қаландар қиёфаси ҳақидаги тасаввурингизни гуруҳда муҳокама қилинг. Сиз яшаб турган жойларда қаландарлар борми?
2. Жадвал асосида ҳазалларда қўлланилган шеърий санъатларни кўрсатинг.

Шеърий санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

1. «Меҳрибон онам» ғазалини она ҳақида ёзилган бошқа шеърлар билан қиёсланг.
2. Машрабнинг поэтик маҳоратига доир фикрингизни билдиринг.

МУРАББАЪЛАР

- Мустақил изланиб мураббаъ ва мустазод жанрлари ҳақида маълумотлар тўплаймиз;
- асардан олинган парчаларни таҳлил қиламиз, мавзу ғоясини очишдаги аҳамиятини тушунтирамиз;
- бадиий материал, адабий атамаларга таяниб илмий иш ёзамиз.

ДАСТИНГДАН

Не ғурбатларни чектим чарх бебунёд дастингдин,
Мудом мотамда қолдим, бўлмадим дилшод дастингдин,
Тамоми хонумоним бўлди чун барбод дастингдин,
Қафасдин бўлмадимки қумридек озод дастингдин,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин
Ки мен ҳар қайга борсам, дод этарман, дод дастингдин.

Дилимнинг қуввати, руҳи равонимдин айирдилар,
Кўзимнинг оқи янглиғ меҳрибонимдин айирдилар,
Азизим, ҳамдамим, оромижонимдин айирдилар,
Жаҳон гулзорида ул гулистонимдин айирдилар,

Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин
Ки мен ҳар қайга борсам, дод этарман, дод дастингдин.

Чаманда булбули шўридадурман, ошёним йўқ,
Мисоли чуғдек вайроналарда ҳам маконим йўқ,
Вафолиғ ёр деб чиқти, жасадда балки жоним йўқ,
Азизимдин жудо бўлдум, бошимда соябоним йўқ,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин
Ки мен ҳар қайга борсам, дод этарман, дод дастингдин.

Менингдек ғамга қолган, дилпаришон ўлмасун ҳеч ким,
Кўзи чун термуллуб йўлларда вайрон ўлмасун ҳеч ким,
Баҳори гулшани умри зимистон ўлмасун ҳеч ким,
Бу дунё дийдасига торикистон ўлмасин ҳеч ким,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин.
Ки мен ҳар қайга борсам, дод этарман, дод дастингдин.

Умидим бор, эткургаймусан хуршиди матлабни,
Саодат буржидин ул шаъми иқболимга кавкабни,
Кўтаргайсан бошимдин икки оламда қаро шабни,
Илоҳо, сен этур ҳиммат йўлига хаста Машрабни,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин
Ки мен ҳар қайга борсам, дод этарман, дод дастингдин.

МУСТАЗОД

Кўрмакка сани тун кечалар уйғонадурман,
Эй моҳи жаҳоним,
Оҳиста юруб даргоҳингга ман ёнадурман,
Эй кўзи хуморим.
Бир шева билан юз жон олиб, лаҳза танимдин,
Эй хўби дилорой,
Бир кўрсам агар, ман санга қурбон бўладурман,
Эй қадди ниҳолим.
Ишқ дарди мандину жондин гузар айлаб,
Монандаи Мансур,
Ишқ тиғи билан кесгали бошим ҳавас этдим,
Йўлингга нигорим.
Кўнглимни қилиб соя каби осиладурман,
Эй зулфи камоним,

Қошинг қиличи бирла равона қилодурман,
 Бир қатраи қоним,
 То ўлгунча мақсудим эрур, ёр висолинг,
 На жаннату ризвон,
 Бу ҳол ила ман хаставу бемор ўладурман,
 Эй руҳи равоним.
 Ишқ доманини қўймай, илик бирла тутубман,
 Бечораи Машраб,
 Эмди бу жаҳон лаззатидин кўнгул узарман, –
 Эй марҳами жоним.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Машрабнинг юқорида берилган шеърларини «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида ўрганинг.
2. «Иzlаниш» усули воситасида мураббаъ ва мустазод жанрлари ҳақида маълумотлар тўпланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Тўплаштириш» усули воситасида Машраб ижод қилган жанрларни кўрсатинг.

2. Шоирнинг юқоридаги асарларида тасаввуф таълимоти акс этган ўринларни аниқланг ва уларнинг моҳиятини тушунтиринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Машрабнинг ўзбек адабиёти тараққиётида тутган ўрнини белгилаш учун кичик илмий иш ўтказинг.
2. «Ичига, сиртига» усули асосида Машраб тақдирининг мураккаб жиҳатларини кўрсатиб беринг.

Машраб	
<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>

Маънавий санъатлар

Шарқ оламида шеър илми илми аруз, илми бадеъ, илми қофия сингари уч йўналишда ривожланиб келган. Илми аруз шеърини вазнини текширган. Илми бадеъ (бадийлик илми) поэтик образ яратиш воситаларини ўргатган. Илми қофия шеърдаги оҳангдошлик билан шуғулланган.

Илми бадеънинг иккинчи номи «Бадоеъ ус-саноеъ» дир. Бу бадий санъатлар дегани. «Санъат» «сунъ», яъни яратмоқ сўзидан. Демак, бадийлик яратиш ҳақида гап кетади дейиш мумкин. Бадийлик яратишнинг йўллари кўп. Бадий санъатлар иккига: маънавий (маънога тегишли) ва лафзий (шаклга оид) санъатларга бўлинади. Уларнинг ҳар бирининг адади юздан ошади. Қуйида мумтоз шеърятимизда, шу жумладан, Машраб ижодида кенг учрадийган баъзи маънавий санъатлар ҳақида қисқа маълумот бериб, улардан айрим намуналар келтирмоқчимиз.

Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг,
Минг тавқини бир косаи майга сота қолдим.

Мазкур байтда очиқ кўриниб турган маънавий санъатлар: тазод ва таносубдир. Тазод шеърда маъно жиҳатидан ўзаро зид, қарама-қарши сўз, фикр, ранг ва маъноларни ифодаламоқдир. Мазкур байтнинг биринчи сатридаги «май» ва «намоз» бир-бирига зид қўйилган. Айни пайтда яширин «мен» билан «зоҳид» ҳамда «менга» ва «сенга» орасида ҳам зидлик бор. Иккинчи сатрда эса, буни «минг» ва «бир», «тавқ» (фармон) ва «бир косаи майга сота қол» иш сўзлари муносабатида кузатиш мумкин.

Кенг қўлланиладиган маънавий санъатлардан яна бири таносубдир. Шеърда маъно жиҳатидан бир-бирига яқин сўзларнинг бир-бирини тақозо этиб келиши таносуб дейилади. Масалан, «зоҳид» ва «намоз», «шиша-май-коса» бир-бирини талаб этади. Қуйидаги байт бошқа жиҳатдан хактерлидир:

Ваҳдат майини пири муғон илкидин ичтим,
Мансур киби бошимни дорга тутта қолдим.

Бу ерда тазод ва таносубдан ташқари талмех ҳам бор. Талмех – арабча «ламаъот» порлоқлик, яшин чақнаши маъноларини ифодалаб, шеърда бирор тарихий шахс, ҳодисани эсга олиш орқали фикр ва образ таъсирчанлигига эришмоқдир. «Анал-ҳақ» (мен – худоман!) дегани учун куфроналикда айбланиб, дорга тортилган Мансурни эслаш билан шоир ўз фикрини ёрқинроқ ифодалашга муваффақ бўлган.

Такрорлаш учун саволлар

1. Машраб ҳаётига оид сўнгги маълумотлар бизгача қайси асар орқали етиб келган?
А) Боғистонийнинг «Тазкираи қаландарон» асари орқали
Б) Жалолиддин Юсуповнинг «Меҳрибоним қайдасан» асари орқали
С) Машрабнинг «Мабдаи нур», «Кимё» асарлари орқали
Д) Дилшоди Барнонинг «Тарихи муҳожирон» асари орқали
2. Арз сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри берилган?
А) лочин
Б) ишонарли
С) ер шари
Д) қийнамоқ
3. Бобораҳим Машраб ҳаёти ҳақида маълумот берувчи асар ҳисобланган «Қиссаи Машраб»да келтирилишича, у болалигиданоқ қандай табиатга эга бўлган?
А) мажнун табиат
Б) сўфий сурат
С) одамови
Д) барчаси
4. Бобораҳим Машраб ўспиринлигида қаерда гўристон бўлса ўша жойни зиёрат қилиб одамларнинг суякларини кўриб қандай сўзларни айтиб йиглаб юрар эди?
А) Эй одамзод, борадиган жойинг шу бўлдим
Б) Эй одамзод, охир ўлиб бошингга тушадиган иш бу
С) Эй одамзод, сафарингни яқуними бу
Д) тўғри жавоб келтирилмаган
5. Бобораҳим Машрабдаги ғамгинлик «Хамса» достонининг қайси қаҳрамонлари ғамгинлигига ўхшаб кетади?
А) Искандар
Б) Қайс
С) Абу Салом
Д) А, Б
6. Бобораҳим Машрабнинг нисбатан мукаммал шеърӣ тўпламини нашр этилишида қайси адабиёт жонкуярининг хизмати беқиёс ҳисобланади?

- А) Саид Аҳмад
- Б) Жалолиддин Юсупов
- С) Ойбек
- Д) Ғ.Ғулом

7. Яратганни хоҳиши – иродасини, ҳикматини, жамолини, қудратини билишга англашга йўналтирилган илм номи қайси қаторда тўғри берилган?

- А) сўфийлик илми
- Б) тасаввуф илми
- С) қодирийлик илми
- Д) барчаси

8. Бобораҳим Машраб инсонга унинг моддий мавқеидан келиб чиқиб эмас, балки қайси фазилатидан келиб чиқиб ёндашади?

- А) фалсафий
- Б) маънавий
- С) руҳий
- Д) сўфий

9. Қайси ижодкор кўнгилдаги ишқ олови қандай бўлса шундайлигича шеърга ағдаради?

- А) Офоқхўжа
- Б) Бобораҳим Машраб
- С) Мансури Халлож
- Д) Яссавий

10. Қайси муаллиф ишқи илоҳийни рамзий шариат доирасидан узоқлашмаган ҳолда акс эттиради?

- А) Яссавий
- Б) Бобораҳим Машраб
- С) Мансури Халлож
- Д) Офоқхўжа

11. Ломақонлик фақат кимга хос...

- А) Бобораҳим Машраб
- Б) Худога
- С) пайғамбарга
- Д) барчаси

ШЕРМУҲАММАД МУНИС

- Мунис ғазалларида ифодаланган асосий ғояларни аниқлаймиз;
- шоир ғазалларида қўлланилган шеърий санъатлар ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- ғазаллари орқали шоирнинг қандай дил изтироблари акс эттирилганлигини аниқлаймиз.

Мунис Хоразмий (тахаллуси; асл исм-шарифи Шермуҳаммад Амир Авазбий ўғли) 1778 йили Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида дунёга келган, шоир, тарихнавис, таржимон, хаттот ва маърифатпарвар. Дастлабки маълумотни туғилган қишлоғида олган, кейинчалик Хива мадрасаларида ўқиган. 1800 йилда отаси вафот этгач, Аваз Муҳаммад Иноқ Мунисни саройнинг фармоннавис котиби қилиб тайинлаган.

Мунис замонасининг машҳур олим, шоир ва санъаткорлари билан яқин алоқада бўлиб, билими, салоҳияти ва куч-қувватини шеъриятга, илм-фан ва маърифатга бағишлаган. Мунис 1804 йилда биринчи шеърлар девони – «Девони Мунис»ни яратган. 1806 йилда Элтузархон Мунисга Хива хонлиги ҳақида китоб ёзишни топширган. Мунис ўз асарини Шерғозихон давригача ёзиб етказганда, Элтузархон фожиали ҳалок бўлади. Мунис китобини давом эттиради ва 1819 йилда Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» («Софлик боғи») тарихий асарини туркий тилга таржима қилишни бошлайди. Мунис бу асарнинг 1-жилдини таржима қилишга улгуради. У бу икки асарни ҳам тугата олмай вафот этади. Унинг «Фирдавс ул-иқбол» («Бахтлар боғи») асарини ва «Равзат ус-сафо» таржимасини шогирди Огаҳий ниҳоясига етказди. Муниснинг «Фирдавс ул-иқбол» асари узоқ даврни қамраб олган

бўлиб, Марказий Осиё, айниқса, Хива хонлиги тарихини ўрганишда қимматли манбадир. Асарда Хоразмнинг қадимий даври билан бир қаторда, Хива хонлигининг 1825 йилгача бўлган сиёсий тарихи баён этилган, тож-тахт, бойлик учун олиб борилган курашлар ва, шунингдек, Хива хонларининг қўшни туркман ва қорақалпоқ халқлари билан бўлган муносабатлари ҳақида ҳам кўплаб маълумотлар келтирилган.

Асар муқаддима, 5 боб ва хотимадан иборат. 1-бобда Одам Атодан то Нуҳ пайғамбар авлодигача бўлган ҳодисалар ёритилган. 2-бобда Ёфасдан Қўнғирот шўбасигача бўлган мўғул ҳукмдорлари даври хусусида фикр юритилган. 3-бобда Курлос авлодига мансуб подшоҳлар даврида содир бўлган воқеалар тўғрисида ёзилган. 4-бобда Элтузархоннинг ота-бобо-лари ҳаёти тасвирланган. 5-бобда Элтузархоннинг туғилишидан бу асарнинг ёзилиб тамом бўлишига қадар бўлган воқеалар хусусида қалам тебратилган. Хотима эса олимлар, авлиё, амир, бек, шоир, ҳунармандлар ҳақида маълумотларни ўз ичига олади.

Мунис ўз давридаги суғориш иншоотлари ва ер-сув муносабатларига доир «Арналар» (арна-анҳор, канал) номли рисола ҳам ёзган. Бу рисола 18-аср охири ва 19-аср бошларидаги деҳқончилик билан боғлиқ, ижтимоий муносабатларни ўрганишда аҳамиятли. Муниснинг асосий адабий мероси – 1815–20 йилларда тузилган «Мунис ул-ушшоқ» («Ошиқлар дўсти») девони ғазал, мухаммас, қасида, рубоий, қитъа ва бошқа жанрлардан иборат бўлиб, 20000 дан зиёд мисрани ўз ичига олган. У хаттотлар томонидан қайта-қайта кўчирилиб, 1880 йилда Хива тошбосмасида нашр этилган.

Мунис Навоийнинг «Мезон ул-авзон», «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» асарларини китобат қилган (1794, 1797). Айниқса, «Мезон ул-авзон»ни олдинги айрим хаттотлар йўл қўйган хатоларни тузатиб, саводли кўчирган. Бу унинг аруз илмининг хос билимдони эканлигидан ҳам далолат беради.

Муниснинг савод чиқаришни енгиллатиш ва ҳуснихат санъатини ривожлантириш масалаларига бағишланган «Саводи таълим» (1804) шеърӣ рисоласи ҳам бор. Мунис 1829 йил вафот этган ва Хивага дафн қилинган.

ИЛМАНГИЗ

Дўстлар, менсиз даме оҳанги ишрат қилмангиз,
Сиз ичиб саҳбо, мени хунхори ҳасрат қилмангиз.

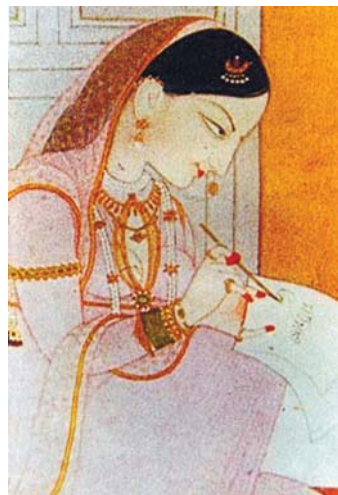
Гар муяссар бўлса бир маҳбуб ила базми нишот,
Менсиз суҳбат тузарга майлу рағбат қилмангиз.

Топсангиз базми висоле, анда ёд этмай мени,
Зор кўнглумни асири доғи фурқат қилмангиз.

Мен киби йўқдур арода, манкубу махмури айш,
Кимсага мендин зиёда бода шафқа қилмангиз.

Аҳли дониш бирла ҳар дам айлангиз базми китоб,
Жамъи нодонлар бида изҳори улфат қилмангиз.

Дўст улдурким, ёмон кун юз эвурмас дўстидин,
Мунис аҳволин кўруб тарки муҳаббат қилмангиз.

ОШНО

Давлатинг борида бордур аҳли олам ошно,
Қайтғач давлат, жаҳонда топилур кам ошно.

Уйла бекаслик мени маҳзунға топмиш дастким,
Бир киши йўқдур манго жуз кулфату ғам ошно.

Баски, даврон хоҳиши бегоналиқ солмоқдурур,
Бир-бирига бўла олмас икки ҳамдам ошно.

Кимки бўлди ошно, бот айлади бегоналиғ,
Топмадим бу давр аро бир аҳди маҳкам ошно.

Гар вафо бўлса, парида бўлғай эрди, кўрмадим,
Бўлдилар ҳар нечаким авлоди одам ошно.

Ҳажр ранжидин ўларга етмишамким, кўрсалар,
Ҳолима тутғай азо бегона, мотам ошно.

Ишқ аро ул навъ эрур ваҳшат мен мажнунғаким,
Ўзгани демай, бўла олмас кўнгул ҳам ошно.

Дард чекмак, ашк тўкмак ишқ элига хосдур,
Ҳар кўнгулга дард, ҳар кўзга эмас нам ошно.

Мунис, даврон ғами бегона бўлса тонг эмас
Ким, сенга бўлмиш бийик донишвар Акрам ошно.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Муниснинг йирик шоир сифатида вояга етишида Шарқ мумтоз адабиётининг қандай таъсири бўлган?
2. Муниснинг ҳаёт йўли ва ижодини акс эттирувчи хронологик жадвал тузинг.
3. Ҳазалларида ифодаланган асосий ғоя ҳақида фикр юритинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Илмангиз», «Ошно» ғазалларидаги ўзингизга манзур бўлган байтларни қуйидаги жадвал асосида таҳлил қилинг.

Байт	Мазмун	Шарҳ

2. Жадвал асосида шоир ғазалларида қўлланилган шеърий санъатлар ҳақида маълумот беринг.

Шеърий санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Муниснинг Алишер Навоийдан таъсирланиши ҳақида ўз фикрларингизни билдиринг.
2. «Ошно» ғазали орқали шоирнинг қандай дил изтироблари акс эттирилганлигини аниқлаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг.

1-гап: Менинг фикримча, ...

2-гап: ... сабабини мен бундай тушунтираман ...

3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман ...

4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки, ...

- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- ғазалларда қўлланилган шеърий санъатлар ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- шоир қарашларини ўз қарашларимиз билан таққослаймиз.

ҚАЙСИ ГУЛНИНГ...

Қайси гулнинг мен киби бир андалиби зори бор?
Қайси булбулнинг сенингден бир гули бехори бор?

Қайси раъно сарвқадға қумрие бор мен киби?
Қайси қумрини қадингдек сарви хушрафтори бор?

Қайси лайливаш пари мажнуни бор мен телбадек?
Қайси мажнуннинг менингдек бир парирухсори бор?

Қайси ёр оллида мендек ошиқи жонбоз эрур?
Қайси ошиқнинг сенингдек нозанин дилдори бор?

Қайси бир айёрнинг бор мен киби саргаштаси?
Қайси бир саргаштанинг сендек бути айёри бор?

Қайси шоҳнинг Муниси маҳзун киби бордур қули?
Қайси гулнинг сен киби шоҳи фалакмиқдори бор?

УСТОЗЛАР ЭЪТИРОФИ

Волийи мулки тариқат гар Низомийдур манго,
Манзили маъниға Хизри роҳ Жомийдур манго.

Хотиримға Хусрафидин ҳар замон шўре етиб,
Банда давроннинг бори ширинкаломидур манго.

Пири ансорий сўзидин чошни нутқум топиб,
Сўзда ҳосил шарбати юҳъйил-изомидур манго.

Ҳофизии Шероз лутфидин тараққийлар топиб,
Жилвагоҳ аҳли тасаввуфнинг мақимидур манго.

Юзима Атторм ҳар лаҳза дўкони файз очиб,
Доим андин атрпарвар жон машомидур манго.

Файзи Фирдавсий гаҳи кўнлум очибдур бийддек,
Гоҳ Ҳоқоний футуҳининг паёмидур манго.

Гоҳ табъим Анварий нури била равшан бўлуб,
Гоҳ Саъдий жомининг файзи мудомидур манго.

Топибон ишқи Ироқийдин замирим нашъае,
Ҳосил, аҳли ишқнинг шўри тамомийдур манго.

Нусхайи таъбиди Бедилдин топиб файзи сухан,
Маъни ичра номаи иқболи томийдур манго.

Қилса ҳосид дахли бежо, сўз аро йўқтур ғамим
Ким, бу маънида Навоий руҳи ҳомийдур манго.

Тонг эмас, Мунис, агар бўлсам киромий қадрким,
Устоди зоҳиру ботин Киромийдур манго.

СЎЗ

Гарчи аввал бор эди маҳбуби гулрухсора сўз,
Лек эрур ҳоло басте манкубу бахти қора сўз.

Шоири шўридага дилжамълиқ қайдин етар,
Дахли бежодин авом оллидадур юз пора сўз.

Дема, сўз атрофига чекмиш ливойи иштиҳор,
Қадрдоне топмай ўлмиш даҳрда овора сўз.

Шоир ўз аҳволига дармондаву фазл аҳли хор,
Оҳким топмас бу даврон ичра бир ғамхора сўз.

Қилма изҳори суҳанварлик фароғе истасанг,
Сийму зар ўрнига ер бошига санги хора сўз.

Хоҳ назму хоҳ наср ўлсун фазилат аҳлидек
Хорлиғ домониға чекмиш оёқ якбора сўз.

Сўз чу мундоқ хор эса, сўз аҳли мундоқ хоксор,
Ваҳ не тил бирла деолғай Муниси бечора сўз.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазалларда қандай ғоялар илгари сурилган?
2. Форс-тожик адабиёти намояндаларидан Мунис кимларни устоз сифатида эътироф этади?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Шоирнинг устозлар ҳақида фикрларини талқин этинг.
2. Жадвал асосида ҳазалларда қўлланилган шеърӣ санъатлар ҳақида маълумот беринг.

Шеърӣ санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	
Талмеҳ	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Шоирнинг сўз ҳақидаги қарашларини ўз қарашларингиз билан таққосланг.
2. «Устоз» сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.
 1. *Битта от сўз туркуми,*
 2. *Иккита сифат сўз туркуми,*
 3. *Учта феъл сўз туркумига хос сўз*
 4. *Тўрт сўздан иборат гап*
 5. *Мавзуга доир бир синоним.*

- адибнинг ғазал ва ҳикматларида ифодаланган ғояларни аниқлаймиз;
- тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари, бадий тасвир воситаларини таҳлил қиламиз;
- Муниснинг ўзбек адабиёти тараққиётига қўшган ҳиссасига баҳо берамиз.

КЕРАКМАСМУ САНГА?

Истадинг, эй дил, кўзин, жонинг керакмасму санга?
Куфри зулфин севдинг, имонинг керакмасму санга?

Дарду ғам сели била буздинг кўнгил кошонасин,
Эй малоҳат ганжи, вайронинг керакмасму санга?

Жамъ этиб, ўтлуғ кўнгулларни муқайяд айладинг,
Ҳалқайи зулфи паришонинг керакмасму санга?

Тийри ғамзанг муддаий кўнглига зоеъ қилмаким,
Ул хадафдур хора, пайконинг керакмасму санга?

Сарсари оҳимни, эй гардун, қилурсан тунду тез,
Машъали хуршеди рахшонинг керакмасму санга?

Эй гул, айларсан жафо хорин уруб, Мунисга жавр,
Андалиби дилкаш илҳоминг керакмасму санга?

ҲИКМАТЛАР

Мунис, талаб эт камол – эурсен чу йигит,
Ким яхшидур этса фазл учун қайғу йигит.

Ўқ қилғон ишни ёй қила билмас ҳаргиз,
Қарилар ила баробар улғайму йигит.

* * *

Жаҳолат шоми, ғафлат уйқусидин бўлдим афсурда,
Мани огоҳлиғ субҳи насими бирла бедор эт.

* * *

Хеваки, назокатда гулистони жаҳондур,
Ҳур каби ҳар тарафда юз офати жондур.

* * *

Халойиққа эйки ғолиблик тиларсен,
Бурунроқ айла ўз нафсингни мағлуб.

* * *

Адолатдин бўлди эл осойиши,
Эл осойиши – мулк оройиши.

* * *

Йиқитмасун мазлумлар кўз ёши бинойи давлатинг,
Қилма зулм, эй шоҳки, бордур офати девор сув.

* * *

Ғубори нафс руҳ ойнасини доим қилур хира
Они даф айлабон мундин умрга сайқал падидор эт.

* * *

Сабрсизлик таркин тутуб, Мунис, мақом эт дунёдаким,
Фароғат куни бўлғай то сенга оҳиста-оҳиста.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Керакмасму санга» ғазалида ифодаланган ғоялар ҳақида фикр юритинг.
2. «Муаммоли вазият»: Адиб ҳикматлари орқали қандай ҳаётни орзу қилган? Фикрингизни гуруҳда асосланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Қуйидаги жадвал асосида ғазални таҳлил қилинг.

<i>Ғазалдаги анъанавий хусусиятлар</i>	
<i>Муниснинг ҳасби ҳолига тегишли маълумотлар</i>	
<i>Бадиий тасвир воситалари</i>	

2. «Адолатдин бўлди эл осойиши,
Эл осойиши – мулк оройиши» ҳикматини шарҳланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Муниснинг ўзбек адабиёти тараққиётига қўшган ҳиссасига баҳо беринг.
2. «Мунис ғазаллари бадиияти» мавзусида эссе ёзинг.

Такрорлаш учун саволлар

1. Мунис қайси ҳукмдор даврида бош мироблик лавозимини эгаллаган?
А) Авазбий иноқ
Б) Муҳаммад Раҳимхон II
С) Элтузархон
Д) Оллоқулихон
2. Муниснинг педагогикага оид рисоласини кўрсатинг.
А) «Фирдавс ул-иқбол»
Б) «Мунис ул-ушшоқ»
С) «Саводи таълим»
Д) «Равзат ус-сафо»
3. Муниснинг тарихий асарини белгиланг?
А) «Равзат ус-сафо»
Б) «Саводи таълим»
С) «Мунис ул-ушшоқ»
Д) «Фирдавс ул-иқбол»
4. Мунис қайси асарни ўзбек тилига таржима қилган?
А) «Равзат ус-сафо»
Б) «Калила ва Димна»

- С) «Қобуснома»
- Д) А, С

5. Мунис қайси жанрда сермахсул ижод қилган?

- А) рубоий
- Б) ғазал
- С) қасида
- Д) туюқ

6. Мунис қайси ҳукмдорларга бағишлаб қасида битган?

- А) Авазбий иноқ, Муҳаммад Раҳимхон II, Оллоқулихон
- Б) Авазбий иноқ II
- С) Этузар, Оллоқулихон, Авазбий, Муҳаммад Раҳимхон
- Д) Оллоқулихон, Муҳаммад Раҳимхон II, Авазбий

7. Мунис сўзининг маъносини аниқланг.

- А) жасур, қўрқмас
- Б) одил, доно
- С) шафқатли, раҳмдил
- Д) дўст, ўртоқ

ЖАҲОН ОТИН УВАЙСИЙ

Зар қадрин зарғар билар

Ким? – дедим, Нодира – дедилар ани,
Ёнида Вайсий турур олампаҳо.
Ҳар бир минг шоира ўрнидадур,
Иккови бирла тўлур ҳар боргоҳ.

Дилшоди Барно

- бадиий матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ цитата, парчаларни аниқлаймиз;
- асар вазни, жанри, қандай шеърий санъатлар қўлланилганини топамиз;
- ғазалнинг бадииятини шарҳлаймиз.

Матнолди топшириқлар: «Жигсо» усули воситасида шоиранинг ҳаёти ва уюмидига оид маълумотларни ўрганинг.

Хонликлар даври ўзбек шоираларининг машҳур вакилларида бири Увайсийдир. XIX аср халқимиз тарихида шоираларнинг бутун бир шодасини майдонга келтирди. Булар: Увайсий, Нодира, Дилшод Отин, Маҳзуна, Анбар Отин, Нозимахоним кабилар эди. Бу рўйхатнинг бошида, шубҳасиз, Увайсий туради.

Асли исми Жаҳон отин бўлган Увайсий таҳаллусли бўлажак шоира 1779 йили Марғилонда, зиёли оилада туғилди. Оилада хат-саводини чиқариб, аввал халфа, сўнгра онасининг ёнида мактабдорлик қилган. Акаси Охунжон ҳофиздан шеърят илмини ўрганган, тез орада шоира, отин сифатида танилган. У, айниқса, арузни, муаммо (шеърда фикрни яшириб ифодалаш) санъатини мукаммал эгаллаган. Қўқон адабий муҳити билан яқинлашиб, мушоираларда қатнашган. Саройда Нодира ва бошқа хотин-қизларга шеърят илмидан дарс бериб, устозлик қилган. Дилшод отиннинг маълумот

беришича, Увайсий Нодири билан Конибодом, Хўжанд, Ўратепа, Тошкент, Андижон каби шаҳарларга борган. 1842 йилда Бухоро амири Насруллахон Қўқонни эгаллагач, Марғилонга қайтиб, умрининг охиригача шу ерда яшаган.

Увайсий 4 девон тузганлиги маълум. Лекин бу девонларнинг асл қўлёзмалари топилмаган. Увайсий мумтоз ўзбек шеърининг барча жанрларида ижод қилган. Навоий, Фузулий ва бошқаларнинг асарларига мухаммаслар боғлаган. Шоиранинг адабий меросида 269 ғазал, 29 мухаммас, 55 мусаддас, 1 мурабба, чистон, 3 достон, тугалланмаган бир манзума бор. Ижодининг ғоявий мавзу доираси теран ва кўп қиррали.

Шоира адабиётда тараққийпарвар намояндаларнинг қарашлари асосида майдонга келган инсон тақдири, шахс эрки ва маърифатпарварлик ғояларида латиф ва дилкаш асарлар яратган, асарларида инсонни эъзозлаш, одамларни табиат ва ҳаёт ноз-неъматларидан баҳраманд бўлишга ундаш, дўстлик, вафо ва садоқат ҳақидаги улуғвор ниятларини Қуръон оятлари, ҳадислар ва тасаввуфий талқинлар билан асослаган ҳолда ижодий баркамолликка эришган. Унинг шеърларида тариқатнинг талаб ва қоидаларига тааллуқли бўлган талқинлар кўп учрайди:

Фано мардумларини сирридин ҳеч кимса йўқ огоҳ,
Қабих гуфтор мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.

Увайсий ўз асарларида юксак одамийликни, шу одамийликни қалб тўрида авайловчи вафодор ёрни улуғлайди, уни Қуёш билан қиёс қилади. Қуёш ҳар тонг уфқдан бош кўтариб, ўзининг оташин нури билан оламга, одамларга ўз меҳр ва шафқатини сочади. Шоира ёр ва офтоб ташбиҳларидан қаршилантириш санъати орқали энг гўзал туйғулар силсиласини яратади. Унинг лирик қаҳрамони мушоҳадакор донишманд, вафоли ошиқ.

Унинг анор ҳақидаги машҳур чистони ўзининг муҳим мазмуни ва юксак бадийлиги билан шоира ижодининг ёрқин бир саҳифаси сифатида кўзга ташланади:

Бу на гумбаздур, эшиги, туйнугидин йўқ нишон,
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдур макон?
Туйнугин очиб, аларнинг ҳолидан олсам хабар,
Юзларида парда тортуғлиқ турурлар, бағри қон.

Увайсий ҳаётлик давридаёқ нафис лирикаси билан машҳур бўлган ва замондошларининг эътиборини қозонган. Лирик шеърларидан ташқари, унинг «Шаҳзода Ҳасан», «Шаҳзода Ҳусан» каби лиро-эпик асарлари ва «Воқеоти Муҳаммад Алихон» каби тарихий дostonлари мавжуд. Шоиранинг лиро-эпик дostonлари ислом тарихи билан боғлиқ воқеалар асосида яратилган.

Увайсий асарлари ўзининг латиф мазмуни ва дилкаш бадиийлиги билан халқ оммаси орасида кенг ёйилган, ҳофизлар, хонандалар томонидан мақом ва халқ оҳанглари йўлида куйланиб келинади.

ҚАБУЛ ЭТКИЛ

Келибман дарғаҳингга, шоҳи хўбоним, қабул эткил,
Бағир қоним била бул чашми гирёним қабул эткил.

Умид айлаб талаб олмоққа кирдим роҳи покингга,
Йўлингга айлаган фарёду афғоним қабул эткил.

Тушубдур бошима савдойи ишқинг, эй шаҳаншоҳим,
Алам бозорида бул дарди пинҳоним қабул эткил.

Ўтубдур гавҳари ноёби умрим токи ғафлатда,
Тазарруъ зор илан қилғон пушаймоним қабул эткил.

Тегибдур новакингдин неча ўқ жисмим аро пинҳон,
Шаҳиди ишқ ўлмоққа оқан қоним қабул эткил.

Увайсий гарчи ноқобил, келибдур остонингга,
Фиғону оҳи сўзонини, султоним, қабул эткил.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳазални ифодали ўқинг.
2. Ҳазалдан муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ мисраларни келтиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Асар вазни, жанри, қандай шеърый санъатлар қўлланилганини топинг. Ҳадвални тўлдилинг.

<i>Жанри</i>	
<i>Вазни</i>	
<i>Қофиядош сўзлар</i>	
<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

2. Увайсий ижодининг ўзбек шеърыйати ривождаги ўрни қандайлиги ҳақидаги қарашларингизни айтинг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Ҳазалнинг бадииятини шарҳланг.

- ғазаллардан муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- ғазалларни жанр ва тузилиши жиҳатидан таҳлил қиламиз;
- бадиий материал, адабий атамаларга таяниб, аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

ЧИҚИБ ИШҚ ЎТИ...

Чиқиб ишқ ўти кўксим чокидин, бошимдин ошибдур,
Қуруқ шоҳеки, гўё ўз ичидин ўт тутошибдур.

Кўзинг жон лабга еткурди, лабинг жон қўшти жонимға,
Бу икки дўстлар ул жони маҳзумим талошибдур.

Азал кунда асар этганди сирри май қулоғимға,
Бугун, ваҳ, дил булоғи жўш урмоқликда тошибдур.

Висолинг орзуси шиддати ҳижронни йиқмоқда,
Бу икки паҳлавон майдони дил узра курошибдур.

Увайсий, олма бошинг зикру фикри ёр ёдидин,
Сулуки ишқ аро бе ёди ҳақ йўлдин одошибдур.

МУНОСИБ

Эй гул, жигарим қони узорингға муносиб,
Юз порали кўксум дағи хорингға муносиб.

Сарф айлама ҳар беҳабара лаъли қадисинг,
То қаҳру ғазаб мени зорингға муносиб.

Тун соғарида шарбати бедорлиғ ичсанг,
Мастоналиғ ул чашми хуморингға муносиб.

То қилди муаттар хати райҳони саҳаргоҳ,
Хушҳоллигим ҳусни баҳорингга муносиб.

Манъ этма тараххум этибон, ёр, йўлунгдин,
Ашким йўл аро манъи ғуворингға муносиб.

Дил манзарини пок этибон мунтазир ўлдум,
Бўлғойму экин табъи гулзорингга муносиб?

Рашк оташини, Вайсий,
бугун айла мукаррар,
Юз сен каби девона нигорингга муносиб.

КОКУЛИНГ

Бўлмасайди то паришонлиғда зебо кокулинг,
Қилмағайдим шона чоғида тамошо кокулинг.

Ўрмасам эрдим олиб илгимга ул машшотни,
Қилмағай эрди мени оламга расво кокулинг.

Ё харидор ўлмасам эрдим жунун бозорида,
Солмағайди бошима юз рангли савдо кокулинг.

Ҳуҳни руҳсоринг тўё кўрган эдим қадр туни,
Қилмасайди юзларинг устида ғавғо кокулинг.

Қолмағайдим норасолар таънайи пинҳониға,
Этмасайди сиррими элга ҳувайдо кокулинг.

Қўмасайди моҳ рухсорингға кўнглумнинг қуши,
Тушмагайди тори то бўйнулга ялдо кокулинг.

Осмасайдинг жон олур вақтинда зулфинг дор этиб,
Бўлмағайди мунча Вайсийга мужалло кокулинг.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Увайсийнинг қайси ғазалларида унинг аёллик хислатлари яққол бўртиб туради?
2. Шоира ғазалларида қандай оҳанглар устувор?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Гуруҳда ишлаш. Ғазални қуйидаги жадвалга асосланиб таҳлил қилинг. Бўш қаторда шеърий санъатлар номини ёзинг.

<i>Ғазал тури</i>	
<i>Жанри</i>	
<i>Вазни</i>	
<i>Қофиядош сўзлар</i>	
<i>Радиф</i>	

2. Ғазални ёд олинг.
3. Жуптликда ишлаш учун топшириқ.

<i>Шеърдан сизга кўпроқ таъсир қилган жумла, фикр (келишмовчилик, тушунмаслик, қарши чиқиш)</i>	<i>Нега айнан шу фикрни танладингиз? Бу жумла сизда қандай савол, фикр ёки муносабат қўзгатди?</i>

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Увайсий назмидаги тасаввуф тамойиллари ва бадиий маҳорат хусусиятларини аниқланг.
2. «Беш минутлик эссе» усули воситасида шоиранинг давридаги аёллар тақдирини ўз ғазалларида қай даражада акс эттира олганлигига баҳо беринг.

- Увайсий шеърларининг жанрий таркибини аниқлаймиз;
- Увайсий ўзбек шеърятини қандай сифатлар билан бойитгани ҳақида фикр юритамиз;
- бадиий материал, адабий атамаларга таяниб, аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

МЕНДИН ЎРГАНДИ

Ки булбул нола, афғон айламакни мендин ўрганди,
Вужудин шамъи сўзон айламакни мендин ўрганди.

Бориб саҳрога, қон бағримдин изҳор айладим бир кун,
Фалак бағрин қизил қон айламакни мендин ўрганди.

Шафақ хун бўлғуси, дил, ёр меҳри гар ниҳон бўлса,
Само гулгуни домон айламакни мендин ўрганди.

Кўруб абрў ҳилолинг, жон фидо қилдим жамолингга,
Ул ой ҳуснига қурбон айламакни мендин ўрганди.

Фигонким, ғам тароғи хаста кўнглум реш-реш этти,
Санам зулфин паришон айламакни мендин ўрганди.

Сени изларман андоқким, қуёш дийдорин изларда,
Кезиб тун-кун, шитобон айламакни мендин ўрганди.

Қаноат қилди Вайсий, топти дилдин гавҳари назмин,
Садаф ҳам дурри ғалтон айламакни мендин ўрганди.

ЧИСТОН

Ул надурким, сабз тўнлик, ёз ёғочнинг бошида,
Қиш яланғоч айлағай барча халойиқ қошида.
Барча қушларнинг сўнгоки ичида,
Ул на қушдурким сўнгоки тошида.

* * *

Ул на қуш кўринмаским, шафақ болу пари,
Мисли ул раф-раф сувору билсангиз,
йўқтур тани,
Воқиф эрур кеча кундуз хизматида тўрт ғулом,
Қон илан эрмиш мурасса бул чийистон маскани.

* * *

Ул надурким, бир келин ўзи чўтир,
Етти қат парда ичида мисли ҳур.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Изланиш» усули воситасида чистон жанри ҳақида маълумот тўпланг.
2. Увайсий шеърларининг жанрий таркиби юзасидан жадвални тўлди-ринг.

Шеърый жанрлар	Мазмуни	Шарҳ

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Увайсий ўзбек шеъриятини қандай сифатлар билан бойитгани ҳақида фикр юритинг.
2. Чистонлар фақат топишмоқ сифатида яратилганми ёки мазмунда ҳам яширин бир маъно ифодаланганми? Фикрингизни далилланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Лирик қаҳрамон замона ва ижтимоий муҳитнинг умумлашма вакили сифатида қаралиши ҳақида ўз фикрларингизни баён этинг.
2. «Увайсий шеърларида ўзбек аёлининг қалб нидолари» мавзусида эссе ёзинг.

Такрорлаш учун саволлар

1. *Увайсий жаҳондин ўтди, муродиға етмади,
Тўймоққа расм йўқдур қорин суйган ошга.*
Увайсий ушбу байтида қўлланилган шеърый санъат.
А) талмеҳ
Б) ирсоли масал
С) таносуб
Д) ҳусни таълил

2. Увайсийнинг ўғли қандай тахаллус билан ижод қилган?
- А) Мажнун
 - Б) Ошиқ
 - С) Дўст
 - Д) Зийрак
3. Увайсийнинг девони қачон, қандай ном билан нашр қилинган?
- А) 1983 йилда, «Қарбало»
 - Б) 1982 йилда, «Қўнгил гулзори»
 - С) 1983 йилда, «Қўнгил гулзори»
 - Д) 1985 йилда, «Қўнгил гулзори»
4. Увайсийнинг қизи Қуёшхоннинг тахаллуси.
- А) Мағзий
 - Б) Отин
 - С) Азмий
 - Д) Хокий
5. Увайсий қаламига мансуб дostonлар.
- А) «Воқеоти Муҳаммад Алихон»
 - Б) «Шаҳзода Ҳасан ҳақида дoston»
 - С) «Шаҳзода Ҳусайн ҳақида дoston»
 - Д) А, Б, С
6. Шарқ шеъриятида шаҳидлар қони тўкилган мўътабар жой.
- А) Кашмир
 - Б) Дашти Қарбало
 - С) Чин-Мочин
 - Д) Қўҳи-Қоф
7. Ўзбек шеъриятига аёлнинг гулдай нозик қалб тебранишларини олиб кирган шоира...
- А) Нодира
 - Б) Дилшод Барно
 - С) Увайсий
 - Д) Анбар Отин
8. Қайси шоира шеъриятида бошига салла ўраган йигит тимсоли акс этган?
- А) Нодира

- Б) Дилшод Барно
- С) Увайсий
- Д) Анбар Отин

9. Чистон сўзининг маъноси нима, қайси қаторда тўғри берилган?

- А) мақол
- Б) қасида
- С) топишмоқ
- Д) матал

10. Қайси шоиранинг отаси «Ҳофиз бобо» номи билан ўзбекча ва форс-тожикча ғазаллар ёзган?

- А) Нозимахоним
- Б) Увайсий
- С) Маҳзуна
- Д) Анбар Отин

11. Увайсий ғазалидаги «Вужудим дардга тўлди, эмди дармонимни соғиндим» мисрасидан англашиладиган маънони белгиланг.

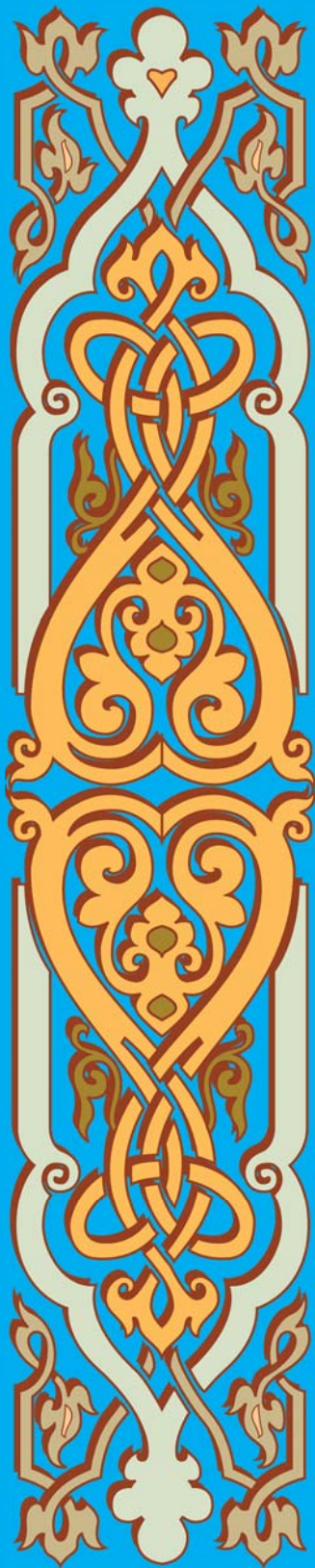
- А) дард – касаллик, дармон – дори
- Б) дард – мусофирлик, дармон – ватанга қайтиш
- С) дард – зулм, дармон – қасос
- Д) дард – соғинч, дармон – дийдор

12. Шоиранинг кеча-ю кундуз ўғлининг номини такрорлаб, уни ўйлаб юриши қайси ифодада акс этган?

- А) Уйимнинг зийнати, кўз равшани...
- Б) Тилимнинг зикри-ю кўнглимнинг фикри...
- С) Қоронғу бўлди олам кўзима...
- Д) Вужудим дардга тўлди...

13. Увайсий ғазаллардан ташқари яна қайси шеърий жанрда шухрат қозонган?

- А) рубоий
- Б) мухаммас
- С) туюқ
- Д) чистон

IV бўлим

МИСРАЛАРДА ИНСОН ҚИСМАТИ

Фалакким яхшилар базмида қадримни баланд этмас,
Дами йўқким ямонлар мажмаида мустаманд этмас,
Бу ҳасратдин кўзим ашки йўлин бир лаҳза банд этмас,
Мани ман истаган ўз сўҳбатига аржуманд этмас,
Мани истар кишининг сўҳбатин кўнглум писанд этмас.

Огаҳий

ОГАҲИЙ

- Огаҳийнинг истеъдод қирралари ва адабий меросини ўрганамиз;
- ғазалларида қўлланилган шеърый санъатларни аниқлаймиз;
- мавзу, композиция ва услубий бирликни тўлиқ ва чуқур ёритамиз.

Алишер Навоийдан кейин ўзбек адабиёти тарихида ижодининг кўламдорлиги жиҳатидан бирорта адиб Муҳаммадризо Огаҳий билан беллашолмайди. У ўзидан йигирма минг мисрадан ортиқроқ шеърлар, олти тарихий асар, ўн тўққиз таржима асари қолдирган.

Огаҳий (тахаллуси; тўлиқ исм-шарифи Муҳаммадризо Эрнийезбек ўғли) (17.12.1809, Хива яқинидаги Қиёт қишлоғи – 14.12.1874) – шоир, тарихчи, таржимон. Мироб оиласида туғилган. Хива мадрасаларида таҳсил кўрган. Араб, форс, турк тилларини пухта эгаллаган. Хоразмнинг машҳур шоир ва олимлари, адабиёт мухлисларининг суҳбатларида иштирок этган. Шарқ классиклари асарлари, айниқса, Навоий ижодини қунт билан ўрганган. 1829 йилда амакиси ва устози Мунис вафот этгач, Хива хони Оллоқулихон (1825–42) Огаҳийни Муниснинг ўрнига мироб этиб тайинлаган. Шу даврдан эътиборан Огаҳий халқ ҳаёти ва сарой ишлари билан шуғулланган. Қизғин ижтимоий-сиёсий меҳнат билан машғул бир пайтда отдан йиқилиб, оёғи «шакарланг» (шол) бўлиб қолган (1845). 1857 йилдан мироблик вазифасидан истеъфо берган. Умрининг охиригача моддий муҳтож, ғамгин, касалманд аҳволда кун кечирган.

Огаҳий халқ орасида кўпроқ лирик шоир сифатида машҳур. Умрининг охирги йилларида тузган лирик куллиёти – «Таъвиз ул-ошиқин»

(«Ошиқлар тумори», 1872) бизгача тўла етиб келган. Девон анъанавий тартибда тузилган, 470 ғазал, 3 мустазод, 89 мухаммас, 5 мусаддас, 2 мурабба, 4 мусамман, 4 таржеъбанд, 7 қитъа, 80 рубоий, 10 туюқ, 1 муламма, 4 чистон, 2 муаммо, 4 маснавий, 1 баҳри тавил, 1 муножот, 1 ошиқ ва маъшуқ савол-жавоби, 20 таърих, 19 қасида – жами 18000 мисрадан иборат. Девонга «Ашъори форсий» номи билан Огаҳийнинг форс тилидаги 1300 мисра шеъри ҳам киритилган. Девондаги асарлар мазмун-мундарижаси марказида ишқ мавзуси туради.

Огаҳий ижодининг мавзу доираси кенг. Аммо у қайси мавзуга мурожаат қилмасин, ишқни четлаб ўтолмайди. Ишқ унинг қаламида мавзунини ёритишда, ғояни илгари суришда асосий бадиий восита; шеъриятида ишқ – иймон, эътиқод, Ватан, заковат тимсоли каби лирик қаҳрамоннинг ўй-кечинмалари, фаолияти, дунёқарашини ҳаракатлантирувчи куч. Огаҳий девонида замон ва замондошлари тасвири ҳам катта ўрин эгаллаган. Шоир ўзи яшаб ижод этган мураккаб даврни маҳорат билан бадиий умумлаштирганда, замон ва унинг аҳлига муносабат билдирганда, баҳо берганда, инсонпарварлик, халқпарварлик нуқтаи назаридан ёндашган. Огаҳий жанр имкониятларига ижодий ёндашиб, уларни такомиллаштирган: ўзигача бўлган 7–8, 10–12 байтли ғазал ёзиш тартибини 23 байтгача етказган, мустазод жанрининг қўш орттирма мисрали янги шаклини кашф этган:

Эй ёр, санго ушбу жаҳон боғи аро гул
бир ошиқи ҳайрон,
дийдорига шайдо,
Бир шуйфтадур кокили мушкулинга сумбул
ҳам ҳоли паришон,
ҳам бошида савдо.

Шоир арузнинг жуда кўп баҳрларидан фойдаланган. Унинг ғазаллари «Шашмақом»нинг ҳамма кўйларига тушади, Хоразм халқ оҳангларига мос келади.

Огаҳий «Риёз уд-давла» («Салтанат боглари», 1844), «Зубдат ут-таворих» («Тарихлар қаймоғи», 1845–46), «Жомеъ ул-воқеоти султоний» («Султонлик воқеаларини жамловчи», 1857), «Гулшани давлат» («Давлат гулшани», 1865), «Шоҳиди иқбол» («Иқбол гувоҳи», 1872) ва бошқа тарихий асарларида Оллоқулихон, Раҳимқулихон (1843–46), Муҳаммад Аминхон (1846–55), Сайид Муҳаммадхон (1856–64), Муҳаммад Раҳим ИИ (1864–1910) ҳукмронлиги даврида Хоразмда яшаган ўзбек, туркман,

қорақалпоқ, қозоқ халқларининг тарихи, маданий ва ижтимоий ҳаёти, Хива хонлигининг бошқа хонликлар билан муносабати ва бошқа тарихий воқеалар акс этган. Огаҳийнинг юксак инсонпарварлик руҳи билан суғорилган ғоялари хон ва шоир Ферузнинг сиёсий-маърифий тарбиясига таъсир қилган. У тарихчи олим сифатида Хива хонларига, йирик тарихий шахсларга бағишлаб қасидалар ёзган. Огаҳийнинг «Қасидаи насихат» асари Ферузга бағишланган. У ўз насихатларида салтанатни бошқаришнинг йўл-йўриқларини кўрсатади, мамлакат ва халқни адолат билан идора этиш йўлларини белгилаб беради. Қасида маснавий жанрида ёзилган бўлиб, унда шоирнинг сиёсий-маърифий қарашлари ёрқин акс этган. Огаҳий фикрича, ҳар қандай давлат бошлиғи ҳокимиятни мустаҳкамлаш учун барча ижобий фазилатларга эга бўлиши лозим. Подшоҳ ҳимматли, шижоатли, адолатли, ғайратли, саховатли, ҳаёли, соф ниятли, маданиятли, ҳамиятли, камбағалпарвар бўлиши зарур. Ҳукмдор шу фазилатларга эга бўлса, унинг ҳокимияти камол топади, мамлакати фаровон бўлади, деган фикрни илгари суради. Огаҳий давлатни бошқаришнинг йўлларини ҳам кўрсатиб ўтган. Шоирнинг фикрича, шоҳ шариат аҳкомларига қаттиқ амал қилмоғи лозим. У айш-ишратдан, фитна ва ғийбатдан, ғафлатдан, ялқовликдан, зулм-разолатдан, чақимчиликдан, молпарастликдан узоқ бўлиши керак. Феруз Огаҳийнинг давлатни бошқариш тўғрисидаги маслаҳатларига қулоқ тутган, унинг ҳикматли байтларини мармар тошларга ёздириб, арзхоналарга қўйдирган, кўп эзгу ишларни амалга оширган. Шу боис ҳам Огаҳий тарихий асарлари бадий наср сифатида ҳамда 19-аср Хоразм воқелигини ҳаққоний акс эттирувчи нодир тарихий ҳужжатлар сифатида қимматлидир. Огаҳий «Равзат ус-сафо» (Мирхонд), «Тарихи жаҳонкушойи Нодирӣ» (Муҳаммад Махдий Астрободӣ), «Бадоеъ ул-вақоеъ» (З.Восифӣ), «Мифтоҳ ут-толибин» (Маҳмуд бинни Шайх Али Ғиждувонӣ), «Табақоти Акбаршоҳӣ» (Муҳаммад Муқим Ҳиротӣ), «Тазкираи Муқимхонӣ» (Муҳаммад Юсуф Муншӣ), «Равзат ус-сафойи Носирӣ» (Ризоқулихон Ҳидоят), «Ахлоқи Муҳсинӣ» (Қошифӣ), «Қобуснома», «Зубдат ул-ҳикоёт», «Шарҳи далоил ул-ҳайрат» (Муҳаммад Ворис), «Гулистон» (Саъдӣ), «Юсуф ва Зулайҳо» (Жомӣ), «Шоҳ ва гадо» (Ҳилолий), «Ҳафт пайкар» (Низомӣ) ва бошқа тарихий-бадӣ асарларни форс тилидан ўзбекчага таржима қилган. Огаҳий «Ҳафт пайкар»ни насрий йўл билан, «Гулистон»ни қисқартириб, кенг китобхонларга тушунарли қилиб таржима этган.

Ўзбекистонда кўчалар, мактаблар, Хоразм вилояти мусиқали драма ва комедия театри, истироҳат боғи ва бошқа муассасаларга Огаҳий номи берилган. Қиёт қишлоғида Огаҳий боғи ташкил этилиб, шоирнинг уй-музейи очилган; музей олдида Огаҳийга ҳайкал ўрнатилган.

ҒАЗАЛЛАР

Ошиқ ўлдинг, эй кўнгул, жонинг керакмасму санга?
Ўтга кирдинг жисми урёнинг керакмасму санга?

Истабон ул юз тамошасини кўздин дамба-дам,
Қон тўкарсан чашми гирёнинг керакмасму санга?

Хардам эткунг орзу кофир кўзи наззорасин,
Қил ҳазарким нақди имонинг керакмасму санга?

Лутфунг этдинг хаста кўнглимдин дариғ,
эй шоҳи ҳусн,
Бу гадойи зори ҳайронинг керакмасму санга?

Ўзгаларга илтифотинг айладинг махсус, бу
Мустаҳиқ лутфу эҳсонинг керакмасму санга?

Сел ғамдин хонавайрон ўлдиму ёд этмадинг,
Айтким бу хонавайрининг керакмасму санга?

Огаҳий ҳолин кўруб доим тағофил қилғосан,
Шоири доноийи давронинг керакмасму санга?

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Жигсо» усули воситасида Муҳаммадризо Огаҳийнинг истеъдод қир-ралари ва адабий меросини ўрганинг.
2. Адибнинг ҳаёти ва ижодига оид хронологик жадвал тузинг.
3. Ғазални ифодали ўқинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Огаҳий ғазалини қуйидаги чизма асосида таҳлил қилинг.

2. Ғазалда қўлланилган бадиий санъатларни аниқлаб, жадвални тўлди-
ринг.

Шеърий санъатлар	Мисол
Ташбеҳ	
Тазод	
Тажнис	
Муболаға	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Ғазалдаги нафислик, софликни айнан қайси мисраларда кўришимиз мумкин? Бундай тасвир шоирнинг қандай қобилият эгаси эканлигидан далолат беради?
2. «Нафисликни қандай ҳис қиламан?» мавзусини *«Беш дақиқали эссе»* усули орқали ёритинг.

- матндан шоир кўзқарашини ифодаловчи парчани аниқлаймиз;
- бадий тасвир воситаларини таҳлил қиламиз;
- Огаҳий ғазалларининг ўзига хос хусусиятлари юзасидан тақдимот ўтказамиз.

Манга зулм айлаб ул қотил аён оҳиста-оҳиста,
Чекиб тиғини айлар қасди жон оҳиста-оҳиста.

Жафоси зўридин икки кўзимдан оқди дарёлар –
Ки, қолғой остида онинг жаҳон оҳиста-оҳиста.

Улусга айлаган зулмин кўриб ондин ҳазар қилмай,
Келиб чекдим жафосин ман ёмон оҳиста-оҳиста.

Бўлур ҳажрида зиндон гар манинг манзилгаҳим бўлса,
Гулистон балки гулзори жунон оҳиста-оҳиста.

Тўла буржом тут лутф айлаб, эй соқийки, бу ғамдин
Қутулғойман ичиб ман нотавон оҳиста-оҳиста.

Вафо йўқ даҳр боғининг гулига берма кўнглунгни,
Бугун тонгда кетар, эй боғбон, оҳиста-оҳиста.

Эмас гардунда раъд овозиким ҳижрон туни ичра,
Эрур ул Оғаҳий чеккан фиғон оҳиста-оҳиста.

* * *

Ул юзи гул нигорнинг меҳри жамолини кўринг,
Меҳри жамоли устида икки ҳилолини кўринг.

Икки ҳилолини кўруб қонмаса меҳрингиз агар,
Сафҳайи орази уза нуқтайи холини кўринг.

Нуқтайи холини кўруб сабр эта олмас эрсангиз,
Хусну жамоли боғида қадди ниҳолини кўринг.

Қадди ниҳолини кўруб кўнглунгиз этмаса қарор,
Жон кўзи бирла боқибон лаъли зилолини кўринг.

Лаъли зилолини кўруб жонингиз этса изтироб,
Чораи ҳолингиз учун шахд мақолини кўринг.

Шаҳд мақолини кўруб топмаса чора ҳолингиз,
Нуктага лаб очар чоғи ғунжу далолини кўринг.

Ғунжу далолини кўруб истасангиз муроди дил,
Оғаҳийдек қучуб белин айши камолини кўринг.

* * *

Ваҳ, не балодур билмадим, эй дилрабо, қошу кўзинг –
Ким, бир назарда солди ўт жоним аро қошу кўзинг.

Олди қарору тоқатим оқ сийнаю нозик белинг,
Солди қаро тун бошима икки қаро қошу кўзинг.

Жонимға қўйди доғлар рашк ўтидин холи лабинг,
Кўнглумга еткурди туман дарду бало қошу кўзинг.

Хар юз ўликни тиргузур лаълинг аро ширин сўзинг,
Хам минг тирикни ўлтурур айлаб жафо қошу кўзинг.

Қошу кўзинг бедодидин дод айласам эрмас ажаб –
Ким, не жафолар қилмади охир манго қошу кўзинг.

Хусн аҳли шоҳисен бори ошиқларинг ўлтургали,
Гўёки жаллоди қилич бўлмиш санго қошу кўзинг.

Ман зори ҳайронинг нечук девона бўлмай, эй пари,
Ким, ақлу ҳушим айлади мендан жудо қошу кўзинг.

Йўқтур манга ишқинг аро юрмоқ тирик имкониким,
Жонимни ё қадди юзунг олғуси, ё қошу кўзинг.

Қошу кўзинг иймисидин бўлди қиёмат ошкор,
Қўёки олам офати қилмиш худо қошу кўзинг.

Эл қатилини қасд айлабон мастона қилғач бир назар,
Солди жаҳонга нолаи ва ҳасрато қошу кўзинг.

Айлай ҳаётим нақдини ҳар дам нисору садқаси,
Ёшурмағил ман зоридин айлаб ҳаё қошу кўзинг.

Мажлис фазосида усул этган чоғи раққос ўлуб,
Бир ғамзада юз жон олур, эй махлиқо, қошу кўзинг.

Ширин лабингдан Огаҳий жисмиға жон берким, они
Ўлтурди бир имо қилиб боққач қиё қошу кўзинг.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Огаҳий ғазалларида ифодаланган бош ғоя нима?
2. Ғазалларни ифодали ўқинг.
3. Матндан шоир кўзқарашилини ифодаловчи парчани аниқланг.
4. Интернет орқали Огаҳий ғазалига басталанган қўшиқларни тингланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ўзингизга маъқул бўлган мисрани шарҳланг.
2. Ғазалларда қўлланилган шеърий санъатларни кўрсатиб беринг.

<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳи</i>

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Жуфтликда Огаҳий ғазалларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида изланиш юритинг. Умумлашма сифатида тақдимот ўтказинг.

- Огаҳий ғазалларидаги мажозий ва илоҳий ишқ тушунчаларига изоҳ берамиз;
- Огаҳий шеърларининг бадий тили ва тимсоллар таркибини таҳлил этамиз;
- Шоир асарларининг бадийати ҳақида маълумотга эга бўламиз.

Дарди дилим анго дедим, дема они манго деди,
Ким манга ошиқ ўлса ул лозим эрур анго деди.

Юз уза икки наргисинг ваҳ, не бало қаро дедим,
Кўнглунгу жонинг олғувчи икки қаро бало деди.

Лабларинг оғзума етур жон топайин анго дедим.
Лаъли табассум айлабон йўқму ўлим санго деди.

Ҳуснингга айлайин назар ман сори бир қара дедим,
Ёшурибон юзин кет, эй масхара, беҳаё деди.

Бўса лаби савоб учун айла манга ато дедим,
Қошу қапоғини читиб қўй бу сўзинг хато дедим.

Ваҳ, недин эркон этмогунг ҳеч вафо манго дедим,
Зоҳир ўлубдурур қачон ҳусн элидин вафо деди.

Хаста кўнгулга қилғосан мунча недин жафо дедим,
Дема жафо ани сенинг дардингадур даво деди.

Огаҳий комини недин айламагунг раво дедим,
Ким топарму жонни ул қилмоғуча фидо деди.

МУХАММАС

Фалакким яхшилар базмида қадримни баланд этмас,
Дами йўқким ямонлар мажмаида мустаманд этмас,
Бу ҳасратдин кўзим ашки йўлин бир лаҳза банд этмас,
Мани ман истаган ўз суҳбатида аржуманд этмас,
Мани истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Фиғонким даҳру дун ичра рафиқи топмадим огаҳ,
Қаён борсам бўлурлар гулвашлар ҳамдаму ҳамраҳ,
Тиларлар баҳра мандин, мен тилаб топман биридин, ваҳ,
На баҳра, топғоман ондинки мандин истагай баҳра,
Ўзи ҳам баҳраманд ўлмас, мани ҳам баҳраманд этмас.

Кўзи заҳри эса ҳар нечаким мойил мамотимға,
Лаби шаҳди эди роғиб ўлимдин ҳам нажотимға,
Бу дам восил иймон ул қотили Исо сифотимға,
Нетой ҳуру пари базминки қатлим ё ҳаётимға,
Аён ул заҳр чашм айлаб ниҳон бу нўш ханд этмас.

Чиқо олмай кўнгул ҳайрондур усру шому фурқатдин,
Тўкар ашкини кўз ҳам интизори субҳ васлатдин,
Иложи бўлмаса ул маҳваши хуршид талъатдин,
Керакмас ой ила кун шакликим ҳусну малоҳатдин,
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас.

Бугун чобаклар ичра йўқ эди ул шахсуворимким,
Бирини қилмади манзур чашми ашкборимким,
Ғубор осо нетонг гар қолмаса сабру қароримким,
Керак ўз чобаку қотилвашу мажнун шиоримким,
Бузуқ кўнглимдин ўзга ерда жавлон саманд этмас.

Савод зулфини кўргач юмар Огаҳий тун деб кўз,
Юзиға нозир ўлғоч ҳам тутар қўл бирла кун деб кўз,
Кўнгул, ҳайратға қолма кўрмас они не учун кўз,
Ул ой ўтлуғ юзин очса Навоий тегмасун деб кўз,
Муҳаббат тухмидин ўзга ул ўт узра писанд этмас.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Шарҳлаб ўқиш» усули воситасида Огаҳий ғазал ва мухаммасини ўрганинг.
2. Мажозий ва илоҳий ишқ тасвирини қандай тушундингиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Огаҳийнинг шеърий санъатларни қўллаш маҳоратини жадвал асосида шарҳланг.

Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи

2. Огаҳий шеърларининг бадий тили ва тимсоллар таркибини таҳлил этинг.

<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Лирик қаҳрамон қандай тасвирланган?</i>	
<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали тимсол қандай ёритилган?</i>	
<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг.</i>	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Огаҳий асарларининг бадиияти ҳақида қандай маълумотга эга бўлдингиз? Аввал ўрганган асарлар билан солиштиринг. Улардан афзалликларини аниқланг. «**SWOT**» усулидан фойдаланинг.

S	<i>Кучли (устун) жиҳатлари (ҳал этилаётган муаммонинг афзалликларини ёритиш)</i>
W	<i>Кучсиз (заиф) жиҳатлари (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ички омилларининг таъсирини ўрганиш)</i>
O	<i>Имкониятларни чамалаш (белгиланган вазифаларни ҳал этишнинг энг мақбул йўллари излаш)</i>
T	<i>Таҳдидни ўрганиш (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ташқи омилларининг таъсирини аниқлаш)</i>

РУБОИЙЛАР

- Огаҳийнинг рубоий ва туюқлари мазмунини муҳокама қиламиз;
- бадиий тасвир воситаларини таҳлил қиламиз, муаллиф уларни нима мақсадда қўллаганлигини тушунтирамиз;
- Огаҳийнинг сўз қўллаш маҳоратига баҳо берамиз.

Зарра учубон наййири аъзам бўлмас,
Ер болиш этиб авжи фалак ҳам бўлмас,
Инсон аро нодонни билинг ҳайвондур,
Ҳайвон неча зўр айлса одам бўлмас.

* * *

Ваҳким, яна зулмини аён этти фалак,
Бағримни ҳажр аро қон этти фалак,
Кўз йўлидин ул қонни равон этти фалак,
Охир манга кўрки қасди этти фалак.

* * *

Қилмоқ била парвариш тикон гул бўлмас,
Ҳам тарбият ила зоғ булбул бўлмас,
Гар асли ямонға яхшилиқ минг қилсанг,
Яхшилиқ онинг нияти билкул бўлмас.

* * *

То тушти фироқ ўтиға бемор кўнгул,
Юз дарду ғаму аламға дучор кўнгул,
Даврон ситами тиғидин афгор кўнгул,
Бўлмиш мандин малулу безор кўнгул.

ТУЮҚЛАР

Ғам юки то қоматим ё қилмади,
Оҳим ўтиға фалак ёқилмади,
Қилмади раҳми манга, худ ўзгага,
Билмадимким қилдиму ё қилмади.

* * *

Дўстлар, ҳамроҳлиғ айлаб борингиз,
Тунд хў ёрим қошиға борингиз,
Бир кеча базмимға келтурмоқ учун
Бош оёқиға қўюб ёлборингиз.

* * *

Дард захри солди чинлар қошима,
Келмади ҳолим сўрарға қошима,

Ғам юкин чекмакда, эй дил,чобак ўл,
Ҳаргиз ушбу ишда бошинг қошима.

* * *

Чехрасининг гарчи муҳрак нори бор,
Бергуси доим ниҳоли нори бор,
Сигмоғун базмим аро, эй муддаий,
Телмуриб турма бу ерда, нори бор.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Огаҳийнинг рубоий ва туюқларини ўқиб, мазмунини гуруҳда муҳокама қилинг.
2. Огаҳий лирикасининг ижтимоий мазмуни ҳақида шеърий парчалардан мисол келтириб сўзланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Огаҳийнинг фалсафий дунёқараши ва унда нақшбандийлик тариқатининг тутган ўрнини мисоллар келтириб шарҳлаб беринг.
2. Шоир рубоийларини жадвал асосида таҳлил қилинг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	
Фойдаланилган бадий тасвир воситалари	
Байтларнинг тарбиявий аҳамияти	

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «*Моделлаштириш*» усули орқали Огаҳийнинг сўз қўллаш маҳорати-га баҳо беринг.
2. «Серқирра ижодкор» мавзусида эссе ёзинг.

Тарди акс, радди матлаъ

Тарди акс арабча бўлиб, тескари такрор маъносини англатади. Шеърнинг бир байтидаги икки сўзнинг ўрин алмашиб келиши тарди акс санъатидир. Бу кўпинча, мисра охирида қофия бўлиб келувчи сўзлар бўлади ва такрорланганида уларнинг янги-янги қирралари очилади. Огаҳийнинг юқорида кўрилган сатрларидаги «бало» ва «қаро» сўзларининг ўрин алмашиб келиши бунга яққол мисолдир:

Юз уза икки наргисинг, ваҳ, не бало қаро, дедим,
Кўнглунгу жонинг олғучи икки қаро бало, деди.

Радди матлаъ ғазалнинг биринчи мисрасининг шеър охирида - мақтаъда такрорланиб келишидир. Муҳими шундаки, у оддий такрордан иборат бўлмаслиги керак. Ғазал бошида ўртага ташланган фикр шеър давомида атрофлича далилланиб, кейинги такрорида хулосага айланмоғи лозим. Бундай усулдан шоирларимиз кенг фойдаланганлар. Огаҳийнинг:

Бизки, букун жаҳон аро кишвари фақр шоҳимиз,
Бошимиз узра оҳимиз шуъласидир кулоҳимиз

матлаъли ғазалида шу санъат қўлланилган. Ғазал ўн бир байтлик бўлиб, ўртадаги тўққиз байтда бу дунё айш-ишратидан, мол-давлат қайғусидан воз кечган «фақр аҳли» нинг «шоҳ» лик фалсафаси ҳар жиҳатдан асосланади ва мақтаъда у айтилганларни хулосалаш учун қўлланилган:

Огаҳий, бўлса тонг эмас фақр эли гар гар мутеимиз,
Бизки, букун жаҳон аро кишвари фақр шоҳимиз.

Шарқ шеъриятида кўп қўлланиладиган бу санъат бутун шеър мобайнидаги тасвирдан келиб чиқадиган хулосани англатади. Хулосанинг биринчи мисрада айтиб қўйилгани эса, ғазалнинг таъсир кучини оширишга хизмат қилади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Огаҳийнинг 1844 йилда Хива хонлигини тарихини шу йилгача бўлган воқеаларини ўз ичига олган асари.
А) «Фирдавс ул-иқбол»
Б) «Риёз уд-давла»
С) «Шоҳиди иқбол»
Д) «Таъвиз ул-ошиқин»
2. Араб алифбосидаги нун ва сод ҳарфларидан фойдаланиб ёр гўзаллигини ўзига хос тасвирини яратган ижодкор.
А) Огаҳий
Б) Навоий
С) Жомий
Д) Лутфий

3. Огаҳийни ижодга, изланишга ундаган воситалар.
- А) кучли ирода
 - Б) ҳаётни севиш
 - С) ижодга бўлган қизиқиш
 - Д) А, Б
4. Огаҳийнинг «Таъвиз ул-ошиқин» девонида қанча жанрдаги лирик метрос жамланган?
- А) ўндан ортиқ
 - Б) йигирмадан ортиқ
 - С) ўттиздан ортиқ
 - Д) барчаси
5. Огаҳийнинг ижодида сувни сузук деб сифатлаш адабиётдаги қандай ҳодиса саналади?
- А) янгилик
 - Б) доимийлик
 - С) қадимийлик
 - Д) А, Б
6. Огаҳийнинг девонида жамланган шеърлар мавзуси.
- А) ижтимоий-сиёсий
 - Б) ахлоқий
 - С) дидактик
 - Д) барчаси
7. Огаҳийнинг «Қасидаи насиҳат» асари қандай мазмунда ёзилган?
- А) давлат ва сиёсатга муносабат шаклида
 - Б) сиёсий ва дидактик мазмунда
 - С) Муҳаммад Раҳимхони Соний мадҳиясига бағишлаб ёзилган
 - Д) А ва Б
8. Огаҳийнинг «Даҳр уйи бунёдким сув узрадир маҳкам эмас» деб бошланувчи асари қандай мазмунга эга?
- А) тасаввуфий
 - Б) фалсафий
 - С) дидактик
 - Д) А, Б

9. Огаҳийнинг адабиётимиз тарихида дидактик лириканинг ёрқин намунаси ҳисобланадиган асари.

- А) «Қасидаи насиҳат»
- Б) «Риёз уд-давла»
- С) «Шоҳиди иқбол»
- Д) «Таъвиз ул-ошиқин»

10. Асру сўзининг маъноси тўғри берилган қатор.

- А) мотам
- Б) юрак
- С) бениҳоя
- Д) ғамли

11. Вуқуф сўзига тўғри берилган изоҳ.

- А) мискинлар
- Б) ғамли
- С) хабардор
- Д) бололик

12. Фақат Огаҳий қаламига мансуб асарлар берилган жавобни топинг.

- 1) «Сабот ул-ожизин»;
- 2) «Риёз уд-давла»;
- 3) «Таъвиз ул-ошиқин»;
- 4) «Кимёи саодат»;
- 5) «Шоҳ ва гадо»;
- 6) «Зубдат ул-таворих»

- А) 1, 4, 5
- Б) 2, 3, 6
- С) 1, 2, 3
- Д) 3, 5, 6

13. Огаҳий қалами остида ўзбек тилига таржима қилинган асарлар келтирилган жавобни аниқланг.

- А) «Хафт пайкар», «Гулистон», «Шоҳ ва гадо», «Юсуф ва Зулайҳо»
- Б) «Гулистони давлат», «Юсуф ва Зулайҳо», «Шоҳиди иқбол», «Кимё»
- С) «Хафт пайкар», «Юсуф ва Зулайҳо», «Баҳористон», «Шоҳ ва гадо»
- Д) «Фирдавс ул-иқбол», «Риёз уд-давла», «Сабот ул-ожизин», «Равзат ус-сафо»

14. Огаҳий «Устуна» радифли ғазалининг биринчи байтида усталик билан фойдаланган бадий санъат.

- А) тазод
- Б) китобат
- С) талмеҳ
- Д) таъдид

15. Огаҳий томонидан ўзбек тилига таржима қилинган «Шоҳ ва гадо» асарининг муаллифини аниқланг.

- А) Бадриддин Хилолий
- Б) Бадриддин Чочий
- С) Малехо Самарқандий
- Д) Давлатшоҳ Самарқандий

АБАЙ

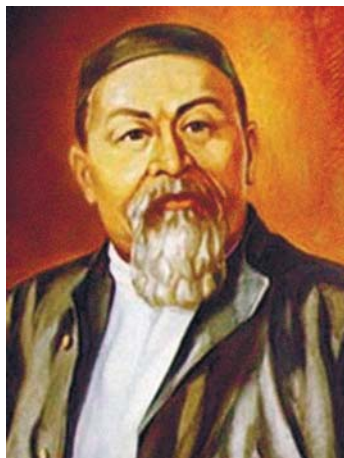
Зар қадрин зарғар билар

Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,
Ўтган-кетган гапларни термак учун.
Юрагида ўти бор, тили ширин,
Авлодимга бир сабоқ бермак учун.

Абай

- мустақил изланиб, Абайнинг ҳаёти ва ижодига оид маълумотлар билан танишамиз;
- Абай ижодининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаймиз;
- Абай ва Навоий ижодини таққослаймиз.

Қозоқ ёзма адабиётининг асосчиларидан бири йирик мутафаккир, тенгсиз шоир, ўзига хос носир, мохир педагог, истеъдодли таржимон, теран фикрли файласуф Абай 1845 йилда Семей уездининг Чингиз бўлисида бой хонадонида туғилди. Бўлажак шоирнинг отаси Ғўнонбой, бобоси Ўсканбой ўз даврининг эътиборли бийларидан бўлиб, сахройи уруғлар орасида катта мавқега эга эдилар. Ғўнонбой Ўсканбой ўғли бир муддат Қарқарали уездининг оға султони мартабасида бўлган. Бу даврда Ғўнонбой ўзининг ақлли, доно, тўғрисўз, одамларга яхшилик қилишга интиладиган художўй киши эканлигини кўрсатган. У йўл азобини тортиб, Маккага ҳажга борган ва у ерда қозоқ ҳожилари учун қўноғуй қурдирган. Маккадан қайтгач, эл бошқарувини қўйиб, Қарқаралида мачит солдириб, тоат-ибо-

дат йўлини тутган. Абай ўзининг «Нарги отаси ҳожи эди» номли ўланида отаси ҳақда шундай ёзади:

Қозоқда унга ўхшаш
Дунёга ҳеч ким келмабди,
Ўлмайдиган от қолдириб,
Бойликка кўнгил бўлмабди.

Ғўнонбойнинг Худойберди, Тангриберди, Иброҳим, Исҳоқ, Усмон, Ҳалилулло, Исмоил каби етти ўғли бўлиб, улар орасида учинчи фарзанд – Иброҳим (бўлажак Абай)га айрича меҳр қўйган эди. Болалигида-ноқ ёқимтойлиги, одоби, ақли билан катталарнинг эътиборини қозонган кўзга яқин Иброҳимни онаси Ўлжон ва отасининг онаси Зийрак момо ҳаёт авайласин деган маънода эркалатиб, «Абай» деб чақирганлар. Кейинчалик бу ном Иброҳимнинг асосий оти ва шоирнинг тахаллусига айланиб кетди.

Абай дастлабки маълумотни овулидаги татар муаллим Обидхон мулла қўлида чиқарди. Ўн ёшга тўлгач, уни Семейдаги Аҳмад Ризо мадрасасига беришади. Бўлажак шоир мадрасада араб, форс, чигатой (ўзбек адабий тили) тилларини пухта ўрганди, дастурдаги фанлардан ташқари мустақил равишда Низомий, Саъдий, Ҳофиз, Навоий, Ғузулий сингари буюк шоирларнинг асарлари билан яқиндан танишди, улардан бадиий маҳорат сирларини ўрганди. Уч йил давом этган бу сабоқнинг сўнгги олти ойида бўлажак шоир, ўз билигича, шаҳардаги русларнинг «приходская школа»-сида ҳам таҳсил олди. Абай ўн уч ёшга етганда, отаси ўсмирни бошқарув ишларига ўргатиш учун ўқишдан чиқариб, овулга олиб кетади. Отасининг ана шу тутуми туфайли Абай жуда ёшлигидан халқи ҳаётининг турли қирралари билан танишди.

Абайнинг бадиият оламига кириб келишида онаси ва момосининг таъсири ниҳоятда кучли бўлди. Табиатни фавқулодда ижодий қобилиятга эга бўлган бу икки аёл истеъдодли ва таъсирчан Иброҳимга болалигида кўплаб эртак, дoston, ўланлар айтиб беришарди. Абай маънавий дунёсининг ана шу олижаноб икки аёл томонидан шакллантирилгани унинг инсоний ва ижодий тақдирида ҳал қилувчи ўрин тутди. Иброҳим ожизларга қайишадиган, инсон қадрини биладиган, куюнчак ва адолатли киши бўлиб етишди. У инсонни комил кўрмоқ истарди, одамларга ишонарди. Қўлидан келганича барчага ёрдам бермоқчи, ҳаммани бахтли қилмоқчи бўларди. Лекин ҳаётда бундай кишиларнинг ҳаддан ташқари камлиги уни қаттиқ изтиробга солар, кўнглидаги дардлари аламангиз шеърлар бўлиб тўкиларди.

Отаси ўйчил, фикри теран, сермулоҳаза ва ўқимишли ўғлини сиёсий арбобга айлантиришни, ундан ҳукмдор тайёрлашни истарди. Бунинг учун

эса, қатъиятли, шафқатсиз бўлиши лозим эди. Олижаноб қалбли мутафаккир Абай табиати бунга мос эмасди, шоир амалдор бўлишни истамасди, бундай бўлолмасди. У кўпчиликнинг дарди билан яшайдиган донишманд, олам ва одамни барқамол кўришни истаган инсонпарвар эди. Лекин отасининг Абайни элга қўшгани, бошқарув юмушларига аралаштиргани бекорга кетмади. Талантли йигитча халқнинг урф-одати, руҳияти, орзу-умидлари билан эрта танишди. Элни билувчи чечан бийларнинг чиқишларига астойдил қулоқ тутиб, одамларнинг дардларини туйиб олишга ҳаракат қилди. Бу ҳол унга халқнинг эртак, қўшиқ, мақол, матал ва айтишларини яхши билиш имконини ҳам берди. Эл турмушидаги етишмовчиликларни бартараф этиш истаги уни тарихни ўрганишга, халқнинг илдизини, руҳий ҳис-туйғуларини билишга ундади. Кўпчиликнинг дарди, ташвиши Абайни шоир, мутафаккир, арбобга айлантирди.

Катта истеъдод эгаси Абай, аслида, ўн икки ёшидан шеърлар ёза бошлаган бўлса-да, жиддий эркак кишининг бадиий ижод билан шуғулланишни уят деб биладиган отасидан чўчиганлиги, шеър ёзганлар устидан кулиб юрадиган элатидан уялгани учун ҳам битганларини ҳеч кимга кўрсатмайди. У ёзганларини узоқ вақт давомида бировлар номидан чоп эттириб юрди. Шоир йигирма саккиз ёшида шеърий ижоддан бир қадар чекиниб, рус тили, фалсафаси ва адабиётини ўрганишга астойдил киришади. Ўттиз беш ёшида у яна бадиий ижодга қайтади. Аммо ҳамон ёзганларини дўстларининг номидан эълон қилишда давом этади. 1886 йилда, ёши қирқдан ошганда битилган «Ёз» шеърига биринчи марта ўз отини қўйди.

Абай шеърияти қозоқ тилининг бадиий имконияти қандайлигини кўрсатди. Ўз ижодида Яссавий, Навоий, Фузулий анъаналари билан биргаликда рус адабиёти илғор тажрибаларини бирлаштира олган адиб кенг омманинг суюкли шоирига айланди. Синчиклаб қаралса, Абайнинг ижоди қуйидаги уч манбадан баҳра олганлигини кўриш мумкин. Буларнинг биринчиси – халқнинг оғзаки ижоди. Иккинчиси – Шарқнинг Яссавий, Низомий, Навоий, Фузулий сингари кўплаб вакиллари асарлари. Учинчиси – рус ва у орқали Ғарб адибларининг адабий асарлари. Лекин гап шундаки, жуда кўп ўқиган ва турли тиллардаги адабиёт билан яхши таниш бўлган, улардан жиддий таъсирланган Абай улкан истеъдоди ва бадииятга жиддий муносабати сабабли ўзининг ижодий қиёфасини сақлаб қола олди ва ўзига хос бадиий тақдирга эга бўла олди.

Абай туркий халқлар тарихини яхши биладиган, уларнинг умумий илдизини, орадаги мустаҳкам қон-қардошлик ипларини чуқур ҳис этадиган мутафаккир эди. Унинг «Қора сўз» китобидаги: «Ўзбек – ўз оғам, сарт –

садағам», – деган сўзлари шунчаки чиройли эътироф эмас, балки тарихни теран биладиган алломанинг асосли иқроридир. У ҳақли равишда Навоийни ўзининг устози деб билар ва бу даҳо шоир ижодига тез-тез мурожаат этарди.

Умрининг сўнгги йилларда Абай кетма-кет тақдирнинг кучли зарбаларига дуч келди. Аввал, суянган тоғи суюмли ўғли Абдурахмон вафот этади. Сўнг иккинчи ўғли истеъдодли шоир Мағавия қайтиш бўлади. Булар усиз ҳам «юраги қирқ ямоқ» бўлган ҳиссиётли шоирни юрак касаллигига дучор қилади. 1900 йилдан умрининг охирига қадар Абайга бу дард қаттиқ азоб беради. Шунинг учун ҳам ҳаётининг кейинги йилларида адиб яратган асарлар нисбатан камдир. Буюк шоир 1904 йилнинг 23 июнида вафот этади.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Изланиш» усули воситасида АҚТдан Абайнинг ҳаёти ва фаолиятини гуруҳларга бириккан ҳолда ўрганинг.
 - 1-гуруҳ. Абайнинг ҳаёт йўли.
 - 2-гуруҳ. Шеърини асарлари.
 - 3-гуруҳ. Абайнинг қора сўзлари.
 - 4-гуруҳ. Абай номининг абадийлаштирилиши.
2. «Ассоциация» усули асосида Абай ҳақида маълумотлар келтиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

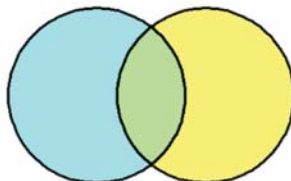
1. Абайнинг жаҳолатга, нодонликка бу қадар катта нафрати сабабини изоҳланг.

2. «Абай» сўзининг пайдо бўлиши, маъноси ва шоир тахаллусига айланиш сабаблари ҳақида мулоҳаза юритинг.
3. Абайнинг давлат арбоби тариқасида бажарган ишлари ҳақида фикр юритинг. *«Синквейн»*, яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.
 1. Битта от сўз туркуми,
 2. Иккита сифат сўз туркуми,
 3. Учта феъл сўз туркумига хос сўз
 4. Тўрт сўздан иборат гап
 5. Мавзуга доир бир синоним.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Абайнинг Навоийга муносабати асосида Абай ва Навоий шахсиятини ва ижодини «Венн диаграммаси» асосида таққосланг.

2. «Тўплаштириш» усули асосида Абайнинг қозоқ адабиёти равнақига қўшган ҳиссасини баҳоланг.
3. «Муаллиф ўриндиғи» усули орқали Абай фаолиятига ўз кўзқараши-нгни ифодаланг.

- Абайнинг йил фасллари ҳақида ёзилган шеърлари билан танишамиз;
- шеърларидаги табиат тасвирини муҳокама қиламиз;
- адабий мавзуга оғзаки ва ёзма фикр-мулоҳазаларни билдирамиз.

КЎКЛАМ

Кўклам келса, қолмайди қишнинг изи,
Қулп урар кўкаламзор ернинг юзи;
Жон киради борлиққа, табиатга,
Она янглиғ жилмаяр куннинг кўзи.

Кулишар, ўлан айтар йигит-яланг,
Ўтовда ўтиролмас қари-қартанг;

Жон-жонивор, одамизод яйраб кетар,
Қушларнинг қўшиғидан ҳаво жаранг.

Қирдаги, сойдаги эл аралашар,
Қўй қўзилаб, оёққа ўралашар,
Қиш бўйи бир-бирини кўрмаганлар
Қучоқлашар, ўйнашар, ҳол сўрашар.

Туя бўзлар, от кишнар, қўра шов-шув,
Капалаклар гул излаб учар дув-дув.
Етти рангли гиламдай яшил тусда –
Сулув қиздай буралиб оқади сув.

Кўл ёқалаб учишар ўрдак ҳам ғоз,
Уя излаб югурар бола шоввоз;
Учар отни эгарлаб кўлга тушсанг,
Чақмоқдай тез ов олар бўз довулбоз.

Қанжиғада ўлжаси – овчи қайтар,
Сулув қизлар нозланиб, салом айтар.
Қуш гўштига мос тушар нордон қимиз,
Баданингни балқитар, жимирлатар.

Кўкламдай кийинишар келинчаклар,
Чеккасида гунафша, бойчечаклар,
Қирда тўрғай сайраса, сойда булбул,
Гул билан тўлиб кетар – тул этаклар.

Дехқонлар қўш қўшади, экар экин,
Ҳафта ўтмай кўкарар экин-тикин,
Савдогарлар мол юклаб, туя қўмлаб,
Олис-олис йўллардан келар секин.

Оламга безак берган қодир мавлон,
Ер – она, қуёш – ота, нури жаҳон,
Онадай эмиздирар кўксидан ер,
Отадай меҳр тўкар ёруғ осмон.

Булут ўтса ариллаб оқади сой,
Кечаси чаман юлдуз ва тўлин ой,

Не қилсин қоронғида ярқирамай,
Қуёш чиқар чоғида ҳолига вой.

Қуёш – ошиқ ерни кўп севар эмиш,
Ер ишқида ўртаниб, куяр эмиш,
Ошиқ йигит уфқдан кўринганда,
Юлдуз ва ой севгини қўяр эмиш.

Ошиқ – қуёш тун бўйи кутар эмиш.
Висол пайтин пойлаб кўз тутар эмиш,
Сахардан оғуш очиб севганини,
Муҳаббат оловида ўртар эмиш...

Қиш бўйи ер – қуёшни излар муштоқ,
Кута бериб сочлари бўлармиш оқ;
Кўклам ва ёз васлига қониб тоза,
Гул очилиб, тўлишармиш, етмай қучоқ.

Қуёшга тўғри боққан – кўр бўлади,
Қуёш кулса оламга нур тўлади.
Не билай, ўзим кўрдим, қуёш ҳар кеч –
Олтин чодирига кириб дам олади.

КУЗ

Сур булутлар қоплаб олар кўкни бутун,
Қуюқ туман босиб келар бамисли тун.
Тўқлигидан ё совуққа йўқлигидан –
Уйир тўзар, ҳар томонга чопар қулун.

Майсаю гул-кўкатлар йўқ бурунгидай,
Ёш-яланг ҳам сурон солмас, ҳар ишга шай.
Кексайган чол-кампирдайин қовжирамиш
Баргларини тўкиб бўлган янтоқ, қуврай.

Вақти келиб қор кўтарар бунда қуюн,
Лекин ҳозир куз чалмоқда мунгли куйин.
Болаларин бувисига жун йигиртиб,
Ёш хотинлар ямаб-ясқар ўтов-уйин.

Ғоз, турналар учар кўкда жануб сари,
Кун бир тутам, завқу сурур кўздан нари.
Овуллар ҳам файзи кетиб, мунғаймишдир
Эшитилмас элнинг ўйин-кулгулари.

Ел захридан изиллайди танлар жовраб,
Қора совуқ яланг қирда кезар довлаб.
Кўмик суяк, сарқит таом тегмагандан
Уйда ит ҳам йўқдир, кетган сичқон овлаб.

Қоронғи куз гирдобиди адир-тоғим,
Дил тундлашар қиш забтини туйган чоғим.
Ахир, олов ёнмас уйда – сурур қайдан,
Кўрган кунинг қуриб кетсин, ай қозоғим!

ҚИШ

Оқ либосда, қурч гавдали, оқ соқолли –
Сочган захри тирик жонга ғовғо солди.
Уст-энгили қировда ва турқи совуқ,
Қадамини ғарч-ғурч босиб келиб қолди.

Нафасида – аксиригу аёз дуркун,
Кекса қуданг янглиғ келиб қолди бирдан.
Заб бостириб кийиб олган пахмоқ бўркин,
Ел-изғирин унга ўтмас – тетик, бардам.

Нақ булутдай қоши тўсиб икки кўзин,
Бош силкиса юрагингга қутқу солар.
Ногоҳ бўрон туриб дўқ-дов қилса шу зум,
Кенг даштдаги оқ қасрдек уй чайқалар.

Завқи тошиб чопиб юрган бола-бақра
Кўринмайди, юз-қўлини ушук урди.
Қават-қават чопон кийса ҳам молбоқар,
Аччиқ елга дош беролмай юз ўгирди.

Писандмасди йилқига қор ёғса қат-қат,
Кўк аёзга улар қандоқ қилсин тоқат!

Қўраларга оч қашқирлар тумшук солди,
Хой, чорвангни ташлаб қўйма итга фақат!

Уйқусизлик ўлдирмайди, анграймагин,
Қувват бўлар – кунгайларга ҳайда молни.
Ит еганча Қўндибою Қанай есин,
Қувиб юбор қасам урган манов чолни.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Шоир шеърларини ифодали ўқинг ва мазмуни ҳақида гуруҳда муҳокама қилинг.
2. Абай нима учун йил фасллари ҳақида қалам тебратган?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Абай лирикасидаги жонлантиришдан фойдаланган ўринлар ҳақида фикр билдиринг.
2. Табиат тасвири кўрсатилган ўринларни ажратиб кўрсатинг.
3. Шеърларни «Концептуал жадвал» график органиайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган асар ғоясини ёритувчи Жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жиҳат			
2-жиҳат			

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Абайнинг йил фасллари ҳақидаги шеърларини бошқа шоирларнинг шу мавзудаги шеърлари билан таққосланг.
2. «Йил фасллари Абай тасвирида» мавзусида тақдимот ўтказинг.

- Абай кўзқарашларини ифодаловчи ўринларни топиб кўрсатамиз;
- тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари, бадий тасвир воситаларини таҳлил қиламиз;
- ўзбек ва жаҳон адабиётининг асарларини қиёслаймиз.

ХАСТА ЮРАК

Хаста юрак тепади аста-секин,
Чарчаб қолган гавдамда жўш уролмай,
Гоҳо уни иссиқ қон босиб кетар,
Қийналар узун тунда дам ололмай.

Хаёл кўки қоронғу, қайғу енгган,
Эркалик ва дўстликни оғриқ кўрар.
Ақли йўқ, ори йўқ ҳовлиққанни,
Кунда кўриб улардан юз ўгирар.

Эслаб ўтган кунларин росо қўмсар,
Бу кунни кун демас қарғаб сўкар

Гоҳо тилаб бахт билан яна тинчлик.
Гоҳо қайғу ғазабни яна истар.

Гоҳо йиғламоқ истар айтиб зорин,
Шундай кунда туғилган дарднинг барин.
Гоҳо уни яширар элу юртдан,
Мазақлаб кеткизар, деб киши орин.

Хаста юрак тепади аста-секин
Ўз дардини яшириб ҳеч билдирмай.
Гоҳо босар иссиқ қон уни сокин
Гоҳо бир дам жим қолар ун чиқармай.

* * *

Бозорга қараб турсам, ҳар ким борар,
Излагани не бўлса – шу топилар.
Биров овқат олади, биров маржон.
Ҳар кимга бир хил нарса бермас бозор.

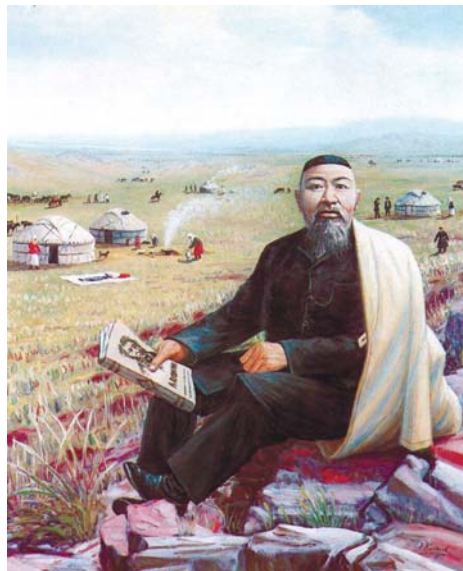
Ҳар кимнинг излаган бир нарсаси бор,
Чамалаб оқчасига шундан олар.
Биров уқмас бу сўзни, биров уқар,
Баҳосин фаҳмламай ҳайрон қолар.

Сўз уқар ушбу кунда киши борми?
Демайман: сўзим юртга бирдай ёқар.
Ёзган сўнг ерда қолмас тешик мунчоқ.
Бировдан биров олиб, элга тарқар.

Бир кишимас, ёзганим ялпи юрт-ку,
Ғижинмасдан, чироқлар, уқсанг ярар.
«Ит маржонни не қилсин» деган сўз бор
Дили ўтли йигитлар бир уйланар.

* * *

Ярқ этмас қаро кўнглим не қилса ҳам,
Осмонда ой билан кун чақилса ҳам.

Дунёда сира сендай менга ёр йўқ,
Сенга ёр мендан ортиқ топилса ҳам.

Шўрлик ошиқ сарғайса, соғинса ҳам,
Ёр кетиб, тўғри сўздан янглишса ҳам,
Чидайди ёр ҳажрига рози бўлиб,
Масхара ва хўрликда топинса ҳам.

* * *

Талай сўз бундан бурун кўп айтганман,
Тагин ўйлаб, кўп қайғу еб айтганман.
Ақллилар орланиб уялган-чун,
Ўйланиб, тузаларми, деб айтганман.

Қозоқнинг бошқа юртдан сўзи узун,
Бирининг бири уқмас айтган сўзин.
Кўзнинг ёши, юракнинг қони билан
Эритишга бўлмайди ички музин.

Юртим-ай, ҳаволанмай, сўзга тушун,
Ўйлан-чи сиртин қўйиб, сўзнинг ичин.
Иржангламай тингласанг ниманг кетар,
Ахир, сўзни яратган тинглаш учун.

Адашиб англама йўл тополмай,
Берироқ тўғри йўлга чиқ қамалмай.
На илминг бор ва меҳнат қиласан,
Ўтмоқдасан ҳатто мол ҳам боқолмай.

* * *

Уйғотар дилда ишқни
Яхши қўшиқ, яхши куй.
Ҳаётингда қўшиқни
Суйсанг агар менча суй.

Ҳасратларинг чекинар,
Унутасан дунёни.

Юрак завққа чулғанар
Қўшиқ тинглаган онинг.

Хувиллаган сахрода
Сув топгандек бўларсан.
Ожиз қолсанг мабодо,
Куч-қудратга тўларсан.

Юрагингда турфа хил
Хотиротлар уйғонар.
Вужудингни туйғулар
Дарёсида тўлғатар.

Гоҳ қўшиқ оғушида
Ёдга тушар ҳасрат-ғам.
Кўринур умр шунда
Армонларда мужассам.

Куй мавжи тебраб дардим,
Аламларни бўйлайман.
Алдамчи рўёларни
Тағин чин деб ўйлайман.

Туғиламан қайтадан –
Юрагим қўшиқ тинглар...
Қолдими мен тотмаган
Тағин заҳар-заққумлар?!.

* * *

Ўлсам, умрим қордаги из бўлмасми?
Ўткир тилим тортинчоқ қиз бўлмасми?
Муҳаббат ва ҳасратда ёниб ўтган
Менинг оташ юрагим муз бўлмасми?

Олтин деб асраганим, жез бўлмасми?
Шоҳи деб ўйлаганим, бўз бўлмасми!
Ҳаприққан бўлса бир пайт асов юрак,
Кейинча эл оғзида сўз бўлмасми?

Нажотсизман мен ғамда бахтиқора,
Хасратларим адоқсиз, топмам чора.
Битта қалбга зарурми шунча ёнмоқ,
Қара, ахир, бир жонман – дили пора.

Юрагингнинг тубини теран бўйла,
Мен ҳақимда сўйласанг ростин сўйла.
Мен тақир ерда ўсдим ва бир ўзим
Мингга билан олишдим, буни ўйла!

Ёшлиқда олғир эдим, ўйдан йироқ,
Лекин не-не қалбларда ёқдим чироқ.
Ҳар кимсани шод этмоқ орзум эди,
Элдаги ношудлардан куйдим бироқ.

Замондан тегмади ҳеч эрк ўзимга,
Шунданми дунё тордир гоҳ кўзимга.
Хор бўлдим ўз юртимда топмай қадр,
Сен, дўстим, мени ая, боқ сўзимга!

Сиртим нур, ичдан қанча қалтирамай,
Дунё ўтар мендан ҳеч ҳол сўрамай.
Ўлан – нақ аёл, сириг ёр элга,
Бас, сўзим тўхтатай, кўп алжирамай.

Мирпўлат Мирзо таржималари

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Шеърларни ифодали ўқинг.

Шеър вазни	
Тасвирий воситалар	
Қофия	

2. Шеърлардан Абай кўзқарашларини ифодаловчи ўринларни топиб кўрсатинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Жадвал асосида Абай шеърларини жанр жиҳатидан таҳлил қилинг.
2. Жуптликда Абай шеърларининг ўзига хос хусусиятлари юзасидан тадқиқот олиб боринг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Абай шеъриятида кўтарилган мавзу ва ғояларни маълум бир ўзбек адабиёти вакили ижоди билан қиёслаган ҳолда фикрингизни далиллар билан тўлдириб, газетага мақола тайёрланг.

Такрорлаш учун саволлар

1. «Абай» тахаллуси билан ижод қилган буюк қозоқ шоирининг асл исми.
А) Муҳаммад
Б) Умар
С) Чингиз
Д) Иброҳим
2. Қозоқ миллий оғзаки ижоди қуйлаб келинган ўланларни ёзма адабиётга олиб кирган шоир.
А) Низомий
Б) Абай
С) Ғузулий
Д) тўғри жавоб йўқ
3. Ҳозиргача оқинлар томонидан севиб ижро этилаётган, Абай куй басталаган ўланлар сони.
А) 15 та
Б) 18 та
С) 17 та
Д) 20 та
4. Абай қаламига мансуб шеърлар берилган қаторни топинг.
А) «Ўлан», «Кўклам», «Нидо»
Б) «Илм ўрган», «Тун»

- С) «Шўрлик қозоғим», «Кўклам»
Д) А ва Б
5. Қайси адиб «илмсиз шеър»ни ўлик тан, «қолиби беруҳ» ҳисоблаб, ундан ҳазар қилишини, умрининг маълум қисмини сарф этиб ақлий ва наҳлий билимларни ўрганганлигини айтади?
А) Огаҳий
Б) Мирзо Ғолиб
С) Феруз
Д) Фузулий
6. Абайнинг «Ўлан» ва «Кўклам» шеърларини ўзбек тилига таржима қилган шоир.
А) Ғафур Ғулом
Б) Ҳ.Олимжон
С) Миртемир
Д) Рауф Парфи
7. Абай мадрасада диний насихатлар билан чекланиб қолмасдан, қайси тилларни ўрганди?
А) Араб, форс, турк
Б) Араб, форс, эрон
С) Араб, форс, туркман
Д) Араб, форс, чигатой (ўзбек адабий тили)
8. Абайнинг табиат мавзусидаги илк шеъри берилган қаторни топинг.
А) «Қиш»
Б) «Ўлан – сўзнинг подшоҳи, сўз сараси»
С) «Ёз»
Д) «Куз»
9. Абайнинг нечта поэмаси бор?
А) 2
Б) 3
С) 4
Д) 5
10. Абайнинг қайси поэмасидаги воқеа «Минг бир тун» эртагидан олинган?
А) «Искандар»
Б) «Маъсуд»

- С) «Азим хангомаси»
- Д) «Энглик-Кебек»

11. *«Бўронда ҳам тўнгмайди бой боласи,
Овоқ жой – қозоқнинг кенг даласи...».*
Ушбу парча Абайнинг қайси шеъридан олинган?

- А) «Куз»
- Б) «Ёз кетди, қишнинг боши, дала бежой»
- С) «Кўклам»
- Д) «Хаста юрак»

12. Абайнинг «Ўлан» шеърига куй-романс ёзган бастакор номи тўғри кўрсатилган қаторни топинг.

- А) Ш. Қалдаяқов
- Б) М.А. Гурьевич
- С) Айдос Роберт
- Д) Альберт Алмаганбетов

13. Абай ҳақида айтилган қуйидаги фикрлар кимга тегишли?
«Абай қозоқнинг классик адабиётининг отаси, қозоқ поэзиясининг қуёшдай порлоқ буюк сиймосидир».

- А) М. Авезов
- Б) Ч. Айтматов
- С) С. Муқанов
- Д) Ғ. Ғулом

14. Абай ўзининг қайси шеърида камбағалнинг ночор аҳволини табиат билан солиштириб тасвирлаган?

- А) «Қиш»
- Б) «Ёз»
- С) «Ўлан»
- Д) «Куз»

15. Абайнинг «Қиш» шеърининг жанрини аниқланг.

- А) Табиат лирикаси
- Б) Ижтимоий лирика
- С) Интим лирика
- Д) Фалсафий лирика

ФУЗУЛИЙ

Зар қадрин зарғар билар

Фузулий ўзидан кейинги барча туркийзабон шоирлар, жумладан, ўзбек шоирларига ҳам кучли таъсир кўрсатган. Фузулий таъсирида, унга эргашиб шеърлар битиш, шоир ғазалларига назира-татаббуълар ёзиш, мухаммаслар боғлаш деярли барча шоирлар ижодида учрайди. Фузулийнинг озарбайжонча девони ўзбек халқи орасида XVIII–XIX асрлардаёқ кенг тарқалган ва бир неча бор ўзбек тилида нашр қилинган.

Мирзо Кенжабек

- «Лайли ва Мажнун» достони фабуласини шакллантирамыз;
- асардаги муаммолар устида ишлаймыз;
- дoston ҳақида ўз фикрларингизни билдирамыз.

Муҳаммад Сулаймон Фузулий 1498 Карбало шаҳрида дунёга келган озарбайжон шоири ва мутафаккиридир. Озарбайжон, форс ва араб тилларида ижод қилган. Отаси Баёт қабиласидан бўлиб, 15-аср охириларида Озарбайжондан Бағдодга кўчиб борган. Бағдод мадрасаларида таҳсил олиб, ўзи ҳам мударрислик қилган. Узоқ вақт Бағдодда яшаган. Озарбайжон ҳукмдори шоҳ Исмоил 1 Сафавий ва Туркия султони Сулаймон 1 Қонуний шоирни моддий жиҳатдан бир оз таъминлаб турганлар. Лекин унинг турмуши кўп вақт қийинчиликда ва камбағалчиликда ўтган. Ироқнинг Бағдод, Ҳилла, Нажаф каби шаҳарларида бир қанча муддат яшаган Фузулий она шаҳри Карбалога қайтиб, 1556 йили шу ерда вабо касалидан вафот этган.

Фузулий бой адабий анъанага эга бўлган форсий ва туркий адабиётининг Хоқоний Ширвоний, Мужрим Байлагани, Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Салмон Соважий, Ҳофиз Шерозий, Атоий, Лутфий, Алишер Навоий ижодини меҳр билан ўқиб-ўрганиб, уларнинг маҳорат сирлари-

дан баҳраманд бўлган. Шоир ижодига, айниқса, Лутфий билан Навоий кучли таъсир кўрсатган.

Фузулий девон тузиб, уни «Муҳаббатнома», «Фарзанди дилбанд» деб таърифлаган. Шоир ишқий лирикасида инсоннинг маънавий олами, жўшқин ҳис-туйғулар туғени, олижаноблик билан жаҳолат, очкўзлик ўртасидаги кураш, инсонга самимий, юксак муҳаббат билан боғлиқ ботиний кечинмалар акс эттирилган. Фузулий поэтик меросининг асосий қисмини ғазал ва қасидалар ташкил этади. Лутфийнинг (16-аср) ёзишича, ғазалиётда Фузулийнинг «Навоийга ўхшаш ғаройиб бир ёқимли йўли ва ажойиб бир услуби бор» бўлган.

Шеърларида лирик қаҳрамон ошиқнинг руҳий кечинмаларини, қалб сирларини бутун ички қарама-қаршиликлари билан мумкин қадар теран тасвирлашга эришган. Бунда ошиқ ўз маҳбуби йўлида ҳар қандай азоб-уқубатларни енгувчи, комил инсон сифатида намоён бўлади. Фузулий ижодининг чўққиси «Лайли ва Мажнун» достони (1536–37)дир. Асар лирик-эпик характерда бўлиб, Шарқда машҳур бўлган анъанавий сюжет ва образлар асосида яратилган ва туркийзабон халқлар ўртасида кенг тарқалган. Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон», Ҳофизнинг «Девон», Абдураҳмон Жомийнинг «Баҳористон», Навоийнинг «Чор девон» китоблари қаторида, Фузулий асарлари ҳам мадрасаларнинг ўқув дастурига киритилган. Фузулийнинг «Матлаъ ул-эътиқод» фалсафий рисола-си, «Ҳадиқат ус-суадо», («Бахтиёрлар боғи»), «Сухбат ул-асмор» («Мева-лар мунозараси»), «Шикоятнома», «Бангу бода» («Банг ва бода»), «Ани-сул-қалб», («Қалб дўсти») «Етти жом» ёки «Соқийнома», «Ринду Зоҳид», «Сихҳат ва Мараз» («Соғлиқ ва беморлик») каби назмий-насрий, фалсафий-дидактик асарлари озарбайжон адабиётининг энг нодир дурдона-лари ҳисобланади. Бадий юксак асарлари билан озарбайжон адабиёти-ни янги босқичга кўтарган Фузулий шеърларининг асосий мавзуси ҳам, ҳаракатлантирувчи кучи ҳам, бу шеърларни ичдан нурлантириб турган қувват манбаи ҳам ишқ. Мутасаввиф шоир сифатида илоҳий муҳаббатни улуғлаган, дунёга берилишни қоралаган. Инсонни камолотга олиб бора-диган фазилатларни тараннум этиб, уни тубанлаштирадиган иллатларни танқид қилган.

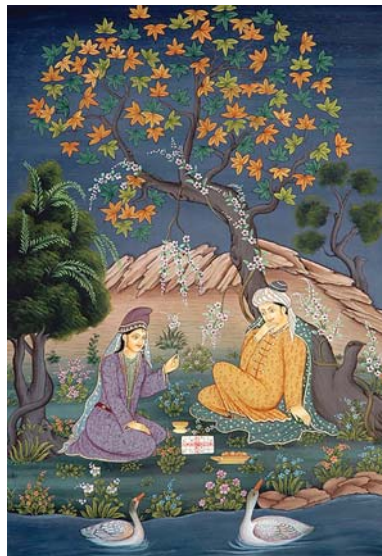
Фузулий ўзидан кейинги барча туркийзабон шоирлар, жумладан, ўзбек шоирларига ҳам кучли таъсир кўрсатган. Фузулий таъсирида, унга

эргашиб шеърлар битиш, шоир ғазалларига назира-татаббуълар ёзиш, мухаммаслар боғлаш деярли барча шоирлар ижодида учрайди. Фузулийнинг озарбайжонча девони ўзбек халқи орасида 18–19-асрлардаёқ кенг тарқалган ва бир неча бор ўзбек тилида нашр қилинган. Ғазал, мураббаъ ва мухаммаслари куйга солиниб, асрлар давомида хонандалар томонидан куйланиб келмокда («Шифойи васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр...» ва б.). Атоқли озарбайжон бастакори Узайр Ҳожибеков 1908 йил «Лайли ва Мажнун» достони асосида биринчи озарбайжон операсини яратган. 1958–61 йилларда Ҳамид Арасли тахририда Фузулий асарларининг тўла илмий-танқидий наشري яратилди.

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН» ДОСТОНИДАН

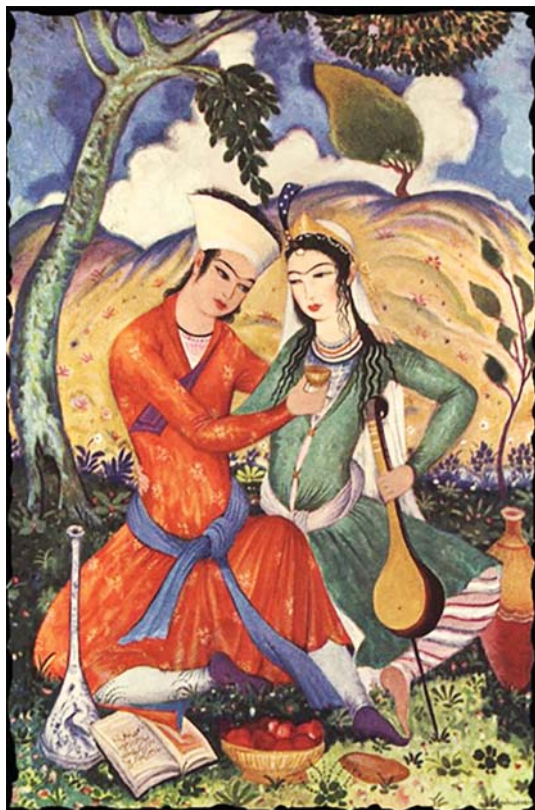
БУ СИФАТИ МАЖНУНДУР ВА ИБТИДОИ МЕҲНАТИ ФУЗУНДУР

Бир дилбари сарвқадду гулрўй,
Сарви хушу гулруху суманбўй.
Ширин лаби маншаъи латофат,
Раъно қади дурдуғила офат.
Авсофи латофатинда сўз чўх,
Алтофи малоҳатинда сўз йўх.
Шахло кўзи наргиси пурафсун,
Зебо қоши наргис узраки нун.
Ҳусни гули лолаи шафақфом,
Зулфи хамаи лола узраки лом.
Оғзи сифатин худ этмак ўлмаз,
Асрори ниҳона етмак ўлмаз;
Зулфи сўзи – зикри ҳалқаи роз,
Лаъли лаби оби чашмаи ноз.
Даври мохи рўйи чашмаи нур,
Хоки кафи пойи – сурмаи ҳур.
Бир ғоят ила шамоили хўб-Ким,
Лайли ўланда анга матлуб.
Бир кўзгуя гар очиб кўзини,
Кўзгуда кўрайди ўз-ўзини,
Ўз оразина ўлурди майли,

Қилмазди ҳавойи ҳусни Лайли.
Ул ики суманбару саҳи қад,
Бир-бирини ўлдилар муқайяд.
Ул икки хароби бодаи завқ,
Бир жомдан ичдилар майи шавқ.
Гирдоби балоя ўлдилар ғарқ,
Қолмади ароларинда бир фарқ.
Авзои муҳолиф ўлди яксон,
Гўё икки танда эди бир жон.
Ҳар ким сўрар ўлса Қайса бир роз,
Лайлидан анга етарди овоз.
Ким Лайлия қилса бир хитоби,
Қайс эди анга веран жавоби.
Айларлар эди хати вафо машқ,
Ортарди дамодам онлара ишқ.
Лайлида ўхумоқ изтироби
Ўлса, руҳи Қайс эди китоби.
Машқ этмая Қайс олса бир хат,
Лайли қоши эди анга сархат.
Хат узра қилурди ул гўзаллар,
Минг ноз ила баҳслар, жадаллар.
Аммо на жадал – камоли улфат
На баҳс – них, ояти муҳаббат.
Чун бир неча муддат ул ики пок,
Авқот кечирдилар тарабнок.
Ишқ ўлдуғи ерда маҳфи ўлмаз,
Ишқ ичра ўлон қарор бўлмаз.
Ишқ оташина будур аломат–
Ким, бош чека шуълаи маломат.
Ҳусн офати ишқ ўлуб дамодам,
Галдикча иродат ўлди маҳкам.
Бир ғоята етди нашъаи ҳол–
Ким, ўлди ҳавасу ақл помол.
Қолмади забона тоби гуфтор,
Ким, айлаялар муҳаббат изҳор,
Қайфияти ҳоли қилмоға фош,
Галмишди тақаллума кўзу қош.
Айларди кўзила бу хитоби,

Қошила верарди у жавоби.
 Қошу кўз ила ўлон такаллум,
 Ҳам қилмади дафъи занни мардум.
 Мардумдан ўлам, дема канора!
 Мардум кўз ичиндадур на чора?!
 Ҳамроз зкан ул ики вафодор,
 Дамсоз экан ул ики жигар хор.
 Рафъ ўлди ҳижоби шоҳиди роз;
 Ишқ ўлди маломат ила дамсоз.
 Ошиқлара гизли қолмади ҳол,
 Маълум ўлди жамъи аҳвол.
 Гард ойинаи нишота душди,
 Минбаъд иш эҳтиёта душди.
 Сўйлашмая ул ики ягона,
 Қолмади сабаб магар баҳона.

То ўлмая роз ошикоро,
 Даврон ила қилдилар мадоро.
 Бир навъ баҳона ила ҳар дам
 Кўнглини қилурди Қайс хуррам.
 Қасддан унудурди дарсин ул зор,
 Лайлия деюрди: «Эй вафодор!
 Ҳифзи сабақ этди бағрими хун,
 Мандан, билирам, билурсан афзун,
 Ман билмадигим манга ўқутгил,
 Дарсим ўқуям, қулоқ тутгил!»
 Чун лавҳалар узра хат ёзарди,
 Қасддан хатини ғалат ёзарди.
 Яъники, хато таваҳҳум эда,
 Ул гул очилиб табассум эда.
 Гуфтора келарки: «Бу ғалатдир,
 Тарк этки, хилофи расми хатдир».
 Ўла сабаби такаллуми ёр,
 Фаҳм этмая муддаойи агёр,
 Атфол қиланда давр бунёд,
 Вори бўйла айлаянда фарёд.
 Ул ёрина арзи ҳол эдардй,
 Ўзга даврин хаёл эдарди.
 Қилмазлар эди сўзини маълум,

Билмазлар эди сўзина мафҳум.
 Мактабдан ўлон замонлар озод,
 Басл учун эдарди ҳийла бунёд:
 Қасд ила ниҳон эдиб китобин,
 Ҳаддан оширарди изтиробин.
 Лайли йўлини тутуб турарди,
 «Сан кўрдинг ўла?» деюб сўрарди.
 Яъни бу баҳона ила бир дам,
 Ёрин кўруб, ўла шоду хуррам.
 Илми хата умрин айлаюб сарф,
 Машқ этмиш эди ҳдмин ики ҳарф.
 Бир сафҳада «Лом» у «Ё» муқаррар.
 Ёзарди они қиларди азбар –
 Ким: «Бу ики ҳарфдур муродим,
 Равшан булар иладур саводим»

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

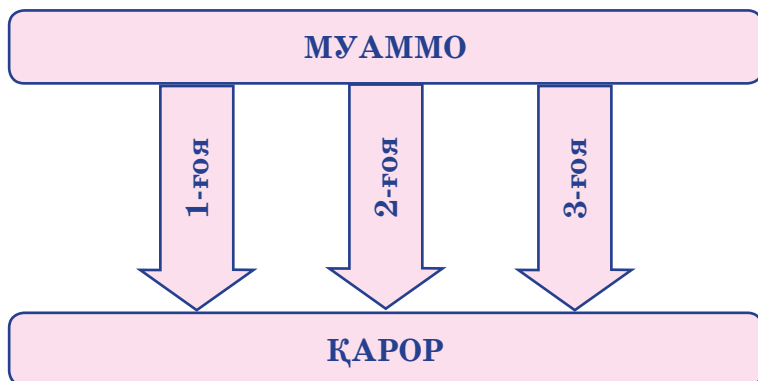

1. Фузулий ҳаётини «Жигсо» усули асосида ўрганинг.
2. «Лайли ва Мажнун» достони фабуласини шакллантиринг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Қарорлар шажараси» усули асосида асардаги муаммолар устида ишланг.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Достон ҳақида ўз фикрларингизни «*Тўрт фикр*» усули орқали (бир гап билан) билдиринг.

1. <i>Фикр</i>	
2. <i>Далил, исбот</i>	
3. <i>Мисол</i>	
4. <i>Хулоса, яқун</i>	

- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- достон тимсолларини таҳлил қиламиз;
- асарни ҳиссий таъсир этиш нуқтаи назаридан таҳлил қиламиз.

БУ ЛАЙЛИЯ ОНАСИ ИТОБ ЭТДИГИДУР ВА БАҲОРИ ВАСЛИНА ХАЗОН ЕТДИГИДУР

Чун макр ила Қайси бад саранжом,
Бир неча замон кечурди айём.
Тадбир ила ишқ завқ вермаз,
Тадбир диёри ишқа кирмаз.
Ишқ ила риё дагил мувофиқ,
Расвой керак ҳамиша ошиқ.
Дилдан дила душди бу фасона,
Фош ўлди бу можаро жаҳона-
Ким: «Қайс ўлубон асири Лайли,
Лайли дахи солмиш анга майли».
Тадрижи мабоди ила ногоҳ,
Лайлининг оноси ўлди огоҳ.
Ўдлара тутушди, яъса ботди,
Ул ғунча даҳона дил узотди.
Ёнар ўд ўлур чекуб забона,
Ул гулруха деди ёна-ёна:
«К-эй шўх, надур бу гуфтугўлар?
Қилмоқ санга таъна айбжўлар?
Нечун ўзинга зиён эдарсан?
Яхши одинги ёмон эдарсан?
Нечун санга таъна эда бадгў?
Номусинга лойиқ ишмидир бу?
Нозик баданила барги гулсан,
Аммо на дейим, экан енгилсан?
Лола киби санда лутф чўхдур,
Аммо на дейим юзинг очуқдур.
Тамкини жунуна қилма табдил!
Қизсан, ужуз ўлма, қадринги бил!
Ҳар сурата акс киби бохма!
Ҳар кўрдигинга сув киби охма!
Май гарчи сафо верар димоға,
Охдиғи учун душар оёға.
Кўзгу киби қотти юзлу ўлма!
Наргис киби хира кўзлу ўлма!
Кўздан керак ўласан ниҳон сан,
То демак ўла сангаки, жонсан.

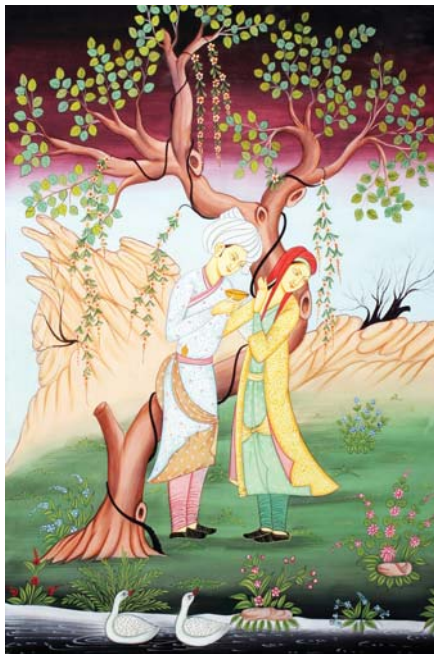
Сан шамъ сан, уймагил ҳавоя –
Ким, шамъи ҳдво верар фаноя.
Луъбат киби ўзинги безатма!
Равзан киби кўчалар кўзатма!
Соғар киби кезмайи ҳаром эт!
Нағма киби пардада мақом эт!
Соя киби ҳар ера юз урма!
Ҳеч кимса ила ўтурма, дурма!
Сан содасан, ўзга аҳли найранг,
Жаҳд айла, верилмасин санга ранг!
Дерлар сани ишқа мубталосан,
Бегоналар ила ошносан.
Сан қандану ишқ завқи қандан?
Сан қандану дўст шавқи қандан?
Ўғлон ажаб ўлмас ўлса ошиқ,
Ошиқлик иши қиза на лойиқ.
Эй ики, кўзим ёмон ўлур ор!
Номусимизи йитурма зинҳор!
Биз олам ичинда неқноммиз,
Маъруфи тамом хосу оммиз.
На нанг ила дахи эдалим лоф?
Биз демаялим, сан айла инсоф!
Тутким, санга қиймазам мани зор,
Мандан улу бир мудаббиринг вор.
Найларсан агар отанг эшитса,
Қаҳр ила санга сиёсат этса?
Минбаъд, гал, айла тарки мактаб,
Бил, абжадинги ҳамин жаду аб.
Этма қалам ила машқдан ёд,
Сўзан туту нақш айла бунёд.
Атфолдан айла қатъи улфат,
Дамроз етар ёнингда луъбат.
Бут киби бир эвда айла манзил,
Ўлма дахи ҳар янгоя моил!
Анқо киби узлат айла пеша,
Ўйла равиш айлаким, ҳамиша!
Гарчи одинг ўла дилда мазкур,
Кўрмак сани-ўла ғайри мақдур.
Хуш улки, қизи ҳамиша гизлар,
Худ гизли керак ҳамиша қизлар».

ҒАЗАЛИ ЛАЙЛИ

Фалак ойирди мани жавр ила жононимдан,
Ҳазар этмазми ажаб нолаву афғонимдан?
Уда ёндирмаса гар шўъла ила нух фалаки,
На битар оташи оҳи дили сўзонимдан.
Ғами пинҳон мани ўлдирди, бу ҳам бир ғамким,
Гулрухим ўлмади оғаҳ ғами пинҳонимдан.
Оҳ эди ҳамнафасим, оҳки, ул ҳам охир,
Чиқди икроҳ қилуб, кулбаи эҳзонимдан.
Ман, на ҳожатки, қилам доғи ниҳоним шарҳин,
Оқибат зоҳир ўлур чоки гирибонимдан.
Ҳақ билур, ёр дагил жону дилимдан ғойиб,
Нўла гар ғойиб эса дийдаи гирёнимдан.
Жон агар чиқса танимдан асари меҳри ила,
Асари меҳрини сонмангки, чиқар жонимдан.
Лутф әдуб, сан, магар, эй бад, бу кундан бўйла
Верасан бир хабар ул сарви хиромонимдан.
Эй Фузулий, ғами ҳажр ила паришондур ҳол,
Кимса огоҳ дагил ҳоли паришонимдан.

Тамомийи суҳан

Соқий, кетур ул майи муғоний –
Ким, унудалим ғами жаҳоний!
Раҳм айлаки, қасди жон эдар ғам,
Бағрим ситам ила қон эдар ғам.
Қил ақлими бода ила зоил,
Чархинг ситаминдан айла ғофил.
Фарёдки, чарх бевафодур,
Доим иши жавр ила жафодур.
Бир одат ила мадори йўхдур,
Давронининг эътибори йўхдур.
Гар ҳамнафас этса ики ёри,
Бир ера гетира ики зори.
Албатта, сабаб солар ароя;
Онлари асир эдар балоя.
Биллоҳ, на ёмондур ошнолиқ,
Чун воқеъ ўлур яна жудолиқ.

ҒАЗАЛИ МАЖНУН

Эй хуш ул кунларки, ман ҳамроз эдим жонон ила,
Неъмати васлин кўруб, нозин чекардим жон ила.
Кўрмамишди гулшани айшим хазони тафриқа
Ўлмамишди тийра айёмим шаби ҳижрон ила.
Маҳвашимдан, дўстлар, даврон жудо истар мани,
Душманимдур, ҳеч билман нетмишам даврон ила.
Етса гар ошиқларинг афлока афғони, на суд,
Етмак ўлмаз моҳвашлар васлина афғон ила.
Ешириб сохлардим элдан доғи ҳижронин, агар
Этмак ўлсайди мадоро дийдаи гирён ила.
Завқдан дебоча боғланди китоби умрима
Қўймади даврон кеча авқотим ул унвон ила.
Эй Фузулий, ахтари бахтим мусоид ўлмади –
Ким, ўлам бир дам муқорин ул маҳи тобон ила.

Тамомийи сухан

Сўз мухтасар, ул асири савдо,
Бир навъ ила ўлди халқа расво –
Ким, Қайс экан, ўлди оди Мажнун,
Аҳволини этди ғам дигаргун.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Достон матнини «Давом эттириб ўқиш» усули воситасида ифодали ўқинг.
2. Матндан шоир ижодининг ўзига хослигини акс эттирувчи парчани аниқланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

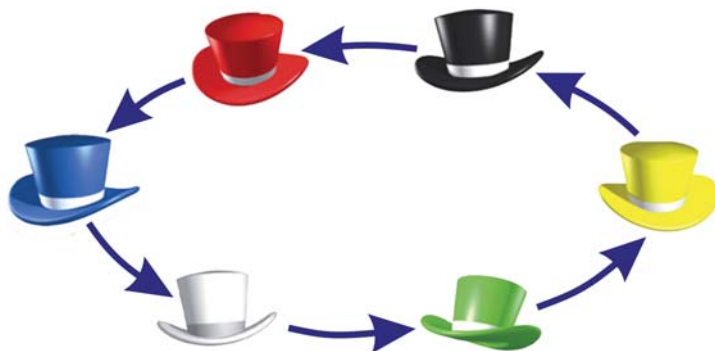
1. Достон тимсолларини жадвал асосида таҳлил қилинг.

Асар номи	Асар қаҳрамонлари	Уларнинг ўзига хос сифатлари	Орзу-мақсадлари	Мақсадларига тўсқинлик қилувчи восита ва инсонлар	Мақсадларига етишишига ёрдам берган инсонлар ва воситалар
«Лайли ва Мажнун» достони	Лайли				
	Мажнун				

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. «Оқилнинг олти қалпоғи» усули асосида асар сюжетини умумлаштиринг.

- дoстoн мaтнини ўзлaштирaмиз;
- дoстoннинг тил хусусиятларини тaҳлил қилaмиз;
- кoмпoзиция вa услубий бирликни тўлиқ вa чуқур ёритaмиз.

БУ МАЖНУННИНГ ОТАСИ ЛАЙЛИЯ ХОСТҚОРЛИГИДИР* ВА ЛАЙЛИ ОТАСИНИНГ МАЖНУНДАН БЕЗОРЛИҒИДУР

Соқий, гатур ул шароби ноби –
Ким, етди нисоба ғам ҳисоби.
Ғам душмани жони мубталодир,
Дафъ айлая кўрки, бир балодир.

Сўз жавҳарина ўлан харидор,
Бу навъ ила қилди гарм бозор –
Ким, ожиз ўлуб ғам ичра ул пир,
Мажнунина қилди фикри занжир –
Билдики, гар ўлмаз ўлса Лайли,
Мумкин дагил ўлмоғи тасалли.
Қилди талабин ўзина лозим,
Жамъ этди аолию аозим.
Уммид ила боғлади умуб ком,
Ул каъбайи орзуя эҳром.
Чун Лайли отоси билди ҳоли,
Ўйдурди акобиру аоли.
Қоршуларина ўлуб равона,
Қилди улар ила азми хона.
«Аҳлан ва саҳлан!» деб дамодам»,
Минг гез деди: «Ула хайр мақдам!»

Чун шамъ сифат улар ўтирди,
 Ул сарв киби оёға дурди.
 Уртоя буруқди турфа хонлар,
 То коми дил ола меҳмонлар.
 Ўлмишди дўлуб кабоб ила хон,
 Жадю хамал ила осмон сон.
 Аммо ажаб, ар¹ қила хирадманд,
 Ул хонлари осмона монанд.
 Ҳар ким ғарази бу эрди хондан,
 Бу мумкин ўлурми осмондан?
 Хонлар гўтурилдигинда ул пир
 Тақриб ила дардин этди тақрир:
 «К-эй, қадрла қиблаи қабоил!
 Сандан қамунинг муроди ҳосил.
 Аслу насабим санга аёндур
 Ҳукмим неча минг эва равондур.
 Машҳури қабоилам саҳода,
 Маъруфи тавоифам атода.

Ҳам вор муҳаббатимда таъсир,
 Ҳам вор адоватимда ташвир.
 Сардафтари аҳли рўзигорам,
 Ҳар неча десам юз онча ворам.
 Нахли амалим самар верубдур,
 Ийзад манга бир гуҳар верубдур.
 Ҳолс диларам бу турфа лўълўъ,
 Бир лаъл ила ўла ҳамтарозу.
 То лўълўъ ўланда лаъла восил,
 Таркиб қилам муфарриҳи дил,
 Чўх конлара тешаваш юз урдим,
 Чўх лаъл ҳақиқатини сўрдим.
 Ҳар қанда агарчи лаъл чўхдур,
 Бир лаълки, лойиқ ўла йўхдур.
 Бир лаълнинг, зшитмишам, санинг вор –
 Ким, лўълўъума удур сазовор.
 Лутф айла инояту карам қил!
 Ул лаъл ила дурри муҳтарам қил!
 Қилсин гули сарв соя парвар,
 Улсун гула сарв соя гўстар.
 Фаҳм эт сўзими, тағофул этма!

Бир хайр ишидур тааллул этма!
Гар ҳосил ўлур бу ком сандан,
Хар наки, диларсан иста мандан!
Онча қилайин санга равон ганж –
Ким, ер юзин айлая ниҳон ганж.
Онча гуҳар айлайим равона –
Ким, бўлмаясан анга хазона».
Ул сарви суманбаринг отоси,
Ул ганжи ниҳонинг аждаҳоси
Лутф ила дедик: –«Эй хирадманд!
Ман киби асири доми фарзанд!
Сан хуш галдинг, сафо гатирдинг!
Тупроқлардан бизи гўтурдинг!
Мушкулча хитобдур хитобинг,
Билман неча верайин жавобинг.
Қурбинг билурам манга шарафдур,
Аммо халафинг ажаб халафдур,
«Мажнун» дея таън эдар халойиқ,
Мажнуна маним кизим на лойиқ?
Лайли демайимки, нозаниндур,
Бир тийра канизи камтариндур.
Улмазми каниз, жинси мардум?
Йўхдурми каниза ҳам тараҳҳум?
Дев ила пари ўлурми ҳамдам?
Ўлмаз сўзи очма, абсам, абсам!
Девоная зоеъ айлама ранж,
Вайрона керак онга, надур ганж?
Тадбир ила дўндарғ мизожин,
Савдосининг айласанг иложин.
Лайли онинг ўлсин айладим аҳд,
Вор энди, сан эт иложина жаҳд!»

БУ ЛАЙЛИНИНГ АБР ИЛА ИЗҲОРИ НИЁЗИДУР ВА ИШҚ БОБИНДА КАШФИ РОЗИДУР

Абр ила такаллум этди оғоз:
«К-эй оҳим ила ҳамиша ҳамроз!
Кўз ёшинг ила кўка етарсан,
Сонма мани зордан батарсан!

Арз айлама раъду барқу борон,
Баҳс этма манимла рўзи ҳижрон!
Фарёд қилуб дами сахаргоҳ,
Афлока чеканда шўълаи ох.
Селоби сиришк эданда жори,
Гал, кўр мани зори беқарори!
Эй абр, ҳар ўксуланда суйин
Дарёлара тўкма оби рўйинг!
Ол суйи бу чашми хунфишондан,
Дарёлара ҳам бағишла ондан!
Эй абр, манга дами вафо қил,
Душди санга ҳожатим раво қил!
Вор ул юзи гул нигора мандан;
Зор оғла ва сўйла ёра мандан:
К-эй турфа нигори нозаниним!
Вой оризуйи дили ҳазиним!
Гал, кўрки, ғамингда неча зорам,
Сансиз неча зору беқарорам.
Гал, кўрки надур ғамингда ҳолим,
Ранги рухи зарду ашки олим!
Жон бори бадан гўтурмаз ўлди,
Кўз ранги вужуди кўрмаз ўлди.
Жоним жони, кўзиминг чироғи,
Раҳм айлаки, галди раҳм чоғи!
Ман билмаз эдим бало эмиш ишқ,
Бир дардли можаро эмиш ишқ.
Дердингки: бало йўлинда фардам,
Ишқ ичра санга шерикӣ дардам.
Солдинг мани хастаи бу ҳола,
Дарда мани айладинг ҳавола.
Ҳар дардкӣ вор, Лайли олди,
Маълум дурур санга на қолди?
Эй мард манам дея урон лоф,
Инсофмидур бу? Қони инсоф?
Тутким хасу хори раҳгузорам,
Тупроқ киби йўлингда хорам.
Хуршиди жамолинг, эй маҳи нав,
Тупроға нўла буроқса партав?
Борони висолинг, эй дури ноб,

Қилса хасу хори нўла сероб?
Ўлма майи ғафлат ила мадхуш,
Ҳамсуҳбатинг айлама фаромуш!
Эй ёри мувофиқу вафодор!
Эй ман кибию манга сазовор.
Гал ёнима, кесма ошнолик,
Яхшими ўлур бу бевафолик?
Дерлар сани ошиқ, эй некурў
Ошиқлара бўйлами ўлур хў?
Ҳар ким керак ўз ишинда комил,
Ошиқ на равоки, ўла қоҳил?
Ошиқ керак ўлмаюб қарори,
Тавф эда мудом кўйи ёри.
Душмаз буёна санинг гузоринг,
Вор ўла магар бир ўзга ёринг?
Ёринг ман эсам? Манга назар қил,
Гоҳи бу янғоя бир гузар қил!
Гар санда ўлон фароғати дил,
Бир дам манга ўлса эди ҳосил,
Гийсуйи мусалсалу гиреҳгир,
Бўйнимда гар ўлмасайди занжир,
Вар боғламаяйди банди халхол,
Қайд ила оёғими маху сол.
Айб ила чекилмасайди одим,
Биллоҳ, бу эди ҳамин муродим –
Ким, соя мисоли сандан, эй нур,
Ўлдуқча вужудим ўлмаям дур!
Аммо на эдим? Асири қайдам,
Бир бўйни, оёғи боғли сайдам.
Билдирмага меҳнату малолим,
Бу шеър етар баёни ҳолим:
Бу ғазал Лайлийи дилпазирингдур
Ишқ домина гирифтор ўлали зор ўлубам,
На балодурки онга бўйла гирифтор ўлубам?
Дил демакдан кесилуб, тан ҳаракатдан, ваҳким,
Гунжи ғамхоная бир сурати девор ўлубам.
Қудратим йўхки, қилам кимсая шарҳи ғами дил,
Ўйлаким, оризаи ҳажр ила бемор ўлубам.
Ҳазарим таънадан ул ғоята етмишдурким,

Ёра ағёр ўлуб, ағёрим ила ёр ўлубам.
Демазам дахи: «Санга ошиқам» эй гул! зеро
Санга ошиқлиғим изҳор эдали хор ўлубам.
Ақлу сабру дилу дин гетди бихдмдиллоҳким,
Сафари соҳили дарёя сабукбор ўлубам.
Йўх, Фузулий, хабарим мутлақ ўзимдан бас ким,
Волеҳи нақши хаёли рухи дилдор ўлубам.

БУ ЛАЙЛИНИНГ КУНЖИ ҒАМДА ГИРЁНЛИҒИДУР ВА МАЖНУННИНГ ВОДИЙИ ИШҚДА САРҒАРДОНЛИҒИДУР

Зор оғлар экан бу расма ул моҳ,
Бир турфа садо эшитди ногоҳ.
Бир кимса ўхурди шеъри Мажнун
Бу нукта иборатинда мазмун.
«К-эй нашъайи ишқдан уран дам!
Мажнуни соғинма Лайлидан кам!
Мажнун ила Лайлини баробар
Гар кимса деярса қилма бовар!
Лайлида агарчи дард чўхдур,
Мажнуни ҳазинча дарди йўхдур.
Лайли али игнадандур афгор.
Мажнуна қиличлар айламаз кор.
Лайли истарки, ўксила ғам,
Мажнун ғамин ортирур дамодам.
Лайлини эдар ҳарир дилгир,
Мажнуна верар нишот занжир.
Мажнундур ўлан ғама гирифтор,
Лайли кима ўлмиш ўла ғамхор?
Мажнуи ҳама зору нотавонлиқ,
Лайли ҳама айш комронлиқ.
Лайлию тамом шеваву ноз,
Мажнун ғаму ғусса бирла дамсоз.
Лайлида ҳавойи сайри гулшан,
Мажнунда балойи дарду шева.
Мажнуна етар шиканжаи таб,
Лайли кимадур табиб, ёраб?
Мажнундур асири доми Лайли,
Лайли кима солмиш ўла майли?»

Лайли тутуб ул тароная гўш,
Ўз нағмасин айлади фаромуш.
Таҳқиқ ила билди бу ҳисоби –
Ким, йўх шараринда шўъла тоби.
Албатта, балову дарди гардун
Мажнуна верубдур ондан афзун.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Жигсо» усули воситасида дostonдан берилган парчани ўрганинг.
2. Луғат билан ишлаш орқали дoston мазмунини баён қилинг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Дostonнинг тил хусусиятларини таҳлил қилинг.
2. Дostonни жадвалга асосланиб таҳлил қилинг.

<i>Жанри</i>	
<i>Вазни</i>	
<i>Қофиядош сўзлар</i>	
<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

1. «3-2-1» усули асосида дoston таҳлили

Асардаги **3** асосий ахборот;

Қийинлик келтирган **2** масала;

Асарда ёққан **1** жиҳат.

Такрорлаш учун саволлар

1. Фузулий таҳаллусининг маъноси.

- А) фозил, фазилат эгаси
- Б) ақлли, заковатли
- С) дўст, доно
- Д) тадбиркор киши

2. *Еллар бир дақиқа тўхтанг эсишдан,
Сернаво булбуллар сайраманг бир оз.*
Э.Воҳидовнинг ушбу байти қайси адиб ҳақида?
А) Мирзо Ғолиб
Б) Мунис
С) Ғузулий
Д) Оғаҳий
3. Озарбайжон ҳукмдори Исмоил Сафавий II ва Туркия султони Сулаймон Қонуний II қайси шоирни моддий томондан нафақа тайинлаб қўллаб-қувватлаган ижодкор.
А) Мирзо Ғолиб
Б) Ғузулий
С) Бобур
Д) Махтумқули
4. «Қарбалонома» достони кимнинг қаламига мансуб?
А) Ғузулий
Б) Оғаҳий
С) Нодира
Д) Увайсий
5. *Еллар бир дақиқа тўхтанг эсишдан,
Сернаво булбуллар, сайраманг бироз.
Қарбало даштида яёв кезишдан.
Чарчаб тин олмоқда Ғузулий устоз.*
Ғузулий ҳақидаги ушбу сатрлар муаллифи.
А) Ойбек
Б) Абдулла Орипов
С) Эркин Воҳидов
Д) Ғофур Ғулом
6. Ғузулий (фазл) сўзининг луғавий маъноси тўғри берилган қаторни белгиланг.
А) мевали дарахт
Б) қилич
С) фозил, фазилят эгаси
Д) дин тарқатувчи

7. Фузулий ўз она тилидан бошқа яна қандай тилларда ижод қилган?

- А) турк, афғон
- Б) араб, форс
- С) араб, туркман
- Д) форс, афғон

8. *Турк-у, Араб-у Ажамда айём,
Ҳар шоира вермиш эди бир ком.
Шод этмиш эди Абу Нувоси,
Хорун халифанинг атоси.*
Ушбу мисралар муаллифини аниқланг.

- А) Фузулий
- Б) Низомий
- С) Абу Нувос
- Д) Атоий

9. Фузулий жуда катта ихлос қўйган қайси туркий ижодкор.

- А) Абдурахмон Жомий
- Б) Низомий
- С) Алишер Навоий
- Д) Хусрав Деҳлавий

10. Фузулийга ҳомийлик қилган Исмоил Сафавий II ҳукмдорлик қилган давлат.

- А) Озарбайжон
- Б) Туркия
- С) Туркменистон
- Д) Ироқ

11. Фузулийнинг илк устози.

- А) Сулаймон Қонуний
- Б) Абу Нувос
- С) Ҳабибий
- Д) Шоҳмалик

12. «Илмсиз шеър асоси йўқ девор ўлур ва асоссиз девор гоятда безътибор ўлур». Ушбу сўзлар муаллифини кўрсатинг.

- А) Фузулий
- Б) Фазлий

- С) Навоий
- Д) Ҳабибий

13. Тахаллуси фазлнинг жами фозил маъноларини билдирадиган ижодкор.

- А) Ҳодий
- Б) Рабғузӣй
- С) М.Ғолиб
- Д) Фузулий

14. Тахаллуси ёнида Боғдодий нисбаси қўшиб ишлатилган шоир.

- А) М.Ғолиб
- Б) М.Ҳодий
- С) Фузулий
- Д) Комил

15. Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достонининг мавзуси.

- А) Қаҳрамонлик
- Б) Тарихий
- С) Ишқ-муҳаббат
- Д) Дўстлик ва тарихий

ШЕКСПИР

Зар қадрин зарғар билар

«Бутун дунё – театр, одамлар эса унда фақат роль ўйнашади».

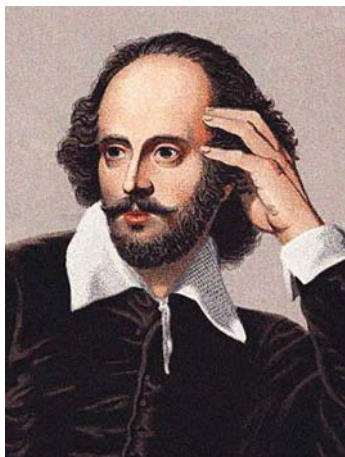
В. Шекспир

- атамаларни таҳлил қиламиз;
- парчанинг мавзу ғоясини очишдаги аҳамиятини тушунтирамиз;
- умумий ва ўзига хос белгиларини тушунтирган ҳолда асарларни қиёслаймиз.

Матнолди топшириқлар: Шекспирнинг «Ҳамлет» фожеаси билан танишиб чиқинг.

Ҳақли равишда «барча замонларнинг буюк адиби» деган эътирофга сазовор бўлган англиялик драматург Уильям Шекспир 1564 йил 23 апрелда Стратфорд шаҳрида оддий новвой оиласида дунёга келган. 1590 йили Лондонга келган ва театр учун сахна асарлари ёза бошлаган. Унинг бизгача 36 та пьесаси, поэма ва сонетлар тўплами етиб келган.

У: «Бутун дунё – театр, одамлар эса унда фақат роль ўйнашади», – дейишни яхши кўрарди. Бу унинг фақат сеvimли ибораси эмас, балки бутун аъмоли ва инсон ҳамда олам ҳақидаги қарашларини ифода этадиган ҳикмати эди. Асарларини ҳаётдан, тақдир ва муҳит билан қарама-қарши турган инсон кечмишидан олиб ёзарди. Шу сабабли Шекспир асарлари ҳалигача бутун дунё театрларида энг кўп ўйналадиган ва сахналаштириладиган асарлар сирасига киради. У ҳаёт «сахнаси»да тақдир ролини «ўйнаган» одамлар ва уларнинг кўнгли, қалби, муҳаббати ҳақида ёзди. Шу боис, Софокл ва Эсхилдан фарқли ўлароқ, фақат фожианавис эмасди. У романтик жанрлар

устаси, комедияни янги босқичга олиб чиққан, унга табиий ҳаётини завқу шавқ олиб кирган комедиянавис, муҳаббатни ёрқин ва гўзал туйғуларда куйлаган шоир, инсониятнинг муҳит билан конфликтини ечиш йўллариини излаган файласуф эди. Дастлабки пьесалари «Қайсар қизнинг қуйилиши», «Ёз оқшомидаги туш», «Йўқ нарсаларнинг ғалва» номли комедияларини ичкалари узилгудек кулиб, «Гамлет», «Отелло», «Ромео ва Жульетта», «Макбет», «Қирол Лир» каби фожиаларини йиғлаб, «Қиш эртаги», «Бўрон» каби эртак асарларини энтиқиб томоша қилишарди. У қайси мавзуда, қандай жанрда асар ёзмасин, ўз қисмати ролини чинакам, юракдан берилиб ўйнаётган одамлар ва уларнинг тақдирлари, фожиалари, орзу-ўйлари ҳақида ёзарди. Унинг ўзи ҳам тақдир, ҳаёт деган ролни бор кўриниши, оғриқлари, мусибатлари, синовлари билан ўйнашга маҳкум қилинганди.

Шекспирнинг аждодлари бир неча асрдан буён шаҳарда битта касб-корнинг бошини тутиб келишар, стратфордликлар уларни новвойлар шажараси сифатида билишарди. Шекспирнинг қадами қутлуғ келиб, 1568–1572 йилларда оиланинг иши юришди, анчагина даромадли бўлиб қолишди. Аммо тезда омад улардан юз ўттириди ва 70-йиллар охирига келиб оила яна қашшоқлик ботқоғига бота бошлади. 1580 йили Уильям оиласига ёрдам бериш учун мактабни ташлашга ва ишлашга мажбур бўлди. У 16 ёшида қисматнинг оғир синовларини бошдан кечириб бошлади. Ота касбини қилди, бошқа турли ишларга қўл урди. Ҳаётини ўзгартириш учун 18 ёшида уйланди. Энди елкасига рўзгор юки ҳам тушди. Учта фарзандли бўлганда ҳаёт бутун залворини унинг гарданига ташлади. Охир-оқибат бундай ҳаёт ва турмуш билан келишолмади. У ўзининг бошқа бир вазифа билан келганини ҳис этар, тирикчиликка ўралашиб қолгани учун ўзидан кўнгли тўлмасди. Шу боис бўлса керак, 1580 йиллар ўрталаридан кейин шаҳардан бош олиб кетди. Шундан кейинги беш-олти йил Шекспир биографиясида номаълум давр ҳисобланади. Унинг бу пайтда нима иш билан шуғуллангани, қаерда бўлгани ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ. Бу давр драматург таржимаи ҳолида «қоронғу давр» деб аталади. 1590 йиллардан сўнг Шекспирнинг номи Лондон театрлари ихлосмандлари ва танқидчилари шарҳида кўрина бошлади. Бу пайтда Шекспир театрга дадил кириб келган ва бирдан шухрат қозона бошлаганди. Унга ўша даврнинг энг машҳур театршуноси ва драматурги Роберт Грин томонидан берилган «сахнани титроққа солди» деган таъриф

машҳур бўлиб кетган. Бу сўз ўйини бўлиб, Шекспир, яъни инглизчадаги Shake-speare сўзининг ўзи «жанггоҳни титратувчи» деган маънони беради.

1592–1594 йилларда вабо туфайли Лондон театри ёпилди. Бу даврда Шекспир бир нечта тарихий асарларга қўл урди. «Ричард III», «Венера ва Адонис», «Лукреция» каби асарлар шу даврда дунёга келди. Шекспир ўз даврининг фожиалари ҳамда конфликтлари илдизини ўтмишдан излаб тарих орқали хулоса чиқармоқчи бўлди. Шу сабабли унинг бир қанча тарихий шахсларга бағишланган драмалари дунёга келди. Бу асарларда Шекспир барча замонлар учун хос мавзуларни қамраб олганди. Гарчи воқеа ўтмишда кечаётган эса-да, томошабинлар асарда замонавий Англиянинг ижтимоий қиёфаси ва жамият манзараларини кўриб туришарди. Айни шу асарлари сахна юзини кўриши билан Англия театрларида Шекспир даври бошланди ва бу давр қарийб 20 йил давом этди. Кейинчалик Шекспир ўз маслакдошлари билан бирга машҳур «Глобус» театрини ташкил қилди ва бу театрнинг хўжайинларидан бирига айланди. Адибнинг энг улуғ асарлари ана шу театр сахнасида дунёга келди, ўзи орзу қилгандай «Глобус» сахнасини ҳаёт-мамот сахнасига, инсон ва жамият, инсон ва тақдир, инсон ва муҳит, инсон ва ахлоқ, инсон ва ёвузлик, инсон ва тубанлик тўқнашуви сахнасига айлантирди. Шекспир асарлари ўша давр драмаларига хос сентиментализм ва мистикани бутунлай рад қилди. Лондон театрларида сахна асарлари, асосан, томоша ва дидактика учун яратиларди. Шу сабабли қироллик саройи бу театрларга ҳомийлик қилар, ушбу театр орқали сарой ўз мафкурасини тарғиб этарди. Гарчи Шекспир ҳам қирол Яков I нинг ҳомийлигида турган бўлса-да, жамиятни ислоҳ қилаётган қирол каби Шекспир театрни ҳам мавзу, ҳам маъно нуқтаи назаридан ислоҳ қилди. Энди театрда қадимги маъбудлар кураши, элфлар, илоҳий ривоятлар, маиший чўпчаклар эмас, аниқ одам ва унинг дарди, кўнгли, изтироблари муҳокама қилинар, шарҳланарди. Энди театрда замондош инсон фожиаси намойиш этила бошлади. Тўғри, Шекспирнинг жами 36 та пьесасининг ўндан ортиғи тарихий давларни қамраб олади. Уларда антик давр, шунингдек, Англиянинг X–XIV асрлардаги тарихий шахслари қаҳрамон қилиб олинган. Аммо драматург айни шу шахслар тақдири ва фожиалари орқали XVII аср бошидаги Англиянинг дарди ва муаммоларини тасвирлашга киришди, ўтмишни тасвирлаб бугун ҳақида ҳикоя қилишга тушди. Бошқача айтганда, адабиётда макон ва замон тушунчаси моҳиятини йўқота бошлади. Бу дунё театр сахнасида янги давр бошланганини билдирарди. Асарлари уни улуғлар сафига олиб чиқди. «Ромео ва Жульетта», «Ричард III», «Генрих IV», «Отелло», «Қирол Лир», «Антоний ва Клеопатра», «Кориолан», «Макбет», «Юлий Цезар», «Гамлет», «Генрих VI», «Афиналик Тимон», «Троил ва Крессида» каби сахна асарлари Шекспирни ҳам, Лондон театрини ҳам оламга машҳур қилди. Бу асарлар-

нинг аксариятида Шекспир шахс билан муҳит тўқнаш келган тақдирларни асос қилиб олиб инсон ва олам ҳақида ўз қарашларини баён этди. Гўё адиб ана шу тақдирлар ва қаҳрамонлар орқали бани башарга эзгулик ва ёвузлик ҳақидаги ўз хулосаларини баён этаётгандай, ана шу тақдирлар қиёфасида инсонга улуғ изтиробини изҳор қилаётгандай бўлди.

1612 йили Шекспир сўнгги драмаси – «Бўрон»ни ёзгач, пойтахтдан кетади ва ўлимига қадар она диёри Стратфордда яшайди. Нафақат Лондон, балки ёзувчиликни ҳам тарк этиб, ер майдони олди-сотдиси билан шуғулланади.

Унинг ҳаётлиги пайтида саҳна асарлари деярли чоп этилмаган. Поэма ва сонетларидан ташқари барча саҳна асарлари муаллиф рухсатисиз ўғринча ва бузилган матн билан нашр этилганди.

Улуғ драматург 1616 йил, дунёга келган куни – 23 апрелда ўз она шахрида вафот этди.

«ХАМЛЕТ» ФОЖЕАСИ

Иштирок этувчилар

Клавдий, Дания (Данимарқа) қироли.

Ҳамлет, илгариги қиролнинг ўғли, ҳозиргисининг жияни.

Полоний, сарой вазири.

Горацио, Ҳамлетнинг дўсти.

Лаэрт, Полонийнинг ўғли.

Вольтиманд,]

Корнелий,] сарой аҳллари.

Розенкранц.

Гильденстерн.

Озрик.

Аслзода.

Поп.

Марцелла. Мулозимлар.

Бернардо

Франциско, сарбоз.

Рейнальдо, Полонийнинг хизматкори.

Актёрлар

Икки гўрков

Фортинбарс, Норвегия шахзодаси.

Капитан.

Инглиз элчилари.

Гертруда, Дания маликаси (қироличаси), Ҳамлетнинг онаси.

*Офелия, Полонийнинг қизи.
Лордлар, ледилар, мулозимлар, солдатлар матрослар, маҳрамлар,
чопарлар.*

*Бурунги қиролнинг (Ҳамлетнинг отасининг) арвоҳи.
Воқеа жойи: Эльсинор.*

III парда

Биринчи саҳна

Эльсинор. Саройда бир хона. Қирол, Малика, Полоний, Офелия, Розенкранц Ҳам Гильденстерн кириб келадилар.

Қирол

Демакки сиз, аниқлай олмадингизки,
Нечун у жинниликка солмишдир ўзин?
Нечун у бесаранжом? Кетин ўйламай –
Нега бузиб қўймишдир ўз осойишин!

Розенкранц

У иқрорки, йўқотган ўз сариштасин,
Лекин нега ва нечун? Айтгуси келмас.

Гильденстерн

Гапга сира бой бермас, Жуда муғомбир;
Сихатидан ҳар қачон бошласак суҳбат.
Девонавор макр ила қочар майдондан.

Малика

Сизларни қандай кутди?

Розенкранц

Жуда адабли

Гильденстерн

Аммо бир оз ясама туюлди бизга.

Розенкранц

Саволга хасис эди, жавобга сахий.

Малика

Сиз таклиф қилдингизми ўйнаб юришга?

Розенкранц

Бўлмаса – чи. Ўзи ҳам жуда мос тушди.
Биз йўлда актёрларни учратган эдик.
Буни Ҳамлетга айтдик, у кўп қувонди.
У актёрлар, ҳар ҳолда, ҳозир саройда,
Янглишмасам, бу оқшом томоша учун
Улар буйруқ ҳам олган.

Полоний

Айни ҳақиқат.
Зоти шоҳоналари бу томошага
Ташриф буюргайлар деб сўради Ҳамлет.

Қирол

Бу таклифга мамнунмиз. Мен кўп шодманки,
У қизиқа бошлабди ўйин – кулгига,
Шаҳзодада бу тахлит майлларни сиз
Қўллаб тулинг, токи у ғусса тортмағай.

Розенкранц

Бақадри имкон!

Розенкранц ва Гильденстерн кетадилар.

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. «Изланиш» усули воситасида дарсликдан ва қўшимча манбалардан Шекспирнинг ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни ўзлаштиринг.
2. Фожеа жанри ҳақида билган маълумотларингизни айтинг.
3. «Ҳамлет» фожеасига қандай таъриф берган бўлар эдингиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. «Ҳамлет» фожеаси воқеалари бўлиб ўтган давр ҳақидаги қарашларингизни билдиринг.
2. Фожеа мазмуни бўйича «5W» усули асосида саволлар тузинг.
 1. «**КИМ?**»
 2. «**НИМА?**»
 3. «**ҚАЕРДА?**»
 4. «**ҚАЧОН?**»
 5. «**НИМА УЧУН?**»

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Адибнинг драматургияси ҳақида тўхталинг. Улар орасида муаллиф номини дунёдага машҳур қилган асарлари тутган ўринни аниқланг.
2. «Ҳамлет» фожеаси сюжети сиз ўрганган қайси асар сюжетига ўхшайди? Ҳар иккала асарни қиёсланг.

- калит сўзларни аниқлаш орқали асар матни билан ишлаймиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- ҳиссий таъсир этиш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда ўзбек ва жаҳон адабиётининг асарларини қиёслаймиз.

Қирол

Сен ҳам азиз Гертрудам, бир пастга чиқсанг,
Биз Ҳамлетни бу ерга келтирмоқчимиз.
У бундан беҳабардир. У гўё ногоҳ
Йўлиқишиб қолади Офелия билан.
Мен ва қизининг отаси истар – истамас,
Жосус каби сўзларидан аниқлаймизки,
Унинг дарди – севгими, ё бўлак нарсаси.

Малика

Ҳозир кетай. Сизга-чи, Офелия, чиндан
Хоҳлайманки, сиздаги ҳусну малоҳат
Шаҳзоданинг ягона касали бўлмай,

Хоҳлайманки, сиздаги соф хулқу ахлоқ
Бахтларингга Ҳамлетга раҳнамо бўлгай.

Офелия

Иншооллоҳ.

Малика чиқиб кетади.

Полоний

Бу ёққа кел, Офелия.
Кезиб тургин. – Ҳазратим, илтифот қилиб,
Бунда бекинмоқликка ташриф буюринг!
Қизим, баҳона учун бу китобни ол.
Китоб билан хилватда юриш узрлик, –
Бизлардаги яхшилиқ:ташқи тақволик,
Ва мўмин қиёфадан иборатдир бил!
Шундай қилиб алдаймиз ҳатто шайтонни.

Қирол (ўз-ўзига)

Оҳ, афсуски, бу гапи унинг кўп тўғри!
Бу сўз мени қамчидай савалаб олди.
Ахир менинг ниқобли қилган ишларим –
Бўёқлари артилган бузуқ хотиннинг
Юзларидан минг бадтар жирканч-ку.
Қандай азоб!

Полоний

У келмоқда. Бекиниб олайлик, шоҳим.

Қирол ҳам Полоний кетадилар. Ҳамлет кириб келади.

Ҳамлет

Тирик қолмоқ ё ўлмоқ? Шудир масала!
Қайси бири булардан бизга муносиб?
Шу дилозор фалакнинг таҳқирларига
Шикоятсиз – шиквасиз чидаб турмоқми?
Йўқса, унга рад – бадал бериб қўзғалмоқ,
Қурол олиб ё енгмоқ, ё ваҳв бўлмоқми?
Ўлиш... Унутилиш. Масала тамом,

Танимизга ўралган минг – минг ташвишнинг
Занжирин илол – абад узади ўлим,
Зотан дилнинг азамат армони шу – ку!
Ўлмоқ – ғафлат тушида ухламоқ демак.
Тушлар! Қандай тушлар у? Тушлар эмиш – а?
Дунё туйғуларидан тикилган либос
Ўрда ечиб олинган бўлса, у ҳолда
Ўликлар уйқусига кирарми тушлар?

Мана, ҳамма сирларнинг ҳикмати шунда!
Мана, бизнинг ҳаётда ғамларимизнинг
Муҳлатин йилдан йилга чўзаётган сир.
Йўқса, шу киборларнинг жаҳолатига,
Ҳокимларнинг жабрига, сохта кибрига,
Шу мунофиқ муҳитнинг айёрлигига,
Бировига ҳасрат ҳам қилолмасликка,
Муҳаббатнинг хору зор эзилишига,
Мардакларнинг кўзида ҳар қандай ҳиммат
Анойилик саналиб топталишига,
Бутун бу разолатга ким чидарди, ким?
Ваҳоланки, ханжарнинг битта зарбаси
Бу мужмал тугунларни ечар кўп осон.
Ўлимдан сўнглари бўлғуси?
У қандай, бир диёрки, унга борган кўп,
Аммо ҳануз қайтолган бирон йўлчи йўқ?
Бу ваҳима ром этар иродамизни,
Номаълум бир диёрга қочишдан кўра –
Бизга таниш балога бўламиз рози!..
Йўқса тирикчиликнинг зири – борида
Ҳолсираб юрмоқликка ким кўнарни, ким?
Бас, фикримиз шу тахлит қўрқоқлашади,
Ва ақлнинг боши берк кўчаларида –
Сўлиб кетар биздаги жасорат гули.

Кўп умидли, қанотли ниятларимиз
Ҳадеб, нуқул орқага силтаниб қолиб
Барбод бўлаётирлар. Энди бас, етар! –
Офелия! Қувончим! Гуноҳларимга –
Ўз дуонгда кечирим тила, эй пари!

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Шекспир ижодида «Ҳамлет» асари эгаллаган мавқе ҳақида тўхталинг.
2. Ҳамлет нима учун отасининг қотилидан ўч олишга интилмади?
3. Парчадан 7 та таянч сўзни аниқланг ва уларни иш дафтарингизга ёзинг. Сўзларни гуруҳларда изоҳланг.

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ҳамлетнинг «Тирик қолмоқ ё ўлмоқ? Шудир масала!» деб бошланган монологидagi қарашларига таяниб, шахсини баҳоланг.
2. Ҳамлет ва Офелия муносабатларига изоҳ беринг.
3. Фожеани «*Адабий давра*» усули бўйича таҳлил қилинг.
 - а) таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
 - б) аниқлаш – асарнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далиллаш;
 - в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш.
 - г) хулосалаш – асарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

1. Қирол ва Ҳамлет тимсолларини қиёсий тавсиф қилинг.
2. Парчадаги воқеаларга замон ва маконига кўра тавсиф беринг.

- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- адабий мавзуга оғзаки ва ёзма фикр-мулоҳазаларимизни билдира-миз.

Офелия

Бу ўртада, шахзодам, сиҳатлар қалай?

Ҳамлет

Кўп ташаккур, жуда соз, жуда соз, жуда.

Офелия

Менга сиз бир ҳадя берган эдингиз,
Аллақачондан бери ўшани сизга
Қайтиб бермоқчи эдим. Мана олсангиз!

Ҳамлет

Қўйинг, энди, албатта сиз янглишасиз.
Сизга умримда совға берган эмасман.

Офелия

Йўқ, бергансиз, шахзода, яхши биласиз,
Ҳар совғага оҳангли сўзлардан қўшиб
Совғаларнинг қимматин оширгансиз ҳам.
Энди ўша сўзларнинг атри қолмабди,
Қайтиб олинг буларни. Иффатли қизлар
Бевафолар совғасин писанд қилмаслар.
Олинг буларни!

Ҳамлет

А-а-а! Сиз иффатли қизмисиз?

Офелия

Милорд?

Ҳамлет

Чиройли ҳамсиз?

Офелия

Жаноби олийлари нима демоқчилар?

Ҳамлет

Демоқчимизки, агар сиз иффатли ҳам чиройли
бўлсангиз, сиздаги иффатнинг сиздаги чирой
билан ҳеч қандай иши йўқ.

Офелия

Ҳуснга энг яхши йўлдош иффат эмасми?

Ҳамлет

Бўлмаса – чи! Ва албатта иффат ҳуснни тузатишга улгура олмасдан,
ҳусн иффатни хумга тикиб қўяди. Илгари буни ғалати гап деб қарашар
эдилар, ҳозир бўлса бу исботланган. Мен, қачонлардир сизни севар эдим.

Офелия

Ростакам, шахзода, мен шунга ишонар эдим.

Ҳамлет

Бекорга ишонибсиз! Надомат чекмаган киши – бетавфиқлик ҳамма иши. Мен сизни севган эмасман.

Офелия

Демак, яна бадтар алданибман.

Ҳамлет

Сен тарки дунё қилиб монастирга жўнагин! Бўлмаса болалар туғиб гуноҳкорларни кўпайтириш не керак? Мен ҳар ҳолда бир нав ахлоқли кишидурман. Аммо менда ҳам қойийдиган нуқсонлар шу қадар кўпки, онам мени бекорга туғибди деб қўяман баъзан! Мен жуда такаббур, кекчи, худбин бир кишиман. Менинг қабоҳатларим фикрларимдан кўра кўпроқдир, яъни қабоҳатларимни ўйлашга етарлик фикрим, жонлантиришга етарли ҳаёлим ва бажаришга етарли вақтим йўқдир. Менга ўхшаган одамларнинг ер билан кўк ўртасида судралиб юришлари нимага ҳам керак? Биз барчамиз турган – битган алдоқчилар. Бизнинг ҳеч қайсимизга ишонма. Яхшилик билан монастирга бор. Отанг қаерда?

Офелия

Уйда, милорд.

Ҳамлет

Бўлмаса, ўша уйнинг эшикларини маҳкамроқ қулфлаш керак, токи у фақат ўз уй ичларинигина аҳмоқ қилиб турсин. Хайр энди.

Офелия

Худовандо, ўзинг бунга нусрат бер!

Ҳамлет

Сен агар эрга чиқсанг, сепинг лаънатлар бўлур. Агар сен муздай тоза ва қордай покиза бўлсанг ҳам туҳматлардан қутулолмайсан. Тарки дунё қилиб монастирга бор, дейман сенга, монастирга! Омон бўл! Жуда эр қилгинг келса, бир аҳмоқни топиб тег. Чунки эслик одамлар сизларнинг майнабозчиликларингизни жуда яхши билишади. Тезроқ тарки дунё қил! Кечикма. Хайр энди.

Офелия

Эй яратганим, бунга шифо бер!

Ҳамлет

Сизларнинг ҳунарларингиздан ҳам хабардорман. Парвардигор сизларга бир бет берган бўлса, ўз-ўзларингизга иккинчи бир бетни ҳам ясаб олгансиз. Ичларингизда шунақалари ҳам борки, қилмаган балоси, этмаган найранги йўқ, аммо сўрасанг иффат, маъсумлик, покликдан лоф уради. Йўқ, бунинг кетмайди. Бас энди. Мен бу масалада сарсон бўлдим. Тўй деган гапга барҳам. Ҳозиргача никоҳ ўқитиб қолганлар, биттасидан қатъи назар, саломат бўлсинлар. Уйланмаганлар эса шу тахлит қолаверсинлар. Монастирга бор! (Кетади).

Офелия

Қандай нозик бир зеҳн барбод бўлди, оҳ!
Унда билим, фасоҳат, мардлик ҳам жам эди,
У бизнинг байрамимиз, умидлар гули,
Одобларга, завқларга ул эди ҳакам,
У бир кўзгу эдиким, ногаҳон, афсус –
Синиб бўлди чилпора. Тамоман, тамом...
Аммо мен-чи? Дунёда энг ночор хотин.

Қалбида бор у ичган онтлардан асал.
Лекин энди қудратли бу ақлу зако
Ёрилган бир жом каби шикаст дириллар
Унинг йигит чехрасин, севимли юзин –
Мажнунлик ажинлари қопламиш. Ёраб!
Қайга кетди саодат? Оҳ шўр насибам!

Қирол ҳам Полоний ҳам қайтиб келадилар.

Қирол

Севгими? Йўқ, бу эмас уни айнитган.
Гарчи, унинг сўзида йўқдир силсила,
Лекин, унда жиннилик белгиси ҳам йўқ.
Ундаги ҳасратларнинг қора қўйнида
Ўсиб турган – севгининг гуллари эмас,
Балки хавфли қасддир, буниси ёмон
Бу балони мен барвақт қайтармоқ учун
Мана шундай тадбирни қарорга олдим.
Унмай қолган божларни йиғиб олсин деб –
Тездан Англияга жўнатсам уни.

Балки денгиз ҳавоси, янги ўлкалар,
Ҳар хил одамлар билан мулоқот, суҳбат –
Уни бекор банд қилган оғир иллатни –
Бир қарра миясидан даф қилар тамом.
Қани, айтинг, бу бобда фикрингиз нима?

Полоний

Фикримча, бу фикрингиз анча ўринлик.
Лекин, шахсан фикримча – унинг иллоти
Ҳар ҳолда бу шум севги балосидандур.
– Шундаймасми, қизгинам? Майли керакмас
Такрорлаб ўтирмагин Ҳамлет сўзларин,
Биз ўзимиз эшитдик. – Энди ҳазратим,
Ихтиёр ўзингизда. Маслаҳат шуки,
Томоша адо бўлгач Малика ўзи
Ҳамлет билан хилватда бирпас кўришса,
Хўб десангиз – гапларин пойлаб эшитай.
Малика ҳам Ҳамлетдан сир ололмаса, –
Амр сиздан. Жўнатинг Англияга,
Ё қамаб қўйинг бирон тегишли жойга.

Қирол

Баайни шундай бўлгай! Мабодо жинни –
Олиймақом зот бўлса, унга жой – зиндон.

(Кетади)

ТУШУНИШ ВА САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШ

1. Ҳамлетнинг нутқидан унинг ҳис-туйғуларини билиш мумкинми?
2. Қирол ва Полоний Ҳамлетга нисбатан қандай чора қўлламоқчи бўлди?
3. Ҳамлетнинг Офелияга бу қадар аччиқ сўзларни айтишига сабаб нима деб ўйлайсиз?

ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН

1. Ҳамлет ва Қирол тимсолларини «Ичига, сиртига» усулига асосланиб таҳлил қилинг.

Ҳамлет		Қирол	
<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>	<i>Ичига</i>	<i>Сиртига</i>

2. Асарни «Концептуал жадвал» график органайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган асар ғоясини ёритувчи Жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жиҳат			
2-жиҳат			

БАҲОЛАШ ВА ҚИЁСIIY ТАҲЛИЛ

1. Достон орқали адибнинг қандай дил изтироблари акс эттирилганлигини аниқлаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг.
 1-гап: Менинг фикримча,...
 2-гап: ...сабабини мен бундай тушунтираман...
 3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...
 4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки,...
2. «Тақдирдан норози инсон» мавзусида «Беш дақиқали эссе» ёзинг.

Такрорлаш учун саволлар

1. Вильям Шекспир таҳсил олган мактаб...
 - А) мадрасада
 - Б) ўрта мактабда
 - С) грамматик мактабда
 - Д) драматург мактабда
2. Шекспирнинг «Хатолар комедияси» асари намойиш этилган театр...
 - А) «Грейз Инн»
 - Б) «Хамза»
 - С) «Уоркшир»
 - Д) «Глобус»
3. Ким Шекспир асарларини нашр этиш ҳисобига бойлик ортирмоқчи бўлган шахс.
 - А) Билл Гейтс
 - Б) У.Жаггарт
 - С) Ф.Мерес
 - Д) Мушкетов
4. «Ромео ва Жульетта» асари чоп этилган йиллар.
 - А) 1594–1595
 - Б) 1456–1534

- С) 1632–1664
- Д) 1565–1575

5. Вильям Шекспирнинг драматик асарларининг сони...

- А) 36
- Б) 34
- С) 35
- Д) 42

6. В.Шекспирнинг машҳур комедик асарларидан бири...

- А) «Ҳалокат»
- Б) «Ҳуштак афанди»
- С) «Ёз кечасидаги туш»
- Д) «Ҳаёт йўли»

7. «Ҳамлет» асарининг бош қаҳрамони.

- А) Розенкранц
- Б) Гильденстерн
- С) Дания шаҳзодаси
- Д) Отелло

8. Ҳамлет қандай инсон эди?

- А) Ўйчил файласуф, самимий
- Б) Жангчи, худбин
- С) Қўрқоқ, пасткаш
- Д) Ботир, мард

9. Отасининг арвоғи Ҳамлетдан талаб қилганди.

- А) Кечиришни
- Б) Дўст бўлишни
- С) Қасос олишни
- Д) Ёвузликни

10. Ҳамлетда бор қўрқинч.

- А) Хато қилиш
- Б) Жазолаш
- С) Гуноҳ иш қилиш
- Д) Онасини йўқотиш

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Лутфий. Сайланма. Тошкент, 1958.
2. Алишер Навоий. Ҳикматли сўзлар, Тошкент, 1968.
3. Ўзбек адабиёти. II том. Тошкент, 1969.
4. Н.М. Маллаев, Ўзбек адабиёти тарихи, 1-китоб, «Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, 1976.
5. Ўзбек халқ достонлари. Тошкент, 1979.
6. Зебуннисо. Дилшод. Анбар Отин. Тошкент. 1981.
7. Бобур. Сайланма. Тошкент, 1982.
8. Огаҳий шеъриятидан. Тошкент. 1983.
9. Алишер Навоий. Топмадим. Тошкент, 1988.
10. Абай. Танланган асарлар. Тошкент, 1995.
11. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. Тошкент, 1990.
12. Алишер Навоий. Хамса. Тошкент, 2014.
13. С.Мирвалиев, Р.Шокирова, Ўзбек адиблари. Тошкент, 2016.
14. Алишер Навоий. «Хазойин ул-маоний». Тошкент, 2016.

Электрон ресурслар

1. <http://e-adabiyot.uz/>
2. <https://ziyouz.uz/>
3. <http://kh-davron.uz/>

МУНДАРИЖА

I бўлим.

ҲИКМАТЛАР – САОДАТГА ЕТАКЛАР

1. Юсуф Хос Ҳожиб	6
2. Китаб изиси ўзинга узр айур (Китоб эгаси ўзига узр айтади).....	11
3. Айтўлди жаваби элигга (Ойтўлдининг элигга жавоби).....	15
4. Аҳмад Югнакий	22
5. «Ҳибатул-Ҳақойиқ»дан	27
6. Охирги сўз (сўзнинг тугалланиш сабаблари)	30
7. Аҳмад Яссавий	36
8. «Девони Ҳикмат» асари.....	40
9. «Девони Ҳикмат» асари.....	43
10. Атойи	50
11. Ҳазаллари.....	53
12. Ҳазаллари.....	55
13. Лутфий	61
14. Ҳазаллари.....	66

II бўлим.

ЖАҲОН МАЪНАВИЯТИНИНГ БУЮК СИЙМОСИ

1. Алишер Навоий	74
2. Алишер Навоий	80
3. Алишер Навоий	84
4. Ҳазаллари	93
5. Ҳазаллари	97
6. Ҳазаллари	100
7. «Хамса» достони. «Лайли ва Мажнун»дан.....	108
8. «Лайли ва Мажнун»дан	113
9. «Лайли ва Мажнун»дан	117
10. «Сабъаи Сайёр» достонидан.....	122
11. «Сабъаи Сайёр» достонидан.....	126
12. «Сабъаи Сайёр» достонидан.....	130
13. «Садди Искандарий»дан	134
14. «Садди Искандарий»дан	138
15. «Садди Искандарий»дан	144

III бўлим.
ҲАР КИМКИ ВАФО ҚИЛСА...

1. Хожа	156
2. Ҳикоятлари.....	159
3. Ҳикоятлари.....	162
4. Заҳириддин Муҳаммад Бобур.....	168
5. Бобур лирикаси	177
6. Ҳазаллари	181
7. Туюқлар	183
8. Бобораҳим Машраб	190
9. Ҳазаллари	194
10. Ҳазаллари.....	197
11. Мураббаълар.....	201
12. Шермуҳаммад Мунис.....	208
13. Ҳазаллари.....	213
14. Ҳазаллари.....	216
15. Жаҳон Отин Увайсий	222
16. Ҳазаллари.....	226
17. Ҳазаллари.....	229

IV бўлим.
МИСРАЛАРДА ИНСОН ҚИСМАТИ

1. Огаҳий.....	236
2. Ҳазаллари	241
3. Ҳазаллари	245
4. Рубоийлар.....	248
5. Абай.....	256
6. Ҳазаллари	261
7. Ҳазаллари	266
8. Фузулий	275
9. «Лайли ва Мажнун» достонидан.....	281
10. «Лайли ва Мажнун» достонидан	287
11. Шекспир	298
12. «Ҳамлет» фожеаси	305
13. «Ҳамлет» фожеаси	309

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	317
---	------------

Оқу басылымы

Ш. Наралиева, З. Ташева

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Ижтомой-гуманитар йўналиш

Умумтаълим мактабларининг

10-синфи учун дарслик

(ўзбек тилинде)

Редакторы

Мўқабаның дизайнері

Техникалық редакторы

Дизайнын жасаған және

компьютерде қалыптаған

Ш. Наралиева

Е. Мейірбеков

З. Бошанова

Г. Өтенова

ИБ №7421

Басуға 16.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 70×90¹/₁₆.

Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.

Баспа табағы 20,0. Шартты баспа табағы 23,4.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы «Жазушы» баспасы, 050009.

Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-678-0

9 786012 006780